

వేదాంగాలు

బాల ప్రాద వ్యక్తరణములు విశేషణాత్మక అధ్యయనము

ఉచిత గురుకుల విద్య పొందేషన్
www.freegurukul.org

సదాశివ సమారంభం

గురు దిక్షితాముహ్రి

గురు వెన్కటేశ్వర ముహ్రి

గురు శుక ముహ్రి

గురు నారద ముహ్రి

గురు వాస్తవికీ ముహ్రి

గురు కృప

శంకరాచార్య మధ్యమం

గురు దివిదాస్

గురు కశ్చీర్ దాస్

గురు శైలశ్వర మహా ప్రథము

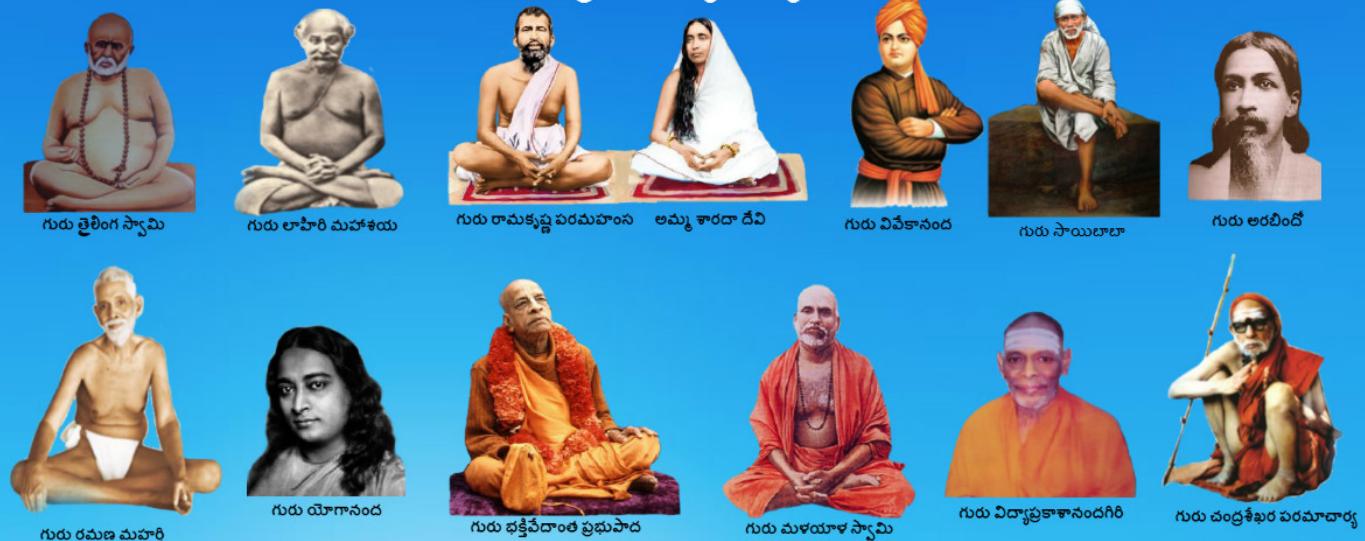
గురు నాన్క్

గురు రామవెంకట స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మండ్ర స్వామి

యోగి మేమన

అస్క్రూదాచార్య పర్యంతాం

గురు రఘు ముహ్రి

గురు యోగానంద

గురు శక్తివేదాంత ప్రథమాద

గురు మాయాశ స్వామి

గురు విద్యాపురాణాసంగిరి

గురు రంగ్రేష్మిల పరమాచార్య

పందే గురుపరంపరాం..

“ఉచిత గురుకుల విద్య పొందేషన్” ద్వారా విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందించే సేవా కార్యక్రమంలో బాగంగా ఈ పుస్తకాన్ని భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ (డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా) నుంచి సేకలించి అందిస్తున్నాము. ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియజేసుకుంటున్నాము.

సాయి రామ్ వారి సేవల విస్తరణలో బాగంగా ఈ పొందేషన్ స్థాపించబడినది. ఈ స్వచ్ఛంద సంస్కరణ ద్వారానే అన్ని సేవలు అందించబడును. ఇటువంటి పుస్తకాలు మీరు ప్రాసినట్టయితే లేక సేకరిస్తే మాకు తెలియజేయండి. మేము ప్రతి విద్యార్థికి ఉచితంగా అందేలా చేస్తాము, తద్వారా ఉన్నత విలువలు, నైపుణ్యాలు కలిగిన విద్యార్థులను మన దేశానికి అందించవచ్చు. మాతో కలిసి నవ భారత నిర్మాణ కార్యక్రమంలో పనిజేయటకు, భాగస్వామ్యం ఆగుటకు ఆసక్తి ఉంటే సంప్రభించగలరు.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, బిగుమతి(డోస్టోప్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in>
- 2) ఉచిత గురుకుల విద్య పొందేషన్ వెబ్ సైట్ : www.freegurukul.org
- 3) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్ : <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) మొబైల్ అప్: Free Gurukul

గమనిక: భక్తిజ్ఞానం, ధర్మ ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు డిజిటల్ లైబ్రరీ సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది లాభార్జన దృష్టిలోని ఉచిత సేవ. ఈ సేవలో అంతర్జాలంలోని(ఇంటర్నెట్) లైసెన్సు / కాపీరైట్ అభ్యంతరాలు లేనివి అనుకోన్న పుస్తకాలను గ్రహించటం జరిగినది. అనుకోకుండా ఏవైనా అభ్యంతరకరమైనవి ఉన్నచో మాకు తెలుప మనవి, వాటిని తొలగించగలము అని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Website: www.freegurukul.org

Mobile App: Free Gurukul

email: support@freegurukul.org

Facebook: www.facebook.com/freegurukul Help Line / WhatsApp: 904 202 0123

“మన లక్ష్యం: విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య అనేబి ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందలికి అందించబడాలి “

ఉచిత గురుకుల విద్య పొందేషన్ – Free Gurukul Education Foundation

సర్వం పరమాత్మ పొద సమర్పణమన్న

ಭಾರತ ಪ್ರಭುತ್ವಪು ವೆಬ್ ಸೈಟ್ - ಡಿಜಿಟಲ್ ಲೈಬ್ರರಿ ಅಫ್ ಇಂಡಿಯಾ

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books

Title: Ramayanam

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language: Telugu

Scanning Centre: Any Centre

Clear Search

Presentations and Report

Statistics Report

Status Report

Feedback | Suggestions | Problems | Missing links or Books

Click here for PDF collection
DLIMIRROR at IICAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click Here to know More about DLI Now!

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritIIT TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnna University NEW!

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వవేకానంద

“దొనాలలోతెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శేషమైంది! దాని తరువాతిది లోకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అనుదానం” అని వాయ్సమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ పూడ్చలలో నిలిచి బోకూడదు. లోకమంతటినీ అవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రవారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. స్వాందవ వేదాంతం ఎన్నదూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారు, మతప్రవారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్లిన సన్మాసిని నేనే అని చెప్పేవారు, తమ జ్ఞానిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచేతుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొఱధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జిచిపించి, లోకిక జ్ఞానాన్ని సంఘనిర్మాజ విజ్ఞానాన్ని విరివిగా ప్రవారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజుా పుష్టుల రాసుల్ని వికసించజేసే మంచులాగా నిశ్చటంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాచంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవసరంచించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమాత్మిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికి భారతదేశంలో కొన్ని సంస్కలను నెలకొల్చాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్టులు, జవసంపన్నులు, బుఱువర్తనలు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా వరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇవ్వారక్తి తక్కిన శక్తులన్నీటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్కార భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లోంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్టం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోనీ మహాస్వత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికి తంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. ఆనేక శతాబ్దీలుగా ప్రజలకు క్షద్రసిద్ధాంతాలు నేర్చడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దీల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయట్టాంతులై, పతుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినదానికినా వారెన్నదూ నోచుకోలేదు. “సీచాతిసిచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పింది. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. *

బాల - ప్రాణి వ్యక్తిగతములు

విశ్లేషణాత్మక అధ్యయనము

ప్రాఫెసర్ హరి సివకుమార్
తెలుగు విభాగము
కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయము

శ్రీకృష్ణ ప్రచురణలు
వరంగల్
1994

ప్రవేశక

బాల-ప్రోథ వ్యక్తణాలను నూత్ర వ్యాఖ్యానాలతో యథాతథంగా అధ్యయనం చేయటం సంప్రదాయంగా వస్తున్న విధానం. ఆ రెంటినీ కంఠషంచేసిన పండితులకు కూడా, బాలవ్యక్తరణ నూత్రాలకు ప్రోథవ్యక్తరణకర్త ప్రతిపాదించిన సపరణలు చెప్పమని అడిగితే కొంత శ్రమపడక తప్పదు. ఆలాంటి పరిష్కారిని తోలగించి, బాల-ప్రోథవ్యక్తరణాలను సమన్వయాత్మకంగా పరించటానికి ఏలు కలిగిస్తూ ‘బాల-ప్రోథవ్యక్తరణ సర్వస్వము’ ను రచించారు స్మారిశ్రీగారు. నూత్ర సమన్వయంతో పాటు సాగిన సముచిత వ్యాఖ్య, వ్యక్తణాధ్యయనంలో ఒక క్రొత్తములును. బాల-ప్రోథవ్యక్తరణాలపై వచ్చిన వ్యాఖ్యలన్నీ మూలనవడి, స్మారిశ్రీగారి సమన్వయాత్మకరచన చాలా ప్రాముఖ్యాన్ని పాందటం గమనార్థం. వారి కృషి ప్రశంసనీయం. అది అధ్యయన విధానంలో వచ్చిన మార్పుకు సంకేతం.

. అదే విథంగా - “బాల-ప్రోథవ్యక్తరణములు - విశ్లేషణాత్మక అధ్యయనం” అన్న ఈ గ్రంథాన్ని మరొక పద్ధతిలో ప్రాశాను. బాల-ప్రోథవ్యక్తరణరచనలో తత్కర్తల దృక్పూఢము, వారి ప్రణాళిక, వానిని అవగాహన చేసికొనవలసిన విధానములను దృష్టిలో ఉంచుకొని ఈ విశ్లేషణాత్మక అధ్యయనం చేయబడింది. వివిధ సంఘలను గురించి వారి అభిప్రాయాలేమిటి? ద్రుతకార్యము - విభాష-బహుళము వంటివానిని నిరూపించటంలో వారి ప్రణాళిక ఏమిటి? తత్వార్థము- బహుశ్రీహి - ద్వాంద్వము-ద్విగువు-వంటి సమాసాలు తెలుగులో ఎట్లా ఏర్పడుతున్నాయి? ఒక విభక్తి బదులుగా మరొక విభక్తి ఏయే సంరాఘలలో వస్తున్నది? సమాపక - ఆసమాపక-ప్రేరణార్థక క్రియారూపాలు ఎట్లా ఏర్పడుతున్నాయి? - ఇలాంటి విషయాలను సమగ్రంగానూ సులభంగానూ అవగాహన చేసుకోటానికి బాగా ఉపయోగపడాలనే ఉచ్ఛేశ్యంతో, ఒక ప్రణాళికను ఏర్పరచుకొని ఈ గ్రంథ రచన చేయటం జరిగింది. వాస్తవానికి, బాల-ప్రోథవ్యక్తరణాలలోని ఏ సూత్రమూ పరిపారింపరిగినదికాదు. అట్లాగే, అన్ని సూత్రాలనూ అధ్యయనంచేయటమూ కష్టమైన పనే! అందువలన ఆ వ్యక్తణాలలోని ప్రధానాంశాలను మాత్రమే స్వీకరించి, ఈ గ్రంథరచన చేయటం జరిగింది. ముఖ్యంగా బాల-ప్రోథవ్యక్తరణాల విశ్లేషణ ద్వారా, తద్రచయితల స్వాదయావిష్టరణ ఈ రచనోద్దేశ్యము. ఆ దృష్టితో ఈ గ్రంథం ఎంతో ప్రయోజనాన్ని సమకూర్చి, సహృదయ పారకుల మన్వనలకు పాత్రమవుతుందని కోరిక!

ఈ గ్రంథాన్ని కూలంకపంగా పరిశీలించి అమృతాల్యమైన సలహాలనిచ్చిన ఆచార్య రఘ్వ శ్రీహరిగారికి, ఆచార్య ఎల్లారి శివారెడ్రిగారికి, హృదయహర్షక కృతజ్ఞతలు.

ఈ గ్రంథప్రాతప్రతిని సిద్ధంచేయటంలో నహకరించిన సౌదరి డా॥ బి.రుక్మిణి గారికి కృతజ్ఞతలు!

ప్రత్యక్షంగాను, పరోక్షంగాను సహకరించిన అందరికి నమోవాకములు.

వ్యాకరణాన్ని అధ్యయనం చేసే వారికి ఈ గ్రంథం ఏమాత్రం సహయపడినా ఈనా ప్రయత్నం సఫలమైనట్టే భావిస్తాను.

వరంగల్

శ్రీభావ-ఉగాది

11-4-1994

- హరి శివకుమార్

బాల-ప్రోఫెసార్ వ్యక్తరణములు

విశ్లేషణాత్మక అధ్యయనము
విషయసూచిక

I	బాల-ప్రోఫెసార్ వ్యక్తరణములు	1-7
1.	చిన్నయసూరి	1
2.	బహుజనపర్మా సీతారామాచార్యులు	4
3.	బాల-ప్రోఫెసార్ వ్యక్తరణముల రచనాప్రణాళిక	5
II	సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము	8-17
1.	వర్ధనమామ్రాయము	8
2.	సంజ్ఞలు	11
3.	భాషావిభజనము	14
III	సంధిపరిచ్ఛేదము	18-56
1.	నిర్వచనము	18
2.	అష్టంధులు	22
3.	ద్రుతకార్యము	27
4.	ఆదేశము	32
5.	అగమము	36
6.	వికల్పము	43
7.	విభాష	44
8.	బహుళము	48
9.	లోపము	51
10.	అనుకరణ సూత్రములు	54
IV	తత్ప్రమ పరిచ్ఛేదము	57-76
1.	విభక్తిప్రత్యయ నిరూపణము	57
2.	అజంతశబ్దములు	61
3.	హాలంత శబ్దములు	71
V	ఆచ్చిక పరిచ్ఛేదము	77-93
1.	ఏకవచన రూపములు	77

2. బహువచన రూపములు	81
3. సామములు	89
4. సర్వనామములు	91
5. జౌపవిభక్తికములు	92
VII కారక పరిచ్ఛేదము	94-109
1. విభక్తులు-ప్రత్యయములు	94
2. ఒక విభక్తికి మరొక విభక్తి	104
VIII సమాస పరిచ్ఛేదము	110-129
1. సమాసము	110
2. సమాస విభజనము	112
3. తత్త్వరుషము	115
4. కర్మధారయము	117
5. ద్విగుహ	122
6. బహుప్రీపిం	125
7. ద్వంద్వము	128
VIII తద్దిత పరిచ్ఛేదము	130-137
1. భావార్థక ప్రత్యయములు	130
2. స్వార్థ ప్రత్యయములు	132
3. మతుబర్థక ప్రత్యయములు	134
4. పరిమాణ-దఘ్ని-ప్రాచుర్యార్థకములు	137
IX క్రియా పరిచ్ఛేదము	138-156
1. క్రియా నిరూపణము	138
2. సమాపక క్రియలు	139
3. అసమాపక క్రియలు	146
4. ధాతుజ విశేషణములు	150
5. ప్రేరణార్థకములు	151
X కృదంత పరిచ్ఛేదము	157-161
XI వాక్య పరిచ్ఛేదము	162-166

I. బాల-ప్రోథ వ్యక్తరణములు

1. చిన్నయసూరి

19 వ శతాబ్దపు ఆంధ్ర పండితులలో సుప్రసిద్ధుడు పరమస్తు చిన్నయసూరి. క్రీ.శ. 1806 నుండి 1862 వరకు జీవించిన సూరి శ్రీ వేంకటరంగ రామానుజాచార్యుల ఏకైక పుత్రుడు. 16వ ఏల శ్రీ కంచి రామానుజాచార్యుల వద్ద విద్యాభ్యాసము ప్రారంభించినప్పటికీని, ఏకసంఠాగ్రహి కావున త్వరలోనే సంస్కృతాంధ్రములలో మహాపండితుడైనాడు. తర్వాతాప్రము, అలంకారాప్రము, ఉథయవేదాంతములను కూడ అభ్యసించినాడు. అంతేకాక - అరవము, ప్రాకృతము వంటి భాషలలో కూడ ఆయనకు మంచి పరిచయము కలదు. వానితో పాటు ఆంగ్లభాషను కూడ బాగుగా అభ్యసించుటవలన హైందవులలో పాటు ఫారాలీలను, ఆంగ్లేయోర్ధ్వగులను ఆయనకు శిఖ్యులై, సూరి వద్ద తెలుగు నభ్యసించినారు. అర్ఘ్యత నాట్, సి.పి.బ్రోన్ వంటి ఆంగ్ల పండితులును సూరి పట్ల విశేషారమును చూపినారు. వేదము పట్టాభిరామ శాప్రతి, రాష్ట్రపాటి గురుమూర్తి శాప్రతి, వేదం వేంకటరమణశాప్రతి వంటి పండితులు సూరికి సమకాలికులు. సూరి పాండిత్యమును గుర్తించిన అర్ఘ్యత నాట దొర ఆయనకు 'సూరి' అన్న చిరుదము నిచ్చి, 'చిన్నయసూరి' అని తెక్కుబడిన బంగారు కడెయమును బహుకరించి సత్కరించినాడట.

ఆంధ్ర భాషాస్వరూపమును బోధించు వ్యక్తరణము కాని, ఆంధ్రపదకోశముకాని, చక్కని చచనరచన కాని, ఆనాటికి తెలుగున లేకపోవుట వలన, చిన్నయసూరి ఆలోపమును పూర్తిచేయ తలపెట్టినాడు. అందువలన - చక్కని తెనుగువచనమునకు నిదర్శనముగా 'నీతిచంద్రికను' ప్రాపినాడు. అట్లే - అనేక ప్రాచీన గ్రంథములను పరిశీలించి, ప్రయోగములను సేకరించి, 1858 లో 'బాలవ్యక్తరణము'ను వెలువరించినాడు. ముత్యములవంటి అక్షరములలో ప్రాపికొనిన పరజాలమును, ప్రయోగములను కూరిగి 'అంధ్రనిఘంటువు' నొకదానిని ఏడు సంపూటములలో సమకూర్చినాడు. 'శబ్దరత్నాకరము'న కిరియే మూలమని జనశ్రుతి. అంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తువారు సేకరించి, సూర్యాయాంధ్ర నిఘంటు నిర్మాణమున దానిని ఉపయోగించుకొని, సమ్మాపనాలో వేంకటరావుగారి అభిప్రాయము.

చిన్నయసూరికి పూర్వమే ఆంధ్రభాషకు వ్యక్తరణ గ్రంథములు వెలసినవి. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి, విక్రుతివీవేకము, ఆంధ్రభాషాభూషణము, కావ్యాలంకార చూడమణి, అప్రకాశియము, కవిలోక చింతామణి, కవిజన సంబీని, కవిశిరోభూషణము, ఆంధ్ర కొముది, సర్వలక్ష్మణ సారసంగ్రహము, కవిసంశయవిచ్ఛేరదము వంటి అనేక వ్యక్తరణములు వెలసినవి. కానీ అవి అన్నియును అసమగ్రములే యగుటవలన చిన్నయసూరి వ్యక్తరణరచనకు పూనుకొనినాడు.

బాలవ్యక్తరణ రచనకు పూర్వము ఆయన 3 వ్యక్తరణములు ప్రాసినాడు:

1. 1840లో - మొట్టమొదటచే ప్రయత్నముగా ‘పద్యాంధవ్యక్తరణము’ ను ప్రాసినాడు. “ఆంధ్రభాషకు నేఱది యక్కిరములు -----” అన్న విధానమున రచింపబడిన ఆ గ్రంథము, ఆంధ్రభాషాభూషణము, కావ్యాలంకార చూడమణుల ఫక్కిలో నడచినది.
2. 1842లో - ‘శబ్దాశసన పద్యాంధవ్యక్తరణము’ అనుపేర, అష్టాధ్యాయు ఫక్కిలో సంస్కృతమున ప్రాసి, రెండవ ప్రయత్నము చేసినాడు. “సిద్ధి ర్లోకత్తా జాసన మిరం రిక్రూరర్సనమ్”-అన్న విధానమున రచింపబడిన ఆ వ్యక్తరణము పూర్తిగా లభించలేదు.
3. 1853లో - ‘శబ్దలక్ష్మణ సంగ్రహము’ అనుపేర, అష్టాధ్యాయు ఫక్కిలో తెలుగులో ప్రాసినాడు. ‘డాకు లకాంరబగు; కగ చతప వలు; నీ మీ లకు గాదు’-వంటి పద్ధతిలో ప్రాసిన ఈ వ్యక్తరణము సుబోధకముగా లేదు.

నాల్గవ ప్రయత్న ఫలితము - ‘బాలవ్యక్తరణము’. 1858లో రచింపబడినది. సంస్కృతభాషకు ‘సిద్ధాంతకౌముది’ ఎట్టీదో, తెలుగుభాషకు ‘బాలవ్యక్తరణము’ ఆటీదుసుటలో సందేహము లేదు.

చిన్నయసూరి వ్యక్తరణ రచనావిధానము బహుప్రశంసనీయమైనది. ఆయన రచించిన సూత్రములు తాళలయాన్నితములై, కంరథము చేసికొనుటకు అనుపుగా నుండును. ఉదా : ‘ఇ టి తి వర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపిభక్త్తికంబులు” (బాల-ఆన్విక -28); “పట్టివర్ణకంబు చౌతుపులగు గుణ క్రీయల కగు” (బాల-కారక -14); “అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమ మధ్య మోత్తంబు లనంబడు” (బాల-క్రియా -9).

అవసరమునకు మించిన అక్షరములు ఆయన సూత్రములలో కన్నించపు. “ఏకమాత్రా లాఘవేన పుత్రోత్సంపం మన్యంతే వై యాక్తరణా,” అన్న ఆర్యోక్తి ఆయన

సూత్ర రచనలో కన్నించును. ఉదా: “లకారంబునకు డు బ్రు శు రు ను ముఖ్యాగు” (బాల-క్రియా -7); “రు- ము లు బహువచనంబులు, పెఱ లేకవచనంబులు” (బాల-క్రియా-10).

సూత్రముల క్రింది వ్యాప్తులలోను ఈ అయిన్నియితరచన గోచరించును. ఉదా: “ర్షీరుక్తము యెంక్రు పరరూప మామేడిత మనంబడు” (బాల-సంధి-10); “ప్రథమేతరవిభక్తి నిరవకాశంబు గానున దీనిని బాధించేడేని ” (బాల-సంధి-9).

సూత్రముల సమన్వయమునకు చూపిన లక్ష్యములలో కూడ నాదసాందర్భము పాటింపబడేనది. ఉదా: రాముని కంటె నన్యండు ధానుమృండు లేదు (బాల-కారక-12); గోపులలోపల కోల బహుక్షీర (బాల-కారక-16).

సూరి అనవసరమైన చోట్ల లక్ష్యములను కూడ చూపడు. ఉదా: పయ్యెద పయ్యెద (బాల-ప్రక్షీరక - 5)

చిన్నయసూరి తన రచనాప్రణాళికకు అనువైన సంజ్ఞలను కొన్నింటేని పాణిసీయము నుండి గ్రహించినాడు. సంధి, సమాస, కారక, క్రియ, విభక్తి, కర్త, కర్మ, ఉపయోగము, ఆఖ్యాతము, ఆగమము, ఆదేశము, కృత్, తద్దిత - వంటి పదములు పాణిసీయము నుండి గ్రహించినవే.

అవికాక తన రచనకు అనుకూలముగా కొన్ని సంజ్ఞలను ఏర్పరచుకొన్నాడు. దుమంతము, ముచ్చ, ముత్త, త్రికము వంటివి సూరి ఏర్పరచుకొన్న ప్రత్యేక సంజ్ఞలు.

ప్రాచీన లాడ్జణికులును కపులును చెప్పిన విషయములను విమర్శించి చెప్పవలసి వచ్చినప్పుడు సూరి ప్రదర్శించిన సాశిల్యము, విధేయత నిరుపమానము. ఉదా: ఆర్యపయోగంబు లర్పణంబులు గ్రహింబులు (బాల-సంజ్ఞ-23); సంస్కృతీయంబునకు నంధియగునని యథర్యణాచార్యులు చెప్పిరి గాని దానికిం ఖార్యకావ్యంబులందు బ్రయోగంబు మృగ్యంబు (బాల-సంధి-4); వాగుశాసనులు యదా తదా యని గ్రహించుట ప్రపంచార్థము (బాల-సంధి-13).

ఈ విధముగా ఒక చక్కని ప్రణాళిక నేర్పరచుకొని, ‘బాలవ్యాకరణము’ను రచించి, ఆంధ భాషకు ఒక సమగ్రమైన పరిపుష్టమైన వ్యాకరణమును సంతరించినాడు చిన్నయసూరి.

2. బహుజనవల్లి సీతారామాచార్యులు

శ్రీ సీతారామాచార్యులు 1827లో ద్రవిడదేశములోని నాగపట్టణములో జన్మించినాడు. వారిది మంచి పండిత వంశము. చిన్ననాట తండ్రి వర్ధనే ఆయన విద్య సభ్యుసించెను. చిన్నవయసులోనే నాగపట్టణములోని శ్రీ సాందర్భ రాజస్వామి వారిని స్తుతించుచు శబ్దాలంకారభరితమైన ఒక శతకమును కూడ వ్రాసెను.

ఆ తరువాత 'శబ్దరత్నకరము' అనునిఘంటు రచనకు పూనకొని బహుగ్రంథ కోథన చేసినాడు. ఆ నిఘంటు రచన నిర్వహించుగా కొనసాగుటకు 'వినాయకశతకము'ను వ్రాసెనట.

'శబ్దరత్నకర' రచన కుప్రకమించిన సీతారామాచార్యులు వివిధ గ్రంథములను పరిశీలించి చాల పదములను సేకరించినాడు. ఆవిధముగా సేకరించిన వివిధ పదము సహాయములో విద్యార్థుల ఉపయోగము కౌరకు - 'వైకృత దీపిక, సంస్కృతాంధ్ర ద్రవిడ హాణభాషా పదకోశము, అలఘుకోశముది' అను గ్రంథములను వ్రాసెను. అవికాక పీటల కొఱకు 'బాలవంగ్రోదయము, నీతిమాల' అను వ్రాసెను. ఆ తరువాత భారతాది గ్రంథములలోని నీతులను సంగ్రహించి 'సతీధర్మసంగ్రహము' అను పుస్తకమును వ్రాసెను. వైగ్రంథములను రచించుచునే పట్టురాల్తో 1855లో - 'శబ్దరత్నకర'మనునిఘంటువును కూడ పూర్తిచేసెను. ఇవికాక 'ప్రపన్చపారిజాతము', 'ఉపాధ్యాయబోధిని', 'ఆంధ్రశబ్దమంజరి' అను గ్రంథములను కూడ వ్రాసెను.

భారతాది వివిధ గ్రంథములను పరిశీలించు సమయమున లభించిన విశేష లక్షణ ప్రయోగములను సేకరించి 'త్రిలింగలక్షణాశేషము' అను వ్యక్తిమును వ్రాసెను.

చిన్నయసూరి 'బాలవ్యక్తిము'లో వదలి పెట్టినవని తాను భావించిన లక్షణములను సీతారామాచార్యులు తన 'త్రిలింగలక్షణాశేషము'న వివరించినాడు. సూరి చెప్పేన విషయములను తనకు నచ్చని వానిని సవరించుటకు ప్రయత్నించినాడు. ఆవిధముగా 'త్రిలింగలక్షణ శేషము'ను బాలవ్యక్తిమునకు పూరకముగా రచించెను. చిన్నయసూరి వ్యక్తిము 'బాలవ్యక్తిము'కాగా, బహుజనవల్లివారి వ్యక్తిము 'త్రాధవ్యక్తిము'ని ప్రసిద్ధికేక్కిస్తాడి. కవి, పండితుడు, బహుగ్రంథకర్త, ఆన్నింటిని మించి వై య్యాకరణాలయిన సీతారామాచార్యులు 20-3-1891న స్వర్గస్థుడయేను.

3. బాల-ప్రోఫెసర వ్యక్తిగతముల రచనాప్రణాళిక

చిన్నయ సారియు, ఆయన ననుసరించిన సీతారామాచార్యులును వ్యక్తిగతమునకు ఒక చక్కని ప్రణాళికను ఏర్పరచుకొని రచించినారు.

బాల-ప్రోఫెసర వ్యక్తిగతములలో అధ్యయనములకు 'పరిచేధము' లని వ్యవహరము. అధ్యయనము, అధికరణము, ఉల్లాసము, ఉద్యోగము వంటి పెక్కాపరములు వ్యవహరమున నుండగా బాల-ప్రోఫెసర వ్యక్తిగతములు 'పరిచేధ'మను పదమునే స్వీకరించినారు. అది 'విభజనము' అన్న అర్థమునకు సన్నిహితముగా నుండుటవలన దానిని స్వీకరించుట సముచితముగా నున్నది. పేరునకు తగినట్లు సంజ్ఞ, సంధి, తత్ప్రమ, కారక, సమాప, క్రియ వంటి పరిచేధములలో ఆయా పరిచేధములకు సంబంధించిన విషయములు, ఒకదానికి సంబంధించినవి మరొకదానిలోనికి దొరలకుండ జాగ్రత్తపడుట వారి రచనలలో కన్నించును. అందువలన 'పరిచేధ'మను పదమే యుక్తముగా నున్నది.

పరిచేధవిభజన విషయమునను బాల-ప్రోఫెసర వ్యక్తిగతములు చూపిన సామర్థ్యము ప్రశంసనీయమైనది.

1. సంజ్ఞ పరిచేధము

భాషకు ప్రాథమికమైనవి అక్షరములు. అందువలన వర్ణమామ్మాయము, ఆయా అక్షరములకు గల సంజ్ఞలు, ఇందు వివరింపబడినవి. ఇందులో రెండు విధములైన సంజ్ఞలు కన్నించును.

1. సాధారణ సంజ్ఞలు :- ఇవి అన్ని పరిచేధములకు సంబంధించినవి - పరుషములు, సరచములు, స్త్రీరములు, తత్ప్రమములు, తద్వాపములు, దేశ్యములు మొదలగునవి.
2. విశేషసంజ్ఞలు :- ఇవి ఆయా పరిచేధములలోనే చెప్పబడినవి-సంధి, వికల్పము, విభాగము, బహుభము, కారకము, సమాపము, క్రియ మొదలగునవి.

మొదటిదైన సంజ్ఞాపరిచేధములో అన్ని పరిచేధములకు వర్తించు సాధారణ సంజ్ఞలను మాత్రమే తెప్పి, మిగిలిన వానిని ఆయా పరిచేధములలో వివరించుట గమనార్థము.

2. సంధి పరిచేధము

అక్షరముల కలయిక వలన పదము లేర్పడును. రెండుపదములు అత్యంత సన్నిహితముగా నుండుటవలన ఏర్పడుచున్న రూపభేదములు ఇందు నిరూపింపబడినవి.

సంభిజించు శ్శబ్దములు, సంహా తయందు కలుగు ఆదేశము, ఆగమము వంటి వ్యక్తిగతికార్యములును ఇందు నిర్దేశింపబడినవి.

3. తత్త్వమపరిచేపదము

తెలుగులోని శబ్దములు కొన్ని సంస్కృత ప్రాకృతములలో సమానమైనవి. మరికొన్ని నిష్పత్తినైనవి. కనుక సంస్కృత-ప్రాకృత శబ్దములు తెలుగులో ప్రయుక్తములైనప్పుడు పాండిట్ మార్పులు ఈ పరిచేపదమున వివరింపబడినవి.

4. ఆచ్చిక పరిచేపదము

సంస్కృత సమేతరమైన భాష అచ్చ లేక ఆచ్చికభాష యనబడును. అనగా ప్రాకృత సమములు, సంస్కృత భవములు, ప్రాకృత భవములు, దేశములు నైన శబ్దములు అన్నియు కలిసి ఆచ్చికపదము లనబడును. వాని రూపనిష్టారనము ఈ పరిచేపదమున వివరింపబడినది.

5. కారక పరిచేపదము

తత్త్వమ - ఆచ్చిక శబ్దములమైన నామవిభక్తులు, బౌపవిభక్తికములు చేరి వాక్యరమును సంపన్నము చేయుటకు ఉపకరించును. ఏయే విభక్తులు ఏయే సందర్భములలో చేరుకో ఈ పరిచేపదమున వివరింపబడినవి.

6. సమాస పరిచేపదము

నామములమైన చేరిన విభక్తులు సమాసప్రతియందు లోపించుటవలన సమాసము లేర్పుడుచున్నవి. అందువలన కారక పరిచేపదము తరువాత సమాస శరిచేపదము కూర్చుబడినది.

7. తద్దిత పరిచేపదము

భావార్థము, మతుబర్థము వంటి కొన్ని యర్థములలో, కొన్ని ప్రత్యయములు పదములమై చేరుచున్నవి. వానిని తద్దిత ప్రత్యయములందురు. అట్లు చేరుటవలన కలుగుచున్న రూపములు తద్దితపరిచేపదమున చెప్పబడినవి.

8. క్రియా పరిచేపదము

ధాతువుల మైన వివిధ క్రియా విభక్తులు చేరి క్రియారూపము లేర్పుడుచున్నవి. దానివలన వాక్యరము సంపన్నమగుచున్నది. ఆ క్రియారూపము లేర్పుడుచున్న విధానము ఈ పరిచేపదమున వివరింపబడినది.

9. కృదంత పరిచేధము

ధాతువులపైన కర్మకర్మాద్యర్థములలో దుఃఖీస్ని ప్రత్యయములు కొన్ని చేరి, విల్షక్షణార్థముల నిష్పయమ్మన్నావి. వాసిని కృదంత ప్రత్యయము లందురు. అట్టి ప్రత్యయములు పదములపై చేరుచున్న విధానము ఈ పరిచేధమున చెప్పింపడినది.

10. ప్రకీర్తక పరిచేధము

పై తొమ్మిది పరిచేధములకు సంబంధించినవి, అచ్చగ చెప్పక విడిచినవి అయిన కొన్ని విశేష రూపములు ఈ ప్రకీర్తక పరిచేధమున వివరింపబడినవి.

శ్రీధవ్యాకరణ కర్త ఇట్టి విషయములను ‘ముక్తలక్షణ వివేచనము’ అను చివరి పరిచేధమున చేరినాడు.

ఇట్లు బాలవ్యాకరణములోని పరిచేధ క్రమమున కూడ చిన్నయసారి ఒక ప్రణాళికను పాటించుట గమనార్థము.

ఇక శ్రీధవ్యాకరణములోని విశేషములు రెండు గమనింపవలసియున్నవి.

1. శబ్ద పరిచేధము

బాలవ్యాకరణములోని తత్పమ-అచ్చిక పరిచేధములకు బదులు శ్రీధవ్యాకరణమున శబ్ద పరిచేధము ఒక్కటే కన్నించును. బాలవ్యాకరణములో సంస్కృతమునుండి నిష్పమైన రూపములు తత్పమపరిచేధమునను, తద్వా - దేశ్యరూపములు ఆచ్చిక పరిచేధమునను చెప్పబడినవి. ఇట్లు రెండుపరిచేధములుగా చెప్పుట కన్న, తెలుగులో చేరిన తరువాత ఏర్పడిన శబ్దములన్నియు ఒకే విధమైనవి కనుక, వాని నన్నించేని కలిపి ‘శబ్దపరిచేధము’గా శ్రీధవ్యాకరణకర్త చెప్పుటయు సమంజసముగనే యున్నది.

2. వాక్య పరిచేధము

చిన్నయసారి చెప్పని ఈ విషయమును, బాలవ్యాకరణమునకు పూరణముగా శ్రీధవ్యాకరణకర్త చెప్పుట సముచితముగా నున్నది.

ఈవిధముగా బాల-శ్రాద వ్యాకరణ కర్తలు చక్కని ప్రణాళికలను ఏర్పరచుకొని తమ గ్రంథములను రచించుట గమనించవలసిన విషయము!

II. సంజ్ఞ పరిచేష్టదము

1. వర్ణ సమామ్యయము

భాషవాక్యముల వలన, వాక్యములు శబ్దముల వలన, శబ్దములు వర్ణముల వలన ఏర్పడుచున్నవి. కనుక ఏ భాషలోనైనసు ప్రథమికమైనవి వర్ణములు. అందువలన చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమును వర్ణసమామ్యయముతో ప్రారంభించినాడు.

తేసుగు భాషకు ప్రారంభదశ సుండియు సంస్కృతప్రాకృతములతో సన్నిహిత సంబంధమున్నది. అనేక పదములు సంస్కృత-ప్రాకృతముల సుండియే తెలుగు భాషలోనికి వచ్చినవి. ఇవి కాక మరికొన్ని దేశ్యశబ్దములు కూడ తెలుగులోనున్నవి. వానికి సంస్కృత-ప్రాకృతములలో మూలములు కన్నించవు. మొత్తము మీద సంస్కృత-ప్రాకృత-దేశ్య శబ్దములలోని పదములన్నియు కలిసి తెలుగుభాషయైనది.

తెలుగు భాషలో 55 వర్ణము లున్నవి. అందులో 50 వర్ణములు సంస్కృతాంధ్రభాషలకు సమానము. కానీ తెలుగుభాషకన్న అత్యంత ప్రాచీనమైనది సంస్కృతము. అందువలన చిన్నయసూరి - “సంస్కృతంబునకు వర్ణంబు లేఱది” (బాల-సంజ్ఞ-1) అని ప్రారంభించినాడు. అవి - అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఒ ఔ ఏ ఈ ఔ అం ఆ: | క ఖ గ ఘ జ చ ఝ య ఇ ఉ ఈ ఄ ఊ త థ ర ధ న ఘ ఫ బ భ మ య ఈ ఉ వ శ ష స హ ఛ.

ప్రాకృతము సంస్కృత భాషావికారము. ఇందులో నలుబది వర్ణములు మాత్రమే ఉన్నవి. అందువలన - “ప్రాకృతమునకు వర్ణములు సలుబది” (బాల-సంజ్ఞ-2)- అని ప్రాకృతవర్ణములను తెలిపినాడు. అవి - అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఒ ఔ ఏ ఈ ఔ అం ఆ: | క ఖ గ ఘ జ చ ఝ య ఇ ఉ ఈ ఄ ఊ త థ ర ధ న ఘ ఫ బ భ మ య ఈ ఉ వ శ ష స హ ఛ. అనగా ప్రాకృతభాషలో సంస్కృతమున కన్న పదివర్ణములు తక్కువ. అవి - బు బుంగా ఔ శా ఐ ఔ జ ఇ శా ష. ఈ పది వర్ణములు ప్రాకృత-వర్ణమాలలో లేక పోపుట వలన అందు నలుబది వర్ణములో ఉన్నవి. కాగా - కొందరు ఏ ఓ లు (ప్రక్రములు) ను, మరికొందరు ఐ ఔ లు (ప్రక్రమములు) ను, ప్రాకృతమున ఉన్నవని చెప్పినారు. కాని అది చిన్నయసూరికి సమ్మైతము కాకపోపుట వలన నలుబది అనియే పరిగణనము చేసినాడు.

సంస్కృత సమేతరమైన దానిని అవ్యాతెసుగు అందురు. సంస్కృతభవము, ప్రాకృతసమము, ప్రాకృతభవము, దేశ్యము అను నాలుగు రకములైన శబ్దములును కలిసి తెలుగుభాషగా వ్యవహారింపబడుచున్నది. అట్టి తెలుగు భాషలో 36 వర్ణములు మాత్రమే ఉన్నవి. అందువఱననే సూరి - “తెసుగునకు వర్ణములు ముప్పడి యారు” (బాల - సంజ్ఞ - 3) అని చెప్పినాడు. అవి - అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఎ ఏ ఒ ఒ అం అ : | క గ చ చే జే ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ స హ త - అనుసంఖ్య. సంస్కృత వర్ణమాలలో లేకుండ, తెలుగు వర్ణమాలలో మాత్రమే కల వర్ణములు - పదు: అవి - ఎ, ఉ, ఔ, చే, జే - అనుసంఖ్య. ఈపరువర్ణములను ఏ పదములందు కన్పించునో అవి నిశ్చయముగా అవ్యాతెలుగులని నిర్ణయింపవచును. అట్టెల్లు - బుఱు ఊ ఊ : ఇ చ ర థ ఫఘ రు థ థ భ జ జ శ ష - లను 19 వర్ణములను తెలుగున వాడబడు సంస్కృత పదములలో కనిపీంచును (బాల - సంజ్ఞ - 4). కనుక ఈ 19 వర్ణములలో ఏ వర్ణమున్నను అట్టి పదమును తత్సమముగా నిర్ధారింపవచును.

పై వర్ణములను సమీకరించినవో - “అంధభాషకు వర్ణంబులేఱది యైదు” (ప్రాథ - సంజ్ఞ - 1) అని స్పృష్టమగును. అవి - అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఎ ఏ ఒ ఒ ఒ అం అ : | క ఫ గ ఘ జ చ తే చ జ జే రు ఇ ట ఉ త ద థ ణ త థ ద థ స ప ఘ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ తో పీనిలో ఊ కారము మంత్రశాస్త్ర ప్రసీద్ధమగుట వలన గ్రహింపబడినది. శకట రేఖము (అ) య న ల వలెనే ప్రయత్న భేదమువే ద్వివిధము కావున ప్రత్యేక వర్ణముగా గ్రహింపబడలేదు. క్ష కారము సంస్కృత వ్యాకరణము లందును, నిధుణా పురాందును చూపిసటల్లు కకార - ష కారముల కలయిక వలన ఏర్పడినది కావున దానిని సంయుక్తముగనే పరిగణించిరి కాని ప్రత్యేకవర్ణముగా గ్రహింపలేదు. కాగా - ఇ కారము మాత్రము వర్ణాంతరమే. ఇది ఏటులు, త్రాపులు వంటి శబ్దములలో బహుత్యమందు ర ల డ ల కాదేశమైన అలఫులకారమగు ‘ఛ’ కన్న భిన్నమైనది. అనగా స్వతంత్రగా శబ్దమం దుండునది (ఉదా: సర్వమంగశ).

సంస్కృతములో అకారము మొదలు ఆ: వరకు గల వర్ణములకు అచ్చులనియు, మిగిలిన వానికి హల్లులనియు నంజ్జలు. ఆభాషలో వానికి ఆ నంజ్జలు మాహాశ్వరసూతములవలన కలిగినట్లు చెప్పబడినది. సంస్కృతములో మొదటి నాలుగు మాహాశ్వర సూతములలోని ఆద్యాంతాక్షరములైన ‘అ-ల్లో’ అనువాని ప్రత్యేకము వలన ‘అవ్’ అను పదమేర్పడినది. తరువాత పదవ సూతము నుండి

పదునాలుగన సూతము పరకు గల ‘హ-ల్’ అను అక్షరములను ప్రత్యాపోరము చేయుటవలన హల్ అను పదము ఏర్పడేనది. సూరి ఇచట ప్రత్యాపోర ప్రక్రియ మాట నెత్తుకొనక రూఢముగా వాడుకలోనున్న ‘అచ్చ, హల్లు’ అను శబ్దములనే ప్రయోగించినాడు. అందువలననే మొదటి సూతములోని వృత్తియందే “ఇందకారాదు లచ్చులు కకారాదులు హల్లులు. ల్జ్జల్యిభాగ మీలాగుననే మీద నెఱుంగునది” (బాల-సంజ్ఞ-1-వృత్తి) అని సూతము చేపే వదిలివేసినాడు.

అచ్చులకు స్వరములనియు, ప్రాణములనియు నామాంతరములు. స్వరములనగా స్వయముగా ప్రకాశించునవి. అనగా వేరొక వర్ణసహాయము లేకయే ఉచ్చరించబడునవి. అచ్చులులేని హల్లులను ఉచ్చరించుట కష్టము. కనుక హల్లులకు అచ్చులు ప్రాణముల వంటివి. కావుననే అచ్చులకు ప్రాణములు అని పేరు.

హల్లులకు వ్యంజనములనియు, ప్రాణులనియు నామాంతరములు. హల్లులు అచ్చులతో కలిసి పదము యొక్క అర్థమును వ్యక్తము చేయును కనుక వానికి వ్యంజనములని పేరు. అట్లే ప్రాణమువంటి అచ్చులతో కలిసియున్నవి కనుక ప్రాణులు అనియు పిలువబడేనవి.

ఈ విధముగా తొలుత వ్యాపకము చేయబడేనది.

2. సంజ్ఞలు

వర్ణసమామ్మయములోని కొన్ని అక్షరములకు ప్రత్యేక సంజ్ఞలున్నవి. ఎ ఏ ఒ ళ లు వక్రములనియు, ఐ ఔ లు వక్రతమములనియు వ్యవహరింపబడును (బాల - సంజ్ఞ - 2 - వృత్తి). అచ్చులలో ఈ ఆరింటికి తప్ప, మిగిలిన వానికి ప్రత్యేక నామములు లేపు. ఆ ఆ లవత కాక, వక్రములు భిస్సుమైన ఉచ్చారణ కలిగియండుట వలన వానికి వక్రములని పేరు కల్గినది.

కాగా, హల్లులలో - క చ ట లు పరుషములనియు, గ జ ద బ లు సరచుములనియు చెప్పబడును (బాల - సంజ్ఞ - 5). వర్ణములను ఉచ్చారించుటకు స్కానకరణముల ప్రయత్నము అవసరము. స్కానమనగా నోచీలోని కదలని అవయవములు. కరణమనగా కదులునట్టి అవయవములు. ఈ రెండును స్పృశించుటనే ప్రయత్నమందురు. ఆ ప్రయత్నము పరుషమైనవో పరుషములును, సరళమైనవో సరళములను ఉచ్చారింపబడును.

“ఇతరములగు హల్లులు స్ఫీరములు” (బాల-సంజ్ఞ-6). అనగా-ఖ ఘ ఙ జ చ ర్థు ఇ త ధ ణ ధ న ఘ మ య ర ల వ శ ష స హ త - ఈ 24 అక్షరములు స్ఫీరములు. ద్రుతము మీది పరుషములు సరచుములుగను, ప్రథమ మీది పరుషములు గసడదవలుగను మారుచుండును. ఆట్లే సరళములును కొన్ని చోట్లు సహజములుగాను, మరికొన్ని చోట్లు ఆదేశసరళములుగాను కన్పించును. అట్లు ఏ విధమైన మార్పును పాందని పై 24 అక్షరములకు స్ఫీరములని పేరు.

చజ ల ఉచ్చారణలో కొంత ప్రత్యేకతగోచరించుచున్నది. అనగా తాలవ్యములైన చ జ లు, దంత్యములైన చ జ లుగా కూడ కొన్ని శబ్దముల ఉచ్చారణలో కన్పించును. వాస్తవమునకు అని సవర్ణములే. కానీ ఉచ్చారణాభేదముచేత అని దంత్య తాలవ్యము లగుచున్నవి. నాలుకకొన తాలుపును (అంగిలిని) తాకుటవలన తాలవ్యములును, దంతములసుతాకుటవలన దంత్యములును ఏర్పడుచున్నవి. అని ఏయే అచ్చులతో కూడినప్పుడు దంత్య తాలవ్యాభేదము నొందుచున్నవో సూత్రీకరించినాడు సూరి:

ఇ ఈ ఏ ఏ లతో కూడిన చ జ లు తాలవ్యములు. ఉదా: చిలుక - చీమ - చెవి - చేమ - జీల - జీడీ - జెట్టె(బాల - సంజ్ఞ - 8). ఆట్లే - అ ఆ ఉ ఉ

ఒ ఓలతో కూడిన చ జ లు దంత్యములు. ఉదా : చేతి - చేప - చేక్కు - చేపు చేక్కు - చేటు - చేక్ - జేముడు - జీతర - జేన్ను - జౌలు - జేన్ను - జోలి-జేకు (బాల - సంజ్ఞ - 9). ఐదంతములైన శబ్దములు తెలుగులో లేవు.

సంస్కృతమున ఈ విభేదము కన్నించదు. కాని తాలవ్య చజలు చివరనున్న కొన్ని సంస్కృతశబ్దములు బహువచనము పరమైనప్పుడు దంత్యములగుచున్నవి. ఉదా : రోచి - రోచలు ; వీచి - వీచలు ; రాజి - రాజలు; వాజి - వాజలు . కాగా-గైమైష్వములలో జకారమునకు దంత్య - తాలవ్య లక్షణములు రెండును కన్నించుచున్నవి. పింగళి సూర్య రచించిన రాఘవపాండవీయమున “అకట పాండురాజ యశ్మేన్నవైతివి”(1-31) అన్న ప్రయోగములో భారతార్థమున ‘పాండురాజ+యశ్ము’ అని విభజింపగా దంత్యోవ్యారణమును, రామాయణార్థమున ‘పాండుర+అజయయశ్ము’ అనివిభజింపగా తాలవ్యోవ్యారణమును కన్నించుచున్నది. అందువలన ప్రాథవ్యాకరణకర్త - “ఒకానాకచో జకారం బుభయంబు నగు” (ప్రాథ - సంజ్ఞ - 5) అని సవరించినాడు. ప్రాథవ్యాకరణకర్త చేపేన పై లక్షణము జకారమునకే కాక జకారమునకును వర్తించుచున్నది. విజయవిలాసమున “తీయగే బంచార వెనుదీయగ బలిగై ననున్ ద్వితీయగన్” | (విజయ - 1 - 159) అన్న ఉదాహరణములో పంచదార అనువోట జకారము చక్కర అను అర్థమున దంత్యమై, ఐదుగురికి భార్యయైన ద్రోపది అను అర్థమున తాలవ్యమగుచున్నది. కనుక ప్రాథవ్యాకరణ కర్త జకారములో పాటు చకారమును చేర్చినచో సూత రచన బాగుండిడేది (బాల - ప్రాథ - వ్యాఖ్య - పు. 39).

“సకారంబు ద్రుతంబు”(బాల-సంజ్ఞ -11) అన్న సూతములో సకారమునకు గ్రుతమని చేరసి సూరి చేపేనాడు. ఇది మూడు రూపములలో కన్నించుచున్నది. ఆచి - ను, ని, న్న - అనునవి. ఇకారము మీద వచినవో ను అనునది ‘ని’గా మారును (హారిని, కరిని). హల్లుగాని అవసానముగాని పరమెనవో ను అనునది ‘న్న’ అను రూపమును పాందును (పూచెన్ గలువలు, వచెన్, పాయెన్). గ్రుతమునకు ప్రకృతిభావము కలిగినపుడు ‘ను’ అనియే ఉండును (పూచెను గలువలు). కాబట్టి ‘ను’ వ్యక్తమే ‘ని’, ‘న్న’ అను రూపములను పాందుచున్నది. ఈ మూడు రూపములందును మార్పి చెందక సామ్యమును సాధించుచు స్థిరముగా నుండునది సకారము. అందువలననే సూరి సకారమునే గ్రుతముగా స్థిరికరించినాడు. ప్రాథవ్యాకరణకర్త ఈ సూతమును వివరించుచు “సకారం బసాధారణంబు ద్రుతంబు” (ప్రాథ - సంజ్ఞ - 7) అని చేపేనాడు. ద్రుతమనగా ‘భల్లనియేడ మరిగిపోవునది’ అని అర్థము. ఇది ప్రత్యయాత్మకము (తాను, నేను,

భద్రమును, మనమును, చదువుచున్నాను, చదవగలను), ఆగమాత్మకము (నన్నును, నాచేతను, చదువుచును), అవ్యయాత్మకము (అన్నయును, తమ్ముడును) - అని మూడు రకములుగా కనిపించుచున్నదని చెప్పినాడు. అనగా శబ్దమునందు సూజముగానున్న సకారము కాక, ప్రత్యుథముగా కానీ, ఆగమముగా కానీ, అవ్యయముగా కానీ ఉండు సకారము ద్రుతమనిపించుకొనునని ప్రాధవ్యాకరణకర్త భావము. ఇది ఉత్సవిష్టము కూడ అయియుండవలెనని నిర్దేశించినాడు. దీనివలన చేసు, కోలను వంటి శబ్దములలోని స్వతస్సిద్ధమైన సువ్వర్థము ద్రుతము కాదని తెలియవలెను. ఆశబ్దములందలి సువ్వర్థమును తోలగించినవో ఎని ఆర్థములు పోవును కనుక అవి ద్రుతములు కావు. అట్టి ద్రుతము అంతమందున్న శబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములు. ద్రుతప్రకృతికములు కాని శబ్దములు కళ లనబడును.

సూరి - కొట్టక, తీట్టక వంటి వ్యతిరేకార్థక క్రియలు కశలనియే చెప్పినాడు. ప్రాధవ్యాకరణ కర్త దీనిని సమర్థించుచు “అధారములేకను సంతానోచ్చేరంబున వేలెద” (అరి-2-139) అన్న సన్నయ్యగారి ప్రయోగమును చూచి, ‘తేక’ అను దానిని ద్రుత ప్రకృతిక మని భ్రమించనవసరము లేదని చెప్పుచు “అక ప్రత్యయాంతాచ్యయంబు కశయ” (ప్రాధ-సంజ్ఞ-8) అని సూత్రికరించినాడు.

పాల్గులలో య ర ల వ లకు వ్యాకరణమున ఒక ప్రత్యేకత కలదు. ఇవి రెండు విధములుగా కనబడుచున్నవి. అందువలన - “య ర ల వ లు లఘువులని, యలఘువులని ద్వేవిధంబు లగు” (బాల-సంజ్ఞ-18) అని సూరి చెప్పినాడు. లఘువు అనగా తెల్పిపలుకబడునది; లలఘువు అనగా ఒత్తిపలుకబడునది.

ఆగమయకారము లఘువు - హరి యతడు, దూతయతడు.

స్వతస్సిద్ధయకారము అలఘువు - కాయ, మాయ.

శకటరేఖము అలఘువు. ఇది తత్పమ తద్వములందు లేదు - విఱుగు, మెఱుగు.

సాధురేఖము లఘువు - పెరుగు, కరుగు.

బహుత్యమున ర ల డ ల కాఁశెన శకార మలఘువు - ఏశులు, పాశులు, త్రాశులు.

కళ, మంగళ, తాచము - వంటి శబ్దములలోని శకారము వర్ణాంతరము కాని అలఘులకారమని భ్రమించరాదు. అందువలననే వర్ణసమామ్యాయమున్న నది ప్రత్యేకముగా చెప్ప బడేనది. స్వతస్సిద్ధమైన వకారము అలఘువు - వల, వాగు. ఆదేశకారము లఘువు - అతడు వలికె.

ఈవిధముగా వర్ణసమామ్యాయములోని కొన్ని అక్షరముల సంజ్ఞలను, ఎని ప్రత్యేకతలను బాల - ప్రాధ వ్యాకరణకర్తలు సౌదాహరణముగా నిరూపించినారు.

3. భాషావిభజనము

తెలుగు భాష తత్త్వముము, తద్వచ్చము, గ్రామ్యము అని నాలుగు విభములుగా నున్నది. “సంస్కృత ప్రాకృత తుల్యం బగు భాష తత్త్వమంబు” (బాల - సంజ్ఞ - 19) - అనగా సంస్కృతములో కాని ప్రాకృతములో కాని సమానమైన శబ్దము తత్త్వముమని అర్థము. సంస్కృతమునుండి సరసరి కొన్ని శబ్దములు తెనుగులోనికి వచ్చి చేరినవి (రామ: - రాముడు; విద్య: - విద్య; ధేసు: - ధేసువు; గో: - గోపు; భూ: - భూమి; హృద్వ - హృది; జగత్ - జగత్తు జగము). మరికొన్ని శబ్దములు సంస్కృతమునుండి ప్రాకృతములోనికి ప్రవేశించి ప్రాకృతమునుండి తెనుగులోనికి వచ్చినవి (అగ్ని: - అగ్ని - అగ్ని; కటు: - కార్టో - కారం; యమ: - జమో - జముడు; రాష్ట్ర: - రాష్ట్రి - రాష్ట్రి; త్రీ: - సేరీ - సిరి). ఇట్లు వచ్చిన రెండు విభములగు రూపములను తత్త్వములని అందురు.

ఇందరి ‘కారము’ అను శబ్దమును సూరి ‘కటు: - కార్టో - కారము’ అను ఉదాహరణలో ప్రాకృతముముగా చెప్పినాడు. కనుక సూరి అభిప్రాయమున అది తత్త్వముము. కాని సీతారామాచార్యులు “కారము క్షౌరవశబ్దము” (శ్రీధ - సంజ్ఞ - 10) అని చెప్పి, అందుకు - ఉపబలకముగా ఆపస్తంబసూత్రములలోని - “క్షౌర లవణ వర్జనం” అను దానిలోని క్షౌరశబ్దమునకు కారమనియే (‘లవణము’ అను అర్థమే ప్రసిద్ధమైనసు) అర్థము చెప్పవలెననియు, అందువలన ‘కారము’ క్షౌరశబ్ద భవమనియు చెప్పినాడు.

“సంస్కృత ప్రాకృత భవంబగు భాష తద్వచ్చమంబు” (బాల - సంజ్ఞ - 20) - అనగా సంస్కృతమునుండి కాని, ప్రాకృతమునుండి కాని పుట్టేన భాషను తద్వచ్చమని అందురు. వర్ణాగమము, వర్ణాదేశము, వర్ణలోపము వంటి మార్పులను పాందిస సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దములు కొన్ని తెనుగున ప్రవేశించుచన్నవి. ఇట్లు మార్పులు పాందిన పిమ్మట ఏర్పడిన శబ్దములు తద్వచ్చములు.

సంస్కృతము నుండి : ఆకాశ: - ఆకసము; కుడ్యమ్ - గోడ; తామరసమ్ - తామర; వక్ర: - వంకర; స్వరు: - మరుడు; సూచి: - సూది - ఇత్యాదులు. ప్రాకృతము నుండి : అంగార: - ఇంగాలో - ఇంగలం; అప్సరా: - అప్సరా - అప్సర; ఆశ్వర్యమ్ - ఆచ్చేరం - ఆచ్చేరుపు; పృథివి - పుథవి - పుడవి; యజ్ఞా: - జయ్ఞా: - జన్మనుము; లక్ష్మీ: - లచ్చి: - లచ్చి; విష్ణు: - విష్ణూ - వెన్నుడు - ఇత్యాదులు. ఇట్లే శబ్దములు తద్వచ్చములు.

“త్రిలింగదేశ వ్యవహార సిద్ధంబగు భాష దేశ్యంబు” (బాల - సంజ్ఞ - 21) - శ్రీ కైలము, కాశేశ్వరము, రక్షారామము అను మూడు శివకైలములను కలిగియున్న ప్రదేశము త్రిలింగదేశము. త్రిలింగదేశ వ్యవహారముననే పుట్టి ప్రతిష్ట నొందిన భావకు దేశ్యమని పేరు. ఈ దేశ్యమునకు సంస్కృతమునందు కాని, ప్రాకృతమునందు కాని మూలరూపములు కన్మించవు (ఉరు, పేరు, ఇల్లు, కోట, పేట - ఇత్యాదులు).

సూరి యిచ్చిన ఈ ఉదాహరణలలో కోట, పేట శబ్దములకు సంస్కృత మూలములు కన్మించుచున్నవని ప్రాథవ్యాకరణ కర్త గమనించి, “కోట పేటలు వై కృతములు” (ప్రాథ-సంజ్ఞ - 11) - అని సూత్రికరించినాడు. అనగా కోట, పేట శబ్దములు సీతారామావార్యాల వారి దృష్టిలో తదృవములకాని, దేశ్యములకాను. “కోట్టర హట్టపుట్టాళ్ళ” అన్న అమర త్రిలింగశేషము ప్రకారము కోట్ట శబ్ద భవము కోట అనియు, “పంఠ విషజనాశ్రయము” అన్న అమరపరపారిజాతము ప్రకారము పంఠ శబ్దభవము పేట అనియు, ఆయన అభిప్రాయపడేనాడు. కాని, వైరండు శబ్దములలో కోట శబ్దము వై కృతమే అని అంగీకరించినసు పేట శబ్ద విషయమున అభిప్రాయభేదము కలదు. సూరి పేట శబ్దమును విరసుస్వారముగా ప్రయోగించినాడు. దీనికి హామునందరి వరుస అని అర్థము. ఈశబ్దమును విడిచి, వీధి అను అర్థమున ఉన్న ఏటు అను సానుస్వార శబ్దమును చెప్పినాడు ప్రాథవ్యాకరణ కర్త. కనుక ఇది సూరి చెప్పిన దానికి సవరణ కాజాలదు.

“లక్ష్మణవిరుద్ధంబగు భాష గ్రామ్యంబు” (బాల - నంజ్ఞ - 22) - వ్యాకరణలక్ష్మణములకు సరిపడని భాషను గ్రామ్య మందురు (వస్త్రాదు-తెస్త్రాదు-వచ్చేని-తేచ్చేని-వచ్చేవాడు-వచ్చేచీవాడు). ఈ భాష ప్రయోగమునకు అర్థము కాదని చిన్నయసూరి తెలిపినాడు. కాని ప్రాథవ్యాకరణ కర్త - ప్రాత్రోచిత భాషను వాడి కావ్యసాందర్భమును ఇనుమడింపజేయుటకు ప్రాచీన కవుల ప్రయోగించిన కాన్ని ప్రయోగములను - మొక్కెము సామి - (రామాభ్యరయ - 2 ఆ); ఇతని సూసినా మేలే (యయాతి - 1 ఆ) చూపి, “గ్రామ్యంబు తత్జాతి వర్ణనంబునం బ్రయోగ్మర్థం బగు” (ప్రాథ-సంజ్ఞ - 14) - అని సూత్రికరించినాడు.

సూరి లక్ష్మణవిరుద్ధమైన భాషను ప్రయోగమునకు అనర్థమని చెప్పినప్పటికిని, ప్రాచీన కవుల ప్రయోగములలో కన్మించున్న గ్రామ్యములను స్వీకరింపరగునని చెప్పుచు “అర్యవ్యవహారంబుల దృష్టంబు గ్రామ్యంబు” (బాల - సంజ్ఞ - 23) అని

సూత్రీకరించినాడు. “ ప్రయోగ శరణం వ్యక్తరణామ్ ” అన్న సూత్రి ననుసరించి సామాన్యముగా లోకమున ప్రతిష్ఠనొందన ప్రయోగముల ననుసరించియే వ్యక్తరణము , ప్రవర్తించును. అనగా కవుల కావ్యములందు ఏరైన గ్రామ్యశబ్దము ప్రవేశించిన దన్నచో దానికి విత్యవ్యవహారమున ప్రసిద్ధి యుగ్నరనియే భావింపవలెను. అట్టి శబ్దములను కవులు ఆదరించి యుండుట చేత, అనింద్య గ్రామ్యములని అందురు. పెద్దలు వాడే యుండుట చేత తరువాత వారును వానిని వాడుటకు ఆక్షేపము లేదు. కాని అట్టి వానిని క్రొత్తగా కలిగించి వాడరాదు. సూరి యిచ్చిన ఉదాహరణములు - కఱకంతుడు, ప్రాణగడ్డము, జీవగడ్డ, కౌలకున్నలు, కౌలగడ్డము, కౌలజడలు. ఇందులో కఱకంరశబ్దము తప్ప మిగిలిన శబ్దము లన్నియు “కేవల సంస్కృతశబ్దము విక్రతిశబ్దము తోడ పమసింపదు” అను నియమము ప్రకారము వైరిసమాసములు. అయినను అవి శ్రీనాథుని వంటి మహాకవులు ప్రయోగించుటచే అనింద్యగ్రామ్యములై గ్రామ్యము అగుచున్నవి. కాని ప్రాథవ్యక్తరణ కర్త భారతము-ఆదిపర్వతము-చతుర్భూషాసము లోని నన్నయ ప్రయోగమున - “అవసరజ్ఞండై వ్యాసు దేతెంచే సంత నత్పసి, కవిల గడ్డంబును గవిలజడలును గవిలకున్నలును....” అన్న ప్రయోగమును ఆధారముగా చేసికొని “కౌల శబ్ద భవము కవిల శబ్దం బొండు గానంబడేయేడు” (ప్రాథ-సంజ్ఞ-17) అని తెలిపినాడు. ప్రాథవ్యక్తరణకర్త చూపిన ఉదాహరణములో ప్రాసస్థానమున వారముండుటచే రెండవహారము మొదట కూడ కవిలకున్నలు అనియే ఉన్నరని అంగికరింపలయుననియు, ఒకే వరుసలో ఒకే చోట ‘కవిల’అని ఒక మారును, ‘కౌల’అన్ని ఒకమారును కవి వాడేయుండడనియు, కనుక ‘కవిల’ అనుపారమే యుక్తమనియు గ్రహింపవలెను. అప్పుడా సమాసములు అగ్రామ్యములగును.

అట్టే కఱకంతుడు, ప్రాణగడ్డము మొరలగు సమాసములు తద్వములనియు, అవి అంచపదము, అంచయాన వంటి సమాసములనియు చెప్పి ప్రాథవ్యక్తరణ కర్త వానిని సమర్థించినాడు. వినిలో ‘కఱకంతుడు’ అమరానిని చిన్నయసూరి అనింద్యగ్రామ్య మనినాడు. కాని సీతారామాచార్యులు దానిని తద్వమని చెప్పి, అది ‘గరకంర’శబ్దభవమని నిరూపించినాడు. అనగా, ‘గరకంర’ అను సంస్కృతసమాసమే తెలుగులో – ‘కఱకంతుడు’ అని అయినదని ఆయన అభిప్రాయము. ఇందరి శకురేఫము ‘గోఱజము’ (‘గోరోచన’ శబ్దభవము), ‘కాటయ’ (‘కారికా’ శబ్దభవము) వంటి తద్వమ శబ్దములలోని శకురేఫము వంటిని చెప్పినాడు. అట్టి శబ్దములను తద్వములుగా సమర్థించుచు “తద్వము లందును సలఖురేఫము గలదు” (ప్రాథ-సంజ్ఞ-9) అను సూత్రమును ప్రాసినాడు. -

ఆట్లు ‘కఱకంరుడు’ అనుదానిని తదృగముగా గ్రోంచినను, పంస్క్రూత సమేతర శబ్దములందు ‘త’కారము ఉండుటకు వీలులేదు కనుక, అది అభ్యంతరముగనే నిల్చును. కనుక ఈ విషయమున చిన్నయసారి చేపేనట్లు దానిని అనింద్యగ్రామ్యమనుబయే సముచ్చితము.

కాగా ‘జీవగణ్ణ’ అనుదానిని మాత్రము ప్రాథవ్యాకరణకర్త స్పృశింప లేదు. కనుక సూరి యుచ్చిన ఇతర ఉదాహరణము లెట్లున్నను జీవగణ్ణను మాత్రము గ్రామ్యముగనే గ్రోంపక తప్పదు.

III. సంధి పరిచేష్టదము

1. నిర్వచనము

వర్షద్వయ సంహితయందు కలిగెడు కార్యము నువడేశించే వ్యక్తరణ విధానము సంధి యనబడును. పొణిని ‘అష్టాద్వయి’లో ‘సంహిత’ యను శబ్దమును సంధియను సర్థమున ఉపయోగించినాడు. కానీ తెలుగువ్యక్తరణకర్త లెవ్యరును ఆ సంహిత శబ్దమును గ్రేహించేరు. అందరును ‘సంధి’ అను పరమునే ఉపయోగించినారు.

ప్రథమ వ్యక్తరణకర్త కేతన తన ఆంధ్రభాషాభాషణములో మొదలి పదము ఒదివర్షము, పై పదము మొదలివర్షముతో కలియుట సంధి యని చెప్పినాడు. కేతన అనుసరించిన విన్నకోట పెద్దన తన ‘కావ్యాలంకార చూడామణి’ లోను అప్పకవి అప్పకవీయము’ లోను వర్షసంయోగమే సంధియని నిర్వచించినారు. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి, ఛందోర్ధ్వణములు సంధులను వివరించినను, సంధి నిర్వచన మీయలేదు.

చిన్నయసూరి ప్రాచీనలాక్షణీకులకు కొంచెము థిన్నముగా “పూర్వ పరస్యరంబులకుంబరస్యరంబేకాదేశంబగుబసంధి” (బాల-సంధి-1) - అని చెప్పినాడు. బహుజనపర్తి సీతారామాచార్యులును ఈ విషయమున చిన్నయసూరినే అనుసరించినాడు.

ఇట్లు ప్రాచీన - అర్వచీన లాక్షణీకుల నిర్వచనములను పరిశీలించినవో రెండు మార్గములు కన్నించుచున్నవి. వర్ష సంయోగము సంధియని నిర్వచించిన ప్రాచీన లాక్షణీకుల మార్గ మొకటి; స్వర సంయోగమే సంధి యని విర్మచించిన అర్యాచీన లాక్షణీకుల మార్గము మరియుకటి - అని స్ఫుర్తమగును. ఒకనొక కాలమున ప్రాచీన భాషలోని హలంతశబ్దము లన్నియు ఉహారణ సొకర్యముకొఱకు చివరనొక అచ్చును చేర్చుకొని అజంతశబ్దము తైనవని (హాక్ - హాక్కు ; మన్ - మన్న ; పల్ - పల్లు) తలంచినవారు ఆదేశ-అగమ-నంస్తేపాదులను కూడ సంధులుగనే గ్రేహించి పూర్వలాక్షణీకులను సమర్థించినారు. మట్టికొండఱు - తెలుగు కేవలము అజంత భాష అనియు, అందు హలంతరూపములు లేవనియు, ఆదేశ - ఆగమ - సంస్కేపాదులు సంధులలో చేరవనియు, అవి రూపభేదములు మాత్రమే అనియు, “సంధిలేనివోట స్వరంబు కంటే బరంబయిన స్వరంబునకు యండాగుంబగ” (బాల-సంధి-4) అను సూత్రములో చిన్నయ సూరి - ‘సంధిలేనివోట’ అని వివరముగా చెప్పినాడనియు,

కావున స్వరూపంయోగమే సంధి యనియు చెప్పు చు సూరి మొరలైన అర్యాచీనలాడ్జణేకులను సమర్థించినారు.

ప్రాచీనలాడ్జణేకుల లడ్జణము విష్ణుతమైనది. అది అమృతము హల్లులను విషయాకరించినది. చిన్నయసూరి నిర్వచనము అవ్ - విషయికము మాత్రమే. ఆయన చెప్పిన లడ్జణములన్నియు సంధి కలుగునప్పుడుకాని కలగునప్పుడుకాని వచ్చునని సరిపెట్టుకొనవలయును. ఈ విషయమున - ప్రాచీన లాడ్జణేకుల లడ్జణము ఆగమాదేశాదుల కన్నింటికిని వ్యాప్తమగుచుండగా, సూరి చెప్పిన లడ్జణమున అవ్స్నియు సంధిని పురస్కరించుకొనియో, సంధిలేమిని పురస్కరించుకొనియో కలుగునని చెప్పవలయును.

ఈ నందర్భమున ఔ || చిలుకూరి నారాయణరావుగారు, కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు, దూసి శ్రీరామమూర్తిగారు మొరలైన అర్యాచీనులు కొందరు చిన్నయసూరివంటి అర్యాచీన లాడ్జణేకుల నిర్వచనముకంటె కేతనాది ప్రాచీన లాడ్జణేకుల నిర్వచనమే అధికవ్యాప్తిని కల్గియున్నదని చెప్పినారు.

ప్రాచీనలాడ్జణేకులు వర్ణసంయోగమే సంధి యని చెప్పుటకు కారణము - ద్రావిడ కర్కూటక లాడ్జణేకుల ప్రభావము కావచ్చును. అపమున ప్రథమవ్యాకరణకర్త యగు తొల్పాటియనారు - “అమృన కమ్ప పరమైనను, హల్లును కమ్ప పరమైనను, అమృనకు హల్లు పరమైనను, హల్లునకు హల్లు పరమైనను సంధి కార్యములు కలుగు”నని నిర్వచించినాడు. కన్నడ వ్యాకరణ కర్త యగు కేశిరాజును తన ‘శబ్దమణి దర్జణము’న “వర్ణసంయోగమే సంధి” యని నిర్వచించినాడు. వారిననుసరించి ప్రాచీన లాడ్జణేకులును వర్ణసంయోగమే సంధియని నిర్వచించినట్లు విశదమగును (కేతన - 106....108 పుటలు). కాగా చిన్నయసూరి ఏర్పుచుకొన్న ప్రణాళికను జాగ్రత్తగా పరిశీలించినవో - ఆదేశములు, ఆగమములు, వికల్పరూములు, బహుములు, లోపములు, విభాగ రూపములు అన్నియు సంహితయందు కలుగుచున్న వే అని స్వప్తమగును. ‘సంధియగు’ అని సూరి చెప్పిన అన్నింటిలోను పూర్వస్వర స్థానమున పరస్వరము ఏకాదేశముగా వచ్చుచున్నది. కనుక అవ్సంధులన్నియు ఆదేశసూత్రముల క్రిందికి వచ్చును. అందువలన - బాలవ్యాకరణమున ‘సంధి యగు’ అని చెప్పినచి మాత్రమే సంధులనియు, మిగిలిన రూపములు సంహిత వలన కలిగిన వనియు కొందరు భావించుట సమంజస

మనిపించదు. అంతేకాక - సంధి నిర్వచనమును సూరి ‘సంధి పరిచేప ప్రారంభమున కాక, ఉత్తున కచ్చ పరంబగునపుడు సంధియగు’ అన్న మొదటి సూతము క్రింద వృత్తిగా చెప్పుగను బట్టి అవ్సంధి జరిగిన రూపములను ఆదేశరూపములుగానే భావించెనని విశదమగును.

అంతేకాక - తెలుగు భాషాసంప్రదాయము నమునరించి చెన్నయసూరి అవ్ సంధులను మాత్రమే అంగీకరించినాడని, హల్మంధులు ఆయనకు అంగీకారములు కావని తెప్పిన విషయమును సరిగా కనిపించదు. సంశైషరూపముల నంగీకరించుట (పూచెస్తలువలు, మెరసెస్తడము) ఆయన హల్మంధులను అంగీకరించుటను ద్రువ పరచుచున్నది. అంతేకాక ‘వీరలోపించిన’ వంటి రూపములును ఉదాహరణములలో చూపించుట గమనార్థము.

కాగా - మిగిలిన ఆగమరూపములు, వికల్పరూపములు; లోప రూపములు, బహుళములు అన్నియు సంహితయం దేర్జడిం రూపభేదములగుటచేసూరి వానినన్నింటిని ఈ సంధి పరిచేపదునందే చేర్చి విరచించినాడు.

ఈక ఈ సంధివలన కలుగు ప్రయోజనములు రెండు -

1. ఉచ్చారణ సాలభ్యము : అనగా పదములమధ్య అచ్చులున్నచో పలుకుబయందు సాలభ్యము ఉండదు. ఉదాహరణకు - ‘రాముడతడు’ అన్న పదబంధములోని సాలభ్యము ‘రాముడు అతడు’ అన్నపుడు కన్నించదు.

2. ప్రతి సుభగ్తయము : అనగా విసుటకు ఇంపుగా నుండుట. ఉదాహరణకు - ‘అతడున్నాడు’ అన్న పదబంధ మున్నంత ఇంపుగా ‘అతడు ఉన్నాడు’ అన్నపుడు అనిపించదు.

‘ ఇవి రెండును సంధివలని ప్రయోజనములు.

కాగా సంధి వలన ఎన్ని ప్రయోజనము లున్నను, రెండు సందర్భములందు మాత్రము సంధి చేయరాదు. అవి -

1. అర్థము మారిపోవునపుడు : ఉదాహరణకు - ‘పెక్కు + ఇక్కిట్లు’ అని ఉన్నపుడు “కర్మధారయంబునం దుత్తున కచ్చ పరంబగు నుండు బుగామం బగు”

(బాల-సంధి-28) అన్న సూతము ప్రకారము “పెక్కు_టీక్కు_ట్లు” అని యగును. అప్పుడు అర్థమే మారిపోవును.

2. ప్రతికటువుగా నున్నపుడు : ఉదాహరణకు - ‘పెక్కు + ఇక్కు_ట్లు’ అని ఉన్నపుడు “ఉత్తున కచ్చ పరంబగునపుడు సంధి యగు ” (బాల-సంధి-1) అన్న సూతము ప్రకారము సంధి చేసినవో ‘పెక్కీక్కు_ట్లు’ అని యగును. అది చెప్పులకు ఇంపుగా నుండదు.

కనుక ఇట్టే చోటులందు సంధి చేయరాదు.

2. అవ్యంధులు

“పూర్వపరస్యరంబులకు బరస్యరం శేకాదేశంబగుట సంధి యనంబడు” (బాల - సంధి-1-వ్యత్తి) - అని చిన్నయసారి సంధినిగూర్చి చెప్పినాడు. అనగా పూర్వపరస్యరమునకును పరస్యరమునకును బదులుగా పరస్యరము కమ్పటయే సంధి యనిస్పష్టమగును. పూర్వస్తానము సందర్భి వ్యాపాత్మకును పరస్తానమునందరి వ్యాపాత్మకును బదులుగా ఒకే వ్యాపాత్మకు వచ్చిన యెడల ఏకాదేశ మందురు.

సంధి పరిచేర ప్రారంభమున సూరి అవ్యంధులను వివరించినాడు. వానిలో మొదచి పదము చివర అమృ ఉండి, పరపరమునకు ప్రారంభమునను అమృన్నవో వచ్చేడి రూపభేదములను నిరూపించినాడు. అందుకే చిన్నయసారి మొట్టమొదటనే సంధి నిర్వచనమును తాయిక, “ఉత్తున కమ్పపరంబగునపుడు సంధి యగు” (బాల-సంధి-1) అన్న సూతము క్రింది వ్యత్తిలో అవ్యంధి స్వయాపమును వివరించినాడు. కనుక సూరి చెప్పిన సంధి నిర్వచనము, అవ్యంధులకు మాత్రమే పరిమితమగుచున్నది.

ఆ సూతములలో సూరి ఎవ్వబను సంధి నిత్యముగా వచ్చునని చెప్పిలేదు. ప్రతి సూతమునకు చివర ‘అగు’ ననియే చెప్పియున్నాడు. దానిని చూచి సంధి నిత్యమని భ్రమించారు. ‘అగును’ అనుదానికిని ‘నిత్యము’ అనుదానికిని భేదము కలదు. నిత్యము అనగా “కృతాకృత ప్రసంగి నిత్యంబు నాబడు” అని. కనుక ఎట్టి పరిస్థితుల యందైనను సంధి ప్రవర్తించి తీరవలెను. కానీ ‘అగును’ అన్నప్పుడు మాత్రము అట్లు కాదు. ఆసూతమునందరి విధికి భిన్నముగా వేరొక విధి ఉండునంత వరకును అనియమమును అనుసరింపవలె నని భావము. భిన్నముగా విధించినపుడు తాసూతము పని చేయదు. ఉదా: అమృన కమ్ప పరమైనపుడు పరస్యరమేకాదేశము కావలసియుండగా - అతడు +బుమీ = అతడు బుమీ - అనియే ఉండును. దీనికి కారణమును సూరి ప్రకీర్తిక పరిచేదములో - “బు ఇ వ్యాపాత్మక పరస్యరమేకాదేశము కార్యములు జరుగుటలేదు. కాగా - అ, ఇ, ఉ, బువ్యాపాత్మక పరస్యరములు అంతమందున్న నిత్యము అని కాక అగునని మాత్రమే చెప్పినాడు.

బు, ఇ, లు ర, ఉ లలో సమానమైనవి కనుక వాని మీద ఏ విధమైన సంధి కార్యములు జరుగుటలేదు. కాగా - అ, ఇ, ఉ, బువ్యాపాత్మక పరస్యరములు అంతమందున్న

పదములకు ఏవైనసు అచ్చులు పరమైనపుడు జరుగు సంధికార్యములు మాత్రమే ఈ అచ్చంధులలో వివరింపబడేనని.

1. ఉత్సవసంధి :

“ఉత్సవ కచ్చి పరంబగునపుడు సంధి యగు ” (బాల-సంధి-1). అనగా ప్రాస్వ ఉకారమునకు అచ్చు పరమైన యెడల సంధి యగు నని అర్థము. ఉదా: రాముడు+అతడు = రాముడతడు; సౌముడు + ఇతడు = సౌముడితడు; మనము + ఉంటిమి = మనముంటిమి; అతడు + ఎక్కుడ = అతడెక్కుడు; ఇతడు + ఒకడు = ఇతడొకడు.

పై సూతమున సూరి ఉత్సవముకు అని తపరకరణము చేసి చెప్పుట వలన ఈ సంధికార్యము ప్రాస్వమైన ఉకారమునకు మాత్రమే నిర్దేశింపబడేనరని అర్థము. దీర్ఘములైన అచ్చులపై సంధి ప్రవర్తిల్లదు. అట్టి చోట్ల - “సంధి లేని చోట స్వరంబు కంటే బరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమంబగు” అన్న సూతము ప్రకారము = మా + అమ్మ = మాయమ్మ; మీ+ ఇల్ల = మీ యిల్ల; మా + ఊరు = మాయూరు అని అగును. ఈ సంప్రదాయము తెలిసిన సూరి ఉకారము అనక ఉత్సవముకు అనియే సూతికరించినాడు.

కానీ దీర్ఘియ మొదలుకొని సప్తమి వరకు గల విభక్తుల చివర నున్న ఉకారమునకును, వర్షమాసకాలమున, (శత్రువున) వచ్చునట్టి ‘ము’ అను వర్షము చిరమన్న ఉకారమునకును సంధి వైకల్పికముగా నగుమన్నది. అందువలన సూరి “ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రువు చువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-2) అని చెప్పినాడు. ఉదంతములైన ప్రథమేతర విభక్తులు నాలుగు. అవి - ను, కొఱకు, కు, అందు- అనునవి. ఈ నాలుగింటి చివరమన్న ఉకారమునకును, చువర్ణము చివరి ఉకారమునకును, సంధి వైకల్పికముగానగు నని అర్థము. వైకల్పికమనగాసూతము విధించిన కార్యము జరుగుటకు కానీ, జరుగుకుండుటకు కానీ అవకాశము ఉండుట. అనగా సూతవిధి జరుగుటవలన ఒక రూపమును, జరుగుకుండుట వలన మరొక రూపమును కలుగుచున్నది. ఉదా: నన్ను (న్) + అడేగి= నన్నడేగె, నన్నుసడేగె; నా కొఱకు (న్) + ఇచ్చె = నా కొఱకిచెప్పే, నాకొఱకునిచెప్పే; వచ్చుమ (న్) + ఉండెను = వచ్చుచుండెను, వచ్చుచునుండెను.

2. అత్య సంధి :

“అత్తునకు సంధి బహుశముగా నగు ” (బాల-సంధి-4) – అనగా ప్రాస్వ అకారమునకు అచ్చ పరమైనపుడు సంధి అనేక విధములుగా (బహుశముగా) అగునని అర్థము. ప్రప్తి, అప్రప్తి, విభాష అన్యత్వము అని బహుశము నాలుగు విధములు. ప్రప్తి అనగా నిత్యముగా వచ్చుట. అప్రప్తి అనగా నిత్యముగా రాకుండుట. విభాష యనగా వైకల్పికముతోపాటు నిషేధమును కలిసియుండుట. అన్యత్వమునగా మాత్రమునందలి నిర్దేశమునకు మరొక విధానము జరుగుట. ఉదా:

ప్రప్తి : మేన+అల్లుడు = మేనల్లుడు; చూడక+ఉండెను = చూడకుండెను.

అప్రప్తి : మేన+అల్లుడు = మేనయల్లుడు; చూడక + ఉండెను = చూడకయుండెను.

విభాష : వైకల్పికముగా వచ్చినపుడు – మేనల్లుడు, మేనయల్లుడు; చూడకుండెను, చూడకయుండెను.

నిత్యముగా జరిగిన రూపములు – సన్మయ, తీక్కున, మూరెడు, అర్థించు.

నిషేధము: వెల+ఆలు = వెలయాలు

అన్యత్వము : తామర +ఆకు = తామరపాకు; ఒక + ఒక = ఒకానొక.

“బహుశ గ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్ప్రమ సంబోధనాంతములకు సంధి లేదు” (బాల - సంధి - 4 - వ్యత్తి) అని సూరి నిర్దేశించినాడు. అప్పుడు-స్త్రీవాచకములకు - అమృ+ఇచ్చెను = అమృయిచేసు.

తత్ప్రమములకు - దూత+ఇతడు = దూతయితడు.

సంబోధనాంతములకు - చెలువుడ + ఇందము = చెలువుడయిందను.

కాని, ఆధునికకావ్యములందు స్త్రీవాచకములకు, తత్ప్రమములకును సంధి కనబడుచున్నది.

తత్ప్రమమునకు : గంగ+ఆనుకాసె = గంగనుకాసె (ఆముక్ - 2 ఆ)

స్త్రీ వాచకమునకు : నెలత+ఇచ్చెను = నెలతిచేసు.

కాని రామయ్య, సీతమ్ములక్ష్మీమ్ము వంటి తత్ప్రమ స్త్రీవాచకశబ్దములకు అచ్చపరమైనపుడు సంధి నిత్యముగా నగుచ్చుది. ఈ విధి అదంతములకే కాక ఇందంతముల పైనను కన్పించుచున్నది. అందువలన ప్రాచవ్యాకరణకర్త- శ్రేష్ఠతా వాచకంబులగు నార్యంబార్యార్థక శబ్దములు పరంబులగువో నన్ని యత్నులకును సంధి నిత్యము” (ప్రాచ - సంధి-1) - అని నిర్దేశించినాడు.

తత్త్వములకు: రామ + అయ్య = రామయ్య, సామయ్య.

తద్వామునకు : సామి + అయ్య = సామయ్య.

ప్రీతిచకములకు: సీత + అమృత = సీతమృత (అదంతము); లక్ష్మీ + అమృత = లక్ష్మమృత (ఇదంతము).

ఇవ్వట సూటమున నిత్యమని చెప్పుటచేత ఎట్టీ పరిస్థితులయం దైనను సంధి చేయవలయుననియే భావము. వికల్ప రూపము లుండపు.

3. ఇత్యసంధి :

“ఏమ్యాదుల యిత్తునకు సంధి వై కల్పికముగానగు” (బాల-సంధి-5) - ఏమి, మచీ మున్నగు వానిని ఏమ్యాదు లందురు. కే(హష్టి) అనగా వష్టి విభక్తి యందు మచ్చ కి ప్రత్యయ మని అర్థము. ఏనికి సంధి వై కల్పికమని అర్థము. ఉదా: ఏమి + అంటివి = ఏమంటివి, ఏమియంటివి; మచీ + ఏమి = మచేమి, మచీయేమి; హరికిన్ + ఇచ్చె = హరికిచ్చె, హరికినిచ్చె - ఇవికాక మిగిలిన వానికి సంధి చేయరాదని భావము.

ఇట్లీ - “క్రియా పదంబులం దిత్తునకు సంధి వై కల్పికముగా నగు” (బాల-సంధి-6) - ఉదా: వచ్చిరి + ఇప్పుడు = వచ్చిరప్పుడు, వచ్చిరియప్పుడు; వచ్చితిమి+ ఇప్పుడు = వచ్చితిమిప్పుడు; వచ్చితిమియప్పుడు.

కానీ “మధ్యమపురుష క్రియలయం దిత్తునకు సంధియగు” (బాల-సంధి-7) అనుటచే మధ్యమపురుష క్రియలకు మాత్రము సంధి జరుగునని స్వప్తము. ఉదా: ఏలితివి + ఇప్పుడు = ఏలితిప్పుడు; ఏలితి + ఇప్పుడు = ఏలితిప్పుడు; ఏలితిరి + ఇప్పుడు = ఏలితిరిప్పుడు.

కానీ, భూతకాలిక అసమాపకక్రియల చివరి ఇకారమునకు సంధి జరుగరు. అందువలననే “క్వార్టంబైన యిత్తునకు సంధి తేదు” (బాల-సంధి-8) - అని సూరి చెప్పేనాడు. ఉదా: వచ్చి + ఇచ్చెను = వచ్చియిచ్చెను. కానీ కొన్ని ప్రాచీన ప్రామాణిక ప్రయోగములలో క్వార్టకేరమునకును సంధి కనబడుచున్నది.. అందువలననే ప్రాచివ్యాకరణ కర్త - “ఇప్రత్యయాంతావ్యయంబునకు సంధియుఁ బూపట్టెడు” (ప్రాచి-సంధి-2) అని చెప్పు కొన్ని ప్రయోగములను చూపినాడు ఉదా:

1. చాపము నా కందిమృముడు (భాగ-విరాట-4ఆ) - ఇందులో 'అంది +ఇమ్ము' అన్నదానికి - అందుకొని ఇమ్ము అని అర్థము కావలయిను. దీనిని శబ్దపల్లవముగా గ్రహించినచో పై సూత్రమునకు ఇబ్బంది కలుగదు. అప్పుడు మొదట అందు + ఇమ్ము= అందిమ్ము - అను శబ్దపల్లవరూప మేర్పడి, తరువాత దాని పైరణ్ణర్క రూపము 'అందిమ్ము' అని అగును.
2. వెఱచిట్లంబుధినాథనందనులు (నిర్వ్య - రామూ -5ఆ) . దీనికి 'వెఱచిట్లంబుధినాథనందనులు' అని పాఠాంతరము కలదు. కావున దీనిని ప్రామాణికముగా తీసుకొనరాదు.
3. ఎటీంగెటీంగి (భాగ-9 స్క్రంధ) - ఇచ్చుట క్యూర్ట్కేకార సంధి జరిగిన దనుట నిశ్చయము.
4. నీ చేత చెప్పంపడే (ప్రభావతీ -4ఆ) - దీనికి 'చెప్పింపడే' అన్న పాఠాంతరమున్నది. కనుక ఇది సరియైనది కాదు. ఇటువంటి ప్రయోగములు ప్రాచీన, అర్యాలీన కొవ్యాములందు అనేకములు గోవరించుచున్నవి: చీర చించిమ్మ వారి దీవించువారు (అముక్త -6ఆ); అనవలసంటి గాని(విజయ - 1ఆ); ఆవిడ చూచిటు రమ్ముటన్నవో (హంస -3ఆ).

ఇట్లు బాల - ప్రాణ వ్యక్తిగతకర్తలు అచ్చంధి స్వరూప స్వభావములను వివరించినారు.

3. ద్రుతకార్యము

నకారము ముతము. ద్రుతము అంతమందున్న పదములు ద్రుతప్రకృతికములు. ద్రుతప్రకృతికములైన శబ్దములకు అచ్చులు కాని, హల్లులుకాని పరమైనపుడు వచ్చు రూపములు ఇందు నిర్దేశింపబడేనవి.

1. “ఇకాదులకు చ దప్పగ్రదుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు” (బాల-సంధి-9)- ఇక ఇగ్గ, ఎట్లకేలకు, ఎట్లకేని, అను నాలుగింటికిని తప్ప మిగిలిన ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదని అర్థము. అనగా ద్రుతమునకు అచ్చు పరముగా నున్నను సంధి చేయరాదు. ఈ వై నాగ్గింటికిని సంధి వై కల్పికముగా అగు నని సూరి నిర్దేశించినాడు. ఉదా: ఇకన్ + అతడు = ఇకతడు, ఇకనతడు మొదలైనవి.

కాని - “ప్రథమేతర విభక్తి శత్రువుకచువ్వారంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వై కల్పికముగా నగు ” (బాల-సంధి-2) అను సూతముచే ‘ను, కొఱకు, కు, అందు, చు’ అను ప్రత్యయములకును, ‘అందు’ ప్రత్యయమునకు ప్రతిరూపము లైన ‘ఇందు, ఎందు’లకును సంధి వై కల్పికముగా నగు చున్నది. కనుక - ప్రస్తుత సూతములోని ‘ఇక, ఇగ్గ, ఎట్లకేలకు, ఎట్లకేని’ అను నాలుగు శబ్దములతో పాటు పూర్వసూతములోని ‘ను’ కొఱకు, కు, అందు, ఇందు, ఎందు, చు’ అను ప్రత్యయములకు తప్ప మిగిలిన ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి చేయరా దనిభావము.

కాని కొన్ని ప్రామాణిక ప్రయోగములలో ద్రుతమునకు అచ్చుపరమైనపుడు ద్విత్యము కలుగుచున్న దని ప్రాథమాకరణకర్త(సంధి-3) చెప్పి, కొన్ని ప్రయోగములను చూపినాడు. అవి-

1. సర్వాంగునిన్ + అనుభూత (కు.హరి-6ఏ) అను నాచన సోమన ప్రయోగములో ద్రుతమునకు ద్విత్యము వచ్చి ‘సర్వాంగునిన్ననుభూత’ అను రూపచేర్చడినది. కాని దీనికి ‘సర్వాంగు స,భ్యనుభూత....’ అను పాలాంతర మున్నది. కనుక అది సరియైన ఉదాహరణము కాజాలదు.
2. సర్వమున్ + అతని = సర్వమున్నతని (బాగ-7 స్క్రింధం) అను పోతన ప్రయోగమున ద్విత్యము వచ్చినది. ఇది అంగీకరించవలసినదే.
3. చోట్లుంబలన్ + ఉరుకోభ = చోట్లుంబలెన్నరుకోభ (కలా-7ఏ) అను పింగళి సూరణ ప్రయోగమును అంగీకరించవలసినదే.

4. అన్ + ఇష్టిష్టి = అన్యిష్టిష్టి - అను నన్నయ భట్టారకుని ప్రయోగములో ప్రాథమికరణకర్త అన్ అనుదాని చివర నున్నది ద్రుతమని భావించి చెప్పినాడు. కాని అది శబ్దగతమైనది కాని, ద్రుతము కాదు. కనుక అంగీకరించరగినది కాదు.

2. “ద్రుత ప్రకృతికముల మీది పరుషములకు సరళములగు” (బాల-సంధి-16) - ద్రుత ప్రకృతికములకు పరుషములు పరమైనవో అవి నిత్యముగా సరళములగునని అర్థము. ఉదా: పూచెను + కలవలు = పూచెనుగలువలు; తోచెను + చుక్కలు= తోచెనుజుక్కలు - మొదటైనవి.

3. “ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతంబునకు బిందు సంస్కేషణబులు విభావ నగు” (బాల-సంధి-17) - అను సూత్రమును బట్టి, పరుషముల స్నానమున వచ్చిన సరళములకు (ఆదేశ సరళములకు) ముందున్న ద్రుతమునకు బదులుగా పూర్ణానుస్వారముగాని, అర్ధానుస్వారముగాని, సంస్కేషముగాని విభావగా వచ్చును. సంస్కేషమునగా ద్రుతము మీదహాల్లతో కూడుకొనుట. పక్షమున స్వత్యంబగును - అనగా ద్రుతమునకు ప్రకృతి భావము కలుగును. అనగా ఉన్నది ఉన్నట్టే ఉండిపోవును. ఉదా: పూచెను + గలువలు = పూచెంగలువలు, పూచే గలువలు, పూచెస్తలువలు, పూచెనుగలువలు.

సూత్రములో ‘విభావ’ అను పదమున్నది. నిషేధమును, వికల్పమును కలిసియున్న యొడల విభావ అనబడును. అందువలన “ తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంస్కేషణబులేదు” (బాల-సంధి-27) - అను సూత్రము ప్రకారము తాను, నేను అను ద్రుతప్రకృతికములకు ఆదేశ సరళములు పరములైనప్పుడు వికల్పరూపముతో పాటు రావలసిన సంస్కేషరూపములు నిషేధింపబడినవి. దీనివలన - తాను చదివె= తాజదివె; తాను జదివె - అన్న రెండేరూపములు ఏర్పడు చున్నవి. ‘దీర్ఘముపైన సాధ్యపూర్ణములేదు’ (బాల-సంజ్ఞ-15) - అన్న సూత్రముప్రకారము నిండు సున్నతో నున్న రూపము (తాంజదివె) కూడ ఉండదు.

4. “ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునప్పుడు లోపసంస్కేషణబులు విభావ నగు” (బాల-సంధి-18) - ద్రుతమునకు సరళములకాని, స్థిరాక్షరములుకాని పరమందున్నవో లోపముకాని, సంస్కేషము కాని విభావగా నగునని అర్థము. ఉదా :

సరళములు పరమైనవో - వచ్చేను + గోపులు = వచ్చేగోపులు (తోపము); వచ్చేను గోపులు (స్వత్యము); వచ్చేను గోపులు (సంస్కేతము).

స్థిరములు పరమైనవో - మెఱసెను + ఖద్దము = మెఱసెఖద్దము (తోపము); మెఱసెషట్టద్దము (సంస్కేతము); మెఱసెనుఖద్దము (స్వత్యము).

“వర్గయుక్తరశములు పరములగునపు డొకానాక చో ద్రుతమునకుఁ బూర్జు భిందును గానంబడియెడే” (బాల-సంధి-19) - అనగా ద్రుతముగానకు వర్గయుక్తులుగాని, సరళములుకాని పరములైనవో, కొన్ని చోట్ల ఆ ద్రుతమునకు బదులు బిందును వచ్చుచున్న దని అర్థము. వర్గయుక్తులనగా ప్రతి వర్గములోని 2వ, 4వ ఆక్షరములు. అవి- ఫా ఘు ఫ రు ట థ థ థ ఘ (10). గ జ డ ద బ ల సరళములు. ఉడా: వచ్చేను + ధాతీపతి = వచ్చేంధాతీపతి; పాడెను + గంధర్వుడు = పాడెంగంధర్వుడు; కన్ + రోయు = కంరోయు.

ద్రుతమునకు సరళ స్థిరములు పరమైనప్పుడు లోప సంస్కేతములు రాగా - వచ్చే ధాతీపతి (తోపము), వచ్చేషట్టద్దము (సంస్కేతము) వచ్చేను ధాతీపతి (స్వత్యము) అను మూడు రూపము లేర్పడినవి. కాగా ప్రస్తుత సూత్రమును బట్టి - వచ్చేంధాతీపతి అను నాలుగవ రూపమును ఏర్పడినది.

‘కందోయు’కి - ‘కన్వోయు’, ‘కనురోయు’ అను రెండు రూపములు పై సూత్రము (బాల-సంధి-19) వలన ఏర్పడుచున్నవి. కాగా - “అఱ యిక చుడు శబ్దంబులం రప్ప సుడి తొలి ప్రస్వంబు మిథ ఖండిందునును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేపు” (బాల-సంధి-22) - అన్న సూత్రము ప్రకారము అఱ, ఇక, చుడు అను మూడు పదములను కాక, మిగిలిన ఏ పదమునందరి తొలిప్రస్వము పైనను అరమస్తు ఉండరాకు కసుక ‘కందోయు’ అను అనిష్టరూపము కలుగదు. అట్టి అనిష్ట రూపమును వారించుటకే సూత్రమున ‘విభావ’ అని పేర్కొనబడినది.

5. “కొన్ని యెడల ద్రుతంబు మీర సకారంబు గానంబడియెడే” (బాల-సంధి-21) - అనగా కొన్ని ప్రయోగములందు ద్రుతముపై మరొక సకారము కనిపీంచుచున్న దని అర్థము. ఉడా: అదియును న్నాక; దివంబునుంబోలే. సూత్రములో ‘కానంబడియెడే’ అని చెప్పుట వలన, ఇట్లే ప్రయోగము లున్నవని అంగీకరించుటయే కాని, అట్లు చేయవలెనని విధించుట కాదని గ్రహింపవలెన.

6. “సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు” (బాల-సంధి-24) – అనగా సమసము నందు పూర్వపదము చివరమన్న ద్రుతమునకు లోపము కలుగునవి అర్థము. ఉదా : ఎల్లన్ + అర్థములు = ఎల్లయథములు; ఎల్లన్ + కలుషములు = ఎల్లకలుషములు.

సంస్కృతములోని ‘సర్వ’ శబ్దమునకు పర్యాయపదమైన ‘ఎల్ల’ శబ్దము ద్రుతాంతమైన అవ్యయమనియు, దానికి అసమాసమునను, విశేషమునకు ముందును ప్రయోగము లేదని సూరి విర్మిశించినాడు. కానీ ప్రాథవ్యాకరణకర్త సర్వపర్యాయంబయిన యొల్ల శబ్దమునకు సమ్మియియు, అసమాసంబున విశేషములకు ముందు ప్రయోగంబును ఒబొపట్టెదు” (ప్రాథ -సంధి-7) – అని సూత్రికరించి సూరి సూత్రమును సవరించినాడు.

సూరి ఉద్దేశము ప్రకారము ‘ఎల్ల’ శబ్దము అవ్యయము కనుక దానికి లింగముకానీ, విభక్తికానీ, వచనముకానీ ఉండరాదు. కానీ ప్రాథవ్యాకరణకర్త దానిపైన సమ్మిచిభక్తి ప్రయ్యయమైన ‘అందు’ చేరుచున్నదని చెప్పి, “ఎటో సకలశాస్త్రంబుల నెల్లయందున్” (ఆది -7ఆ) అన్న నన్నయ ప్రయోగమును చూపినాడు. కానీ సంరక్షమును బట్టి ఇక్కడ ‘అందు’ శబ్దమునకు ‘పదేశము’ అని అర్థము తెప్పుల ఉచితము. అప్పుడది విభక్తి ప్రయ్యయము కాదు. ఇట్టేదే – “ఎల్లయందును దా వసియించు ఔల్ల” (ఉద్యో-2ఆ) అన్న తిక్కన ప్రయోగమును.

కాగా – ఎల్ల శబ్దమునకు అసమాసమున విశేషమునకుముందు ప్రయోగము లేదని సూరి విర్మిశించినాడు. కానీ ప్రాథవ్యాకరణకర్త దానికి అతిరిక్తముగా “ఎల్లన్ శిష్మ్యలఁ గాంచ చతున్” (భీమ- 2ఆ) అన్న శ్రీనాథుని ప్రయోగమును చూపినాడు. ఇచ్చట ద్రుతమునకు లోపము రాలేదు కనుక వ్యస్తప్రయోగమే అని అంగీకరింపక తప్పదు. కానీ ఇరి ఒక్క ప్రయోగము తప్ప ఆంధ్ర సాహిత్యములో ఇంకొక ప్రయోగము కన్నింపదు. కాగా – వ్యాసుని ఆకలితీవతను సూచించుటకే శ్రీనాథుడు అట్టి అప్పప్రయోగమును కావలెనని చేసినాడని సమర్థింపజూచినను అది వ్యాకరణ జాప్త దృష్ట్యా సాధువు కానేరదు.

7. “సమాసంబుల సుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబులకుం బుంపులకుం బరువు సరశములు పరములగునప్పుడు నుగాగమంబగు” (బాల-సంధి-25) – అనగా ఉదంతములైన స్త్రీ సమశబ్దములకును, పు ఉపులు అంతమందున్న శబ్దములకును, పరమందు పరువు సరశములన్న నుగాగమమగు నని సూత్రార్థము. ఇచ్చట ఆగమముగా వచ్చిన ‘ను’

వర్షము' ద్రుతము. కనుక పరుషములు పరమైనవో బాల-సంధి-16వ సూత్రము ప్రకారము బిందు సంశేషులను మూడు రూపములును, సరళములు పరమైనవో బాల-సంధి-18,19 సూత్రముల ప్రకారము లోప సంశేష బిందువులను మూడు రూపములును వచ్చును. ఉదా: 1. స్త్రీ సమములకు పరుషములు పరమైనవో - చిగురు + కయిదువు= చిగురుంగయిదువు, చిగురుగయిదువు, చిగురున్నయిదువు; సరళములు పరమైనవో తచుకు + గజ్జెలు = తచుకు గజ్జెలు, తచుకునగజ్జెలు, తచుకుంగజ్జెలు.

2. పు అపులకు - పరుషములు పరమైనవో - సింగపు+కొరమ = సింగపుంగొరమ, సింగపుగొరమ, సింగపున్నాదమ; సరళములు పరమైనవో - ఉన్నతంపు + గొడుగు ఉన్నతంపుగొడుగు, ఉన్నతంపుంగొడుగు, ఉన్నతంపున్నాడుగు.

ఇక్కడ సూరి “విధానసామర్థ్యము వలన దీనికి లోపము లేదని” వృత్తిల్ల నిర్దేశించినాడు. విధానసామర్థ్యము అనగా - సహజముగా లేని ద్రుతమును కావలెనఁ ప్రస్తుతసూత్రము ప్రకారము విధించువలన పూర్వసూత్రము (బాల-సంధి-24) ప్రకారము సమాసములందలి ద్రుతమునకు లోపము రాదని సూరి ప్రత్యేకముగా చెప్పినాడు.

అంతేకాక - “సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వీతంబు లేదు” (బాల-సంధి-26) అని నిషేధించి, ‘చిగురును గయిదువు’ వంటి అనిష్టరూపములను పరిచారించినాడు సూరి.

8. “తలభాలు వెుదలగు సమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపము లేదు” (బాల-సంధి-27) - అనగా పూర్వసూత్రమునుబట్టి సమాసద్రుతమునకు లోపము రావలసి యుండగా, ‘తలభాలు’ వంటి సమాసములలో ద్రుతమునకు లోపము కలుగ దని అర్థము. ఉదా: తలన్ + ప్రాలు = తలభాలు, తలభాలు, తలస్వాలు. కనుక ప్రస్తుత సూత్రమును బట్టి ‘తలప్రాలు’ అను అనిష్టరూపము వారింపబడినది.

9. “ప్రాసంబున మకారంబు పరంబగువో” ద్రుతంబునకు మకారాదేశం బగు” (శ్రీధ -సంధి-22) - అనగా ప్రాసంప్రాసంబులందు ద్రుతమునకు మకారము పరమైనవో, ఆ ద్రుతమునకు మకార మాదేశ మగును. ఉదా: కమ్మనిలతాంతములకు వెుగైనిసి (భార-ఆది-5ఆ) ; వృష్టిజేసెమ్మనోది (భార-ఆది-3ఆ).

ఇట్లు బాల-ప్రోధవ్యాకరణకర్తలు ద్రుతకూర్మములను వివరించినారు.

4. ఆదేశము

“శతువ రాదేశః” – శతువువలె చమ్మనది. అనగా ఒక వర్ణమును తోసివేసి రావిస్తానమున మరొకటి చమ్మట ఆదేశము.

సంధిపరిచేర్పురాంభములో సూర్యి అచ్ఛంధులను వివరించినాడు. వానిన్నింటి యందును పూర్వపదాంతమున నున్న స్వరమును తోసి పరపరాది యందున్న స్వరము చమ్మచున్నది. కనుక అచ్ఛంధిలవైయి ఆదేశరూపముల లోనికి చమ్మచు. ఇచ్చిన సంధి నిర్వచనములో కూడ పరస్యరం బేకాదేశం బగు’ అన్న మాటలలో పై భావమే వ్యక్తమగును.

1. “ఉత్తున కమ్మ పరంబగునపుడు సంధి యగు” (బాల-సంధి-1) – అనగా ప్రస్య ఉకారమునకు అచ్చ పరమైనవో పూర్వ పరస్యరముల స్తానమున పరస్యరము నీకాదేశ మగుచున్నది. ఉరా, రాముదు + అతడు = రాముదతడు; మనము + ఉంటిమి= మనముంటిమి.

2. ఉరంతములైన “ ప్రథమేతర విభక్తి శత్రు చువ్వరంబు లందున్న యుకారమునకు సంధి వై కలికముగా నగు ” (బాల-సంధి-2)నని చెప్పినాడు సూర్యి. అనగా ఉరంతములైన ప్రథమేతర విభక్తులు ను, కొఱకు, కు, అందు అను నాల్గింటికిని, శత్రు ‘చు’ ప్రత్యయమునకును అచ్చపరమైనవో వాని చివరమన్న ఉకారమునకు ఖరులు పరస్యరము వై కలికముగా చమ్మచున్నది. ఉరా, నన్ను+అడుగే = నన్నుడుగే; చమ్మచు + ఉండెను = చమ్మచుండెను.

3. “అత్తునకు సంధి బహుశము” (బాల-సంధి-4) – అనగా ప్రస్యాలకారమునకు అచ్చపరమైనపుడు కూడ సంధి యగుచున్నది. అప్పుడు - మేన + అల్లుడు = మేనల్లుడు; చూడక + ఉండెను = చూడకుండెను వంటి రూపము లేర్చడుచున్నవి.

రామయ్య - సామయ్య వంటి శబ్దములలోను, సీతమ్మ - లడ్డుమ్మ వంటి ప్రీతి రాచకములకును కూడ సంధి నిత్యముగా కన్నట్టుచున్నది. అందువలన ప్రాధవ్యాకరణకర్త - “జ్రేష్ఠా వాచకంబులగు నార్యంబా ద్యుర్క శబ్దములు పరంపులగువో నన్నియచ్చంకును సంధి నిత్యము” (ప్రాధ -సంధి-1) - అని నిర్దేశించినాడు.

4. “ఏమ్యాదుల ఇత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు ” (బాల-సంధి-5) అనగా ఏమి, మటి, మున్నుగువానికిని, షష్ణీ విభక్తి యందు వచ్చు ‘కి’ ప్రత్యయమునకు కూడ సంధి అగుచున్నది. మటి + ఏమి = మటేమి; హరికి + ఇచ్చే = హరికిచ్చే)- వంటి రూపములలోను పరస్యరము ఏకాదేశముగనే వచ్చుచున్నది.

ఇట్లు అచ్చులమైన కాక కొన్ని ఇతర శబ్దములకును అచ్చు పరమైనపుడు ద్విరుక్తటకారము పుంపులు వంటివి ఆదేశమగుచున్నవి.

5. “కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు శబ్దముల అ, ద ల కచ్చ పరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు” (బాల-సంధి-12). అనగా - కుఱు, చిఱు అను శబ్దములలోని ఆకారమునకును, కడు, నడు, నిడు అను శబ్దములలోని డకారమునకును, అచ్చు పరమైనవో ద్విరుక్తటకార మగును. ఉడా: కుఱు+ఉనురు = కుఱ్ఱునురు ; చిఱు - ఎలుక = చిఱ్ఱులుక; కడు+ఎదురు = కఱ్ఱుదురు; నడు+ఇల్లు = నఱ్ఱీల్లు ; నిడు + ఉరుజు: నిఱ్ఱుర్ఱు. ఈ ద్విరుక్తట కారాదేశము సమాసమునందు మాత్రమే అగునని సూరియుచిన ఉదాహరణములను బట్టి స్వప్తమగుచున్నది.

ప్రాథమాకరణకర్త ఈ సూత్రములోని చిప్పెలుక అను రూపమును మాత్రము తీసుకొని, చిట్టుడవి, చిట్టముదము, చిట్టీరు, చిట్టుడుకు వంటి రూపములలో పూర్వపదము ‘చిఱు’ అనుటకంటే ‘చిఱ్ఱు’ అని గ్రేంచుట సమంజస మని తెలుపుచు “చిఱ్ఱుడవిచిఱ్ఱు” (ప్రాథ - సంధి - 4) అని సూత్రీకరించినాడు. ప్రాథమాకరణకర్త ఉద్దేశ్యము ప్రకారము వై రూపములలోని పూర్వపదము సూరి చెప్పినట్లు ‘చిఱు’ అని కాక, ‘చిఱ్ఱు’ అని తాత్పర్యము. కానీ ఇది ఒక్క ‘చిప్పెలుక’ వంటి రూపములు సాధించుటకు మాత్రమే ఉపకరించుచున్నది. మిగిలిన వానిని సూరి చెప్పినట్లు అంగీకరింపక తప్పదు. తమిళ కన్నడ భాషలలోను ‘చిఱు’ అన్నదే మూలరూపముగా కన్ఱించుచున్నది. కనుక భాషాప్రజ్ఞలలభిప్రాయము ప్రకారము చిప్పెలుక వంటి రూపములలో పూర్వపదము చిఱు అనియే స్వప్తమగును. అందువలన సూరి చెప్పిన విధానము వ్యాకరణ పద్ధతినే కాక భాషాప్రతి పద్ధతికిని అనుకూలమగా నున్నది. కనుక ప్రాథమాకరణ కర్త చెప్పిన విధానము కంటె బాలవ్యాకరణ కర్త చెప్పినదే సమంజసముగా నున్నది. కాగా ఒకేవిధమైన ప్రక్రియను అనుసరించుచున్న కొన్ని శబ్దముల నుండి ఒక్కదానిని వేరుచేసి మరొకపద్ధతి నునుసరించినట్లు చెప్పుట ప్రయోజనవంతము కానేరదు.

6. “కర్మధారయంబులందు ము వ్యక్తంబునకుం బుం పు లగు” (బాల-సంధి-30) - అనగా కర్మధారయ సమాసములలోను తత్పురుష సమాసములలోను పూర్వ శబ్దము చివర మువ్వు మున్నచో దానికి ఆదేశముగా పు, ఎపు అనునవి వచ్చునని సూట్రము. ఉదా: సరసము + మాట = సరసస్పమాట, సరసస్పమాట (కర్మధారయము) సింగము + కొదమ = సింగస్పుగొదమ, సింగస్పంకొదమ (తత్పురుషము).

7. “అమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కడాదుల తొలియచ్చ మీది వ్యక్తంబులకెల్ల నదంతంబగు ద్విరుక్తటకారం బగు” (బాల-సంధి-40) - ద్విరుక్తము యొక్క పరచూపము అమ్రేడితము. అట్టి ఆమ్రేడితము పరమగునపుడు (ఆధిక్యసూచకమైన) కడ మొరలగువాని అచ్చమీది వ్యక్తములన్నింటికిని బదులుగా అదంతమైన ద్విరుక్తటకారము ఆదేశమగు నని అర్థము. కడ, ఎదురు, కొన, చివర, తుర, పగలు, బయలు, పీడుగు మొదలైనని కడాదులు. ఉదా: కడ+కడ = కట్టకడ; ఎదురు + ఎదురు = ఎట్టయొదురు మొదలగునవి.

ఈ సూట్రమున అగు అని చెప్పుట వలన ప్రవత్తిరూపమునే సూరి అంగీకరించినట్లు విశదమగుచున్నది. కానీ ‘తెలతెలవారే’ పంచి ప్రయోగములలో ఈ ద్విరుక్తటకారము కనిపీంచుట లేదు. అందువలన ఈ విధి వైక్లిపికమని చెప్పినచో బాగుండడేది. ఇట్లు- నాడు + నాడు = నానాడు, నాడునాడు; ఇంచుక+ఇంచుక = ఇంచించుక, ఇంచుకించుక పంచి వైక్లిపికరూపములును ఉన్నవి. వీని నన్నిటిని “అమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తి లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-సంధి-41) అన్న సూట్రమున సాధించినాడు సూరి.

అంశేకాక - “అందరుకు ప్రభ్యతలు యథా ప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బాల-సంధి-42) అన్న సూట్రమునను ఇట్టి రూపములను కొన్నింటిని సూరి ప్రపర్చించినాడు. కానీ అక్కడ ద్విరుక్తటకారము వచ్చుటలేదు. ఉదా: అదుకు+అదుకు= అందరుకు; చెదరు + చెదరు = చెల్లచెదరు; తునియలు + తునియలు = తుత్తునియలు - మొదలగునవి. వీని యందు అనేక విధములైన రూపములు కన్నించుండటచే వాని నన్నింటిని ప్రయోగములను బట్టి గ్రోంపవలె నని సూరి ఉర్ద్దేశించినాడు. ఇట్టేవే - విష్టపీగు, విచ్చరలవిడి, తునాతునకలు మొదలగునవి.

8. సరశాదేశమును, గుడరహాదేశమును కూడ ఆదేశరూపముం క్రీందికి వచ్చును.

1. ద్రుతప్రకృతికముల మీది పరుషములకు సరళము లగు (బాల-సంధి-16) అని చెప్పిన సూరి, తరువాత సూత్రమున “ఆదేశ సరళములకు ముందున్న ద్రుతంబునకు బిందు సంసైవంబులు విభాషనగు”(బాల-సంధి-17) అని చెప్పియున్నాడు. ఇందులో సరళముల ఆదేశముగొపచ్చుచున్నని “ఆదేశసరళంబులు” అనిసూరి ప్రారంభించుటను బట్టియే విశదమగుచున్నది. ఉదా: పూచెను + కలువలు = పూచెంగలువలు, పూచెగలువలు, పూచెస్తలువలు.
2. ఇట్టిదే గసడదవాదేశమును. “ప్రథమమీది పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నగు”(బాల-సంధి-13) - అను సూత్రమును బట్టి - వాడు+కొట్టె = వాడుగొట్టె; అపుడు + చనియె = అపుడుసనియె - వంటి రూపము లేర్పుడుచున్నవి. ఈ ఉండావారణములలో క చ ల కు, గ స లు, ఆదేశముగొపచ్చుచున్నవి.

9. “ప్రాసంబున మకారంబు పరంబగుచో ద్రుతంబునకు మకారాదేశం బగు” (ప్రాథ-సంధి-22). అనగా - ప్రాసస్తలము నందు మకారము పరమైనవో ద్రుతమునకు ఒదులు మకారము ఆదేశమగునని అర్థము. ఉదా: కమ్మని లతాంతములకుచెయ్యున్నసి వచ్చు (భారత - ఆది-5అ); వృష్టి జేసెమ్ముహానది (భారత - ఆరణ్య -3అ).

ఈ విధముగా బాల-ప్రాథ వ్యక్తరణ కర్తలు ఆదేశరూపములను వివరించినారు.

5. ఆగమము

ఆగమ మనగా వర్ణాధిక్యము. “మిత్రవ దాగమ,” – మిత్రునివలె వచ్చి చేరునది. అనగా ఏ వర్ణమును తోసివేయక అదనముగా వచ్చి చేరునదని యధము.

1. యడాగమము :

1. “సంధి లేనివోట స్వరంబుకంచైబరంబయిన స్వరంబునకు యడాంగమం బగు” (బా.1-సంధి-3) అన్న సూతములో శూర్వపదాంతమందును, పరపదారి యందును స్వరములో యుండి సంధి కలుగని యేదఱ పరస్వరమునకు శూర్వము ‘యట’ అనునది ఆగమముగా వచ్చి చేరునని అర్థము. ఉదా: మా+అమ్మ - అనునపుడు తెలుగున దీర్ఘము మీద సంధి లేదు కాపున, యడాగమము వచ్చి ‘మాయమ్మ’ అని యగును. ఇచ్చెం - మీ యిల్ల, మా యూరు - నంటివి కూడ.

2. “క్షూర్వంజై న ఇత్తునకు సంధి లేదు ” (బా.1-సంధి-8) అన్న సూతము ప్రకారము ఇరంతములైన భూతకాలిక అసమాపకక్రియలకు ఆచ్చ పరముగా నున్నను సంధి వచ్చుట లేదు. అట్టే వోట్లలో కూడ యడాగమము వచ్చి - వచ్చి + ఇచ్చెను = వచ్చియిచేసు - నంటి రూపములు ఏర్పడుచున్నవి. కానీ శ్రాధవ్యాకరణకర్త దీనిని సవరించుచు కొన్ని ప్రయోగములందు సంధి కనపడుచున్న దని చెప్పి కొన్ని ప్రయోగముం విచ్చి నాడు. అందులో చాపము నాకందిమ్మనుడు (విరాట-4ఆ)- అన్న తిక్కన ప్రయోగములో ‘అందిమ్ము’ అనునది, అందిచ్చ అను శబ్దపల్లవము యొక్క విధ్యుతక రూపము. అట్టే వెఱచిట్లుంబుధినాథనందనులు (విర్య-5ఆ) అన్న తిక్కన ప్రయోగమునకు ‘వెఱచిట్లుంబుధి’ అను పాతాంతర మున్నది కనుక అదియును సరియైన రూపము కానేరదు. కాగా - ఎటంగెటంగి (భాగ-9 స్క్రంధం) అను పాతన ప్రయోగము మాత్రము యడాగమమునకు ఉదాహరణమే.

2. నుగాగమము :

1. సమాసంబుల నుదంతంబులగు ప్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరువు సరళములు పరము లగునపుడు నుగాగమం బగు” (బా.1-సంధి -25). అనగా - సమాసవృత్తియందు ఉదంతములైన ప్రీ సమములకును, పుం పు లకును పరుష సరళములు పరము లగునపుడు నుగాగమ మగుచున్నది. ఉదా: పరుషములకు

చిగురు+కయిదుపు = చిగురుంగయిదుపు, చిగురుగయిదుపు, చిగురుస్తయిదుపు.
సరళములకు - తచుకు +గజ్జెలు = తచుకుగజ్జెలు, తచుకుంజ్జెలు, తచుకుస్తగజ్జెలు.

పై ఉదాహరణములలో ఆగమముగా వచ్చిన నువ్వుము ‘ద్రుతము’ కనుక,
అచ్చుబు ద్రుతకార్యము జరిగి, పరమములు పరమైనపుడు బిందు సంటేషములను,
సరళములు పరమైనపుడు లోప సంటేషములను వచ్చినవి.

2 “ఉదంత మగు తద్దర్మార్థక విశేషణముల కచ్చ పరమగునపుడు నుగాగమం
బగు” (బాల-సంధి-33). అవగా - ధాతుపు యొక్క అర్థమును బోధించు తద్దర్మార్థక
క్రియావిశేషణముల (చేయు, చేపెడు మొదలగునవి) చివరి ఉత్సవకు అచ్చ పరమైనపుడు
నుగాగమము వచ్చుచున్నది. ఉదా : చేయు +అతడు=చేయువతడు ; చేపెడు+అతడు=
చేసెడునతడు.

ధాతుజవిశేషణములో ఏర్పడె సమాసము కర్మధారయము. కర్మధారయంబు
లందు ఉత్సవకచ్చ పరంబగు నపుడు బుగాగమము (బాల-సంధి-28) రావంయిను.
(కఱకుబమ్ము, నిగ్గిబద్ధము - మొదలగునవి). కాని ప్రస్తుతసూత్రము (బాల-సంధి-
33) [ప్రకారము నుగాగమము వచ్చుచుండుటచే (చేయునతడు, చేపెడునతడు) సూరి
వానిని కూడ సాధించినాడు. ప్రస్తుత సూత్రమునకు అవకాశము కల్పించుటకే బాల-
సంధి-28వ సూత్రమున ‘అగు’ నని చేపుట గమనార్థము. కాని ఈ నుగాగమము రాని
కొన్ని ప్రాచీన ప్రయోగములును కన్నించు చున్నవి. ‘కొల్పురగ సంఘములు’
(కొల్పు+ ఉరగ) అని బసపురాణము (3 ఆశ్వా -1959) నను, ‘మాధ్వికుని నోర
వెడలగ్ని దీపు లనగ (వెడలు +అగ్ని) అను హంసవింశతి (5ఆ) లోను నుగాగమము
కనబడక పోపుల గమనించదగినది.

3. “ప్ష్టీసమాసంబునం దుకార బుకారముల కచ్చ పరమగు నపుడు
నుగాగమం బగు” (బాల-సంధి-34)- ప్ష్టీతత్పురుష సమాసములలో పూర్వశబ్దము
చివర నున్న ఉకార బుకారములకు అచ్చ పరమైనవో నుగాగమ మగునని అర్థము.
ఉదా: రాజు + అజ్జ = రాజునాజ్జ ; విధాత్ప+అనతి = విధాత్పనానతి.

కాని, కొన్ని ప్రాచీన ప్రయోగములలో నుగాగమము రాని రూపములును
కన్నించుచున్నవి. అందువలన ప్రాథవ్యాకరణకర్త - “కొన్నిచోట్ల ప్ష్టీసమాసంబునం

దుకారంబున కచ్చ పరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబు నగు” (ప్రాథ-సంధి-10)- అని సూరి సూతమును సవరించినాడు. ఇరి కేవలము ఉకారాంతములకే వర్తించుచున్నది కాని, బుకారాంతములకు వర్తించుచ లేదని గమనింపలేను. అంతేకాయి ‘నుగాగమంబునకు లోపంబును అగు’ అనుచచే, నుగాగమ ప్రాప్తిని ప్రోథవ్యాకరణక్రమంకిరించినట్టే అని విశరదమగును. కనుక దీనిని సూరి సూతమునకు సవరణమునుచ కంటె, వివరణమునుట సమంజసనము. ఉదా: గోకులము + ఇల్లిలు = గోకులమిల్లిలు (హరి-పూ-5అ) ; బచ్చు+ఇంట = బచ్చింట (పాండు -3అ); శిరసు + అందము = శిరసందము (కళా-7అ).

4. “ఉదంత ప్రీసమములకును, బుంపులకు, నదంత గుణవాచకంబులకును దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు” (బాల-సంధి-35). అనగా- ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము లోపించిన ఉదంత ప్రీసమ శబ్దములకును, కర్మధారయములందు మువర్రమునకు ఆదేశముగా వచ్చిన పుంపులకును, అదంతములైన గుణవాచకములకును, తద్విత ప్రత్యయమైన ‘తనము’ పరమైనవో నుగాగమ మగు నని ఆర్థము.

ఉదా: సాగసుందనము, సరసపుందనము, తెల్లందనము - మొదలగునవి.

5. “సమాసంబునం బ్రాతాదుల తొలియచ్చమీది వర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుశంబుగానగు” (బాల-సంధి-36)- అన్న సూతము ప్రకారము తొలి యచ్చమీది వర్ణములన్నియు లోపించి - ప్రాత+ఇల్లు = ప్రాయిల్లు, లేత + దూడ = లేదూడ - మొరలగురూపము లేర్పడును. ఆ తరువాత - “లుప్తశేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమం బగు” (బాల -సంధి-37) - అను సూతము ప్రకారము నుగాగమ మగుచున్నది. ఈ ఆగమ నువర్రము ద్రుతము కాశున ద్రుతకార్యము జరిగి ప్రాగెంపు, లేగోమ్ము, పూదోట వంటి రూపము లేర్పడుచున్నవి. కాని- మీదు + కడ= మీగడ; కెంపు + తామర = కెందామర; చెన్ను + తొవ = చెందొవ - వంటి రూపములలో వై సూతము ప్రకారము (బాల-సంధి-36) తొలియచ్చమీది వర్ణములన్నిటికిని లోపము నిత్యము. లుప్తశేషమునకు ద్రుతకార్యమగును. అందువలన మీదుకడ, కెంపుతామర, చెన్నుదొవ, వంటి వై కలిగ్క రూపములు కలుగవు. అందువలననే సూతమున ‘బహుశము’ అనుపదము నిబంధింపబడినది.

కాగా - ప్రాతాదులకు వలెనే క్రొత్తాదులకును ఈ నుగాగమము కలుగుచున్నది. అందువలన “క్రొత్త శబ్దమున కార్యక్రమశేషంబునకుం గొన్ని యెడల నుగాగమంబును,

గొన్ని యెడల మీది హల్లులకు ద్విత్యంబు నగు” (బాల-సంధి-38)- అని సూరి సూత్రించినాడు. అనగా క్రొత్త శబ్దమునకు కూడ ఆద్యకోషమై, దానికి పరుషములు పరమైనవో కొన్ని వోట్లనుగమ ద్రుతకార్యములను, కొన్నివోట్ల ద్విత్యమును అగు నని అర్థము. ఉదా: క్రొత్త + చాయ = క్రొంజాయ; క్రొత్త + పాగ = క్రొంబోగ (భాస్క్రియుర్డ-7-19); క్రొత్త + తాపి = క్రొత్తాపి (విరాట-2-236); క్రొత్త + కారు = క్రొక్కారు (విరాట-2-83) మొదలగునవి.

కాగా - పరుశేతరములు పరములగునపుడు, సుగాగమప్రాణి లేమిచే వానికి ద్విత్యము వచ్చును. ఉదా: క్రొత్త + గండి = క్రొగ్గండి (కుమార -11-702); క్రొత్త+ నన = క్రొన్నన.

సూరి ఈ సూత్రమును ‘క్రొత్త’ శబ్దమునకే విధించినట్లున్నను, వృత్తియందు-‘కెంధాళి, కెంజడలు’ మంచి ప్రయోగములున్నవి చెప్పినాడు. కనుక ఈ సూత్రము ‘కెంపు’ మొదలైన వానికి కూడ వర్తించునని భావము.

అంతేకాక- “బహుశగ్రహణము చేత గ్రొత్త కుండ లిత్యాదులకు లోపంబు లేదు” అని చెప్పినాడు. దానివలన క్రొత్త + కుండ = క్రొత్తకుండ అనియే యగును. అందుకు కారణము బహుశగ్రహణమున నిషేధము కూడ అంతర్పువించి యుండుటయే.

కాగా - క్రీగుడుపు, క్రీగులు మంచి రూపములలో ‘క్రిందు’ శబ్దమున కంతచీకిన ‘క్రీ’ అనునది ఆదేశమగున్నది. అందువలన సూరి- “క్రిందు శబ్దమునకు లుఫ్తశేషమునకు దీర్ఘము బహుశగ్రహణముచేత నని యెఱుంగునది” (బాల-సంధి-38-వృత్తి) అని జ్ఞాపకము చేసినాడు.

ఇట్లన్నింటికిని సరిపోవునట్లు బాల-సంధి-36 వ సూత్రమున ‘బహుశము’ అను పదమును ప్రయోగించి అన్ని రూపములకు వీలు కల్గించినాడు సూరి.’

‘అన్యంబులకు సహిత మికొర్యంబులు కొండొకచోగానంబడియేదీ’ (బాల-సంధి-39)- అన్న సూత్రములో సూరి ఈ సుగాగమారులువచ్చిన మరొన్ని రూపములను చూపినాడు. ఉదా: పది+తొమ్మిది = పందొమ్మిది; తొమ్మిది + పది = తొంబది (కర్మ-1-102); నెఱ + నడుము = నెన్నదుము; నిండు + వెఱ = నివ్వెతు- మొదలైనవి.

ప్రస్తుత ఉదాహరణములలో సూరి కేవలము తెలుగు శబ్దములనే చెప్పుట వలన దానికి ఘూరణముగా ప్రొఫెషనల్ కరణకర్త ఈ సుగాగమారులు తత్ప్రమ శబ్దములు

పరమగునపుడును కలుగుచున్నవని ఇట్లు చెప్పినాడు - “సమాసమందుఁ దత్పమంబు పరంబగునపుడును నుగాగమాదులు గానంబడేయేడే” (ప్రాథ-సంధి-12) - అనగా సమాసమందు ఉత్తరపరముగా తత్ప్రమపద మున్నపుడును నుగాగమ మగునని ప్రాథవ్యాకరణకర్త ఆధిప్రాయము. ఉదా: ముందు + కోపము = ముంగోపము (విరాట-3ఆ); వెల్ల + వామరము = వింజామరము (అముక్త-4ఆ).

3. బుగాగమము :

1. “కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చ పంరబగునపుడు బుగాగమం బగు” (బాల-సంధి-28). అనగా- కర్మధారయమునందును తత్ప్రయుషము సందును పూర్వపదము చివరి ఉత్యమునకు ఆచ్చ పరమైనయెడల బుగాగమము కచ్చన నని అర్థము. ఉదా: కర్మధారయమునకు కఱకు + ఆమ్యు = కఱకుటమ్యు; సరసపు + అలుక = సరసపుటలుక- ఇట్లేవే - తేనెటీగ, పల్లెటూరు, పక్కటైముక - మొదలగునవి. తత్ప్రయుషములకు -వేల్పు + ఆపు = వేల్పుటాపు; సముద్రము + ఒడ్డు = సముద్రపుటాడ్డు.

సూత్రములోని ‘అగు’ అను పదమునుబట్టి ఈ బుగాగమము నిత్యము అని అనిపించును. కానీ, పెక్కు + ఎడల = పెక్కెడల (క్రొ-4-264) అన్న తిక్కెన ప్రయోగములో బుగాగమము లేదు. అట్లే ‘మిద్దెయిల్లు’ వంటి బుగాగమ రహిత రూపములే వ్యవహారమున నున్నవి కానీ, ‘మిద్దెటిల్లు’ వంటి రూపములు లేవు. అట్లే ‘పెంకుటిల్లు’ వంటి బుగాగమ రూపమే కానీ ‘పెంకిల్లు’ వంటి రూపములును లేవు. కనుక ఈ సూత్రమును విభాషగా చెప్పినచో సమంజసముగా సుండించిది.

కాని కర్మధారయమున “పెన్యారుల”కు ఆచ్చపరమగునపుడు బుగాగమము కాక ద్వ్యాత్ము కన్వించుండుటనే ప్రాథవ్యాకరణకర్త-‘తఱచుగఁ గర్మధారయ సమాసంబునంబెన్యారుల కడహాల్లున కచ్చ పరంబగునపుడు ద్వ్యాత్ము గానంబడేయేడే” (ప్రాథ-సంధి-9) - అని చెప్పి - పెను + అదరులు = పెన్నదరులు (రామా - యుద్ధ); పెను + ఉర్దు = పెన్నుర్దు (హాండు - 3ఆ); పెను + ఒడలు = పెన్నుడలు (భోజ - 6ఆ) - వంటి ప్రయోగములను చూపినాడు. కనుక ఇది అంగీకరించవలసినదే.

2. “కర్మధారయంబునందుఁ చేర్యాది శబ్దముల కచ్చ పరంబగునపుడు బగాగమము విభాష నగు” (బాల-సంధి-29). అనగా- కర్మధారయసమాసములో పేరు మొదలైన శబ్దములకు ఆచ్చ పరమైనచో బుగాగమము విభాషగా నగునని అర్థము.

ఉదా: పేరు + ఉరము = పేరుటురము, పేరురము; చిగురు + ఆకు = చిగురుటాకు, చిగురాకు; పాదరు + ఇల్లు = పాదరుటీల్లి, పాదరిల్లు.

ఇక్కడ సూత్రమున 'కర్కుధారయ సమాసము' లో అని చెప్పుటవలన ఇది కర్కుధారయమునకే వర్తించును కానీ, తప్పురుషములకు వర్తించ దని గ్రహించవలెను.

4. రుగాగమము :

1. "పేదాదిశబ్దంబుల కాలు శబ్దంబు పరంబగునపుడు కర్కుధారయమునందు రుగాగమం బగు" (బాల-సంధి-30)- అనగా కర్కుధారయ సమాసమునందు పేద మొదలగు శబ్దములకు ఆలుశబ్దము పరగునపుడు రు వర్ధము ఆగమ మగనని ఆర్థము. పేద , భీద, ముద్ద, బాలెంప, కొమ, జన, పదువ, మనుమ, గొడ్డు - ఇవి పేదారులు. ఉదా: పేద+ఆలు = పేరాలు; భీద + ఆలు = భీదరాలు. ఇణ్ణై ముద్దరాలు, బాలెంపరాలు, కొమరాలు, పదువరాలు, మనుమరాలు, గొడ్డరాలు మొదలగునవి. 'గొడ్డరాలు' అను రూపమునకు 'గొడ్డులు' అను రూపమును కన్నించుచున్నది. అణ్ణై 'జవరాలు' అను రూపమున 'జవ్యనిశబ్దంబునకు జవాదేశం బని యెఱుంగునది' అని సూరి జ్ఞాపకము చేసి, 'ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్' నను మనుచరితరోని పద్యము నుదాహరించినాడు.

2. కర్కుధారయ సమాసములలో ఈ: 'ఆలు' శబ్దము కేవలము తెలుగు శబ్దములపైననే కాక, తత్ప్రమశబ్దములపైనను కనించుచున్నది. అందువలన సూరి- "కర్కుధారయంబునం రత్నమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడుట్యంబున కుట్యంబును రుగాగమంబు నగు" (బాల-సంధి-31) అని సూత్రీకరించినాడు. అనగా కర్కుధారయ సమాసములలో తత్ప్రమశబ్దములకు ఆలుశబ్దము పరమైనవో, ఆ తత్ప్రమశబ్దము పైని ఆట్యమునకు ఉత్యము వచ్చి, తరువాత రుగాగమ మగనని ఆర్థము. ఉదా: భీర +ఆలు= భీరురాలు; గుణవంత + ఆలు = గుణవంతురాలు.

ఇచ్చట 'ఆలు' శబ్దమునకు 'భార్య' అను మరొక ఆర్థ మున్నను, ప్రస్తుత సందర్భమును బట్టి 'ప్రీతి' అని మాత్రమే గ్రహింపవలె నని విశ్లేషించినాడు. అందువలన పేదరాలు అనగా పేరయైన ప్రీతి అనియు, భీరురాలు అనగా ధైర్యముగల ప్రీతి అనియు ఆర్థమును గ్రహింపవలెను.

సూతములో 'కర్మధారయంబునందు' అని నిర్దేశించుట చేత ఈ రుగాగమము కర్మధారయ సమాసములకే పరిషితమని గ్రోం ఉపవలెను. కానీ తత్త్వరుషసమాసములలో కూడ ఆలు శబ్దము చేరి 'పేరయాలు, ధీరునాలు' వంటి రూపము లేర్చుడుచున్నవి. అప్పుడిని మస్తితత్త్వరుషసమాసములై పేరహానియొక్కి భార్య, ధీరునియొక్కి భార్య అను అర్థముల నిచ్చును. అట్టి ప్రయోగములలో రుగాగమము కలుగదు. కనుక సూరి కర్మధారయములకే దీనిని విధించుట, తెలుగువ్యాకరణ విధానము నెరిగి చేసిన రచన యని సృష్టమగుచున్నది (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు.118).

5. పుగాగమము :

"తామర కాకు పరంబగునపుడు పుగాగమం బగు" (ప్రాథ -సంధి-8)-
 'తామర' శబ్దము 'తామరస' శబ్దము యొక్క తర్వాతము. దీనికి 'ఆకు'
 పరమైనప్పుడు 'పు' వర్ణము ఆగమముగా వచ్చు నని అర్థము. ఉదా: తామర + ఆకు =
 తామరహాకు . నాచన సౌమునాథుని 'తామరహాకు నీరువలే' (ఉ.పరి-3లు) వంటి ప్రాచీన
 కవుల ప్రయోగము లాధారముగా ప్రాథవ్యాకరణకర్త ఈ సూతమును రచించియుండును.
 కానీ, సూతమున 'అగు' అని నిత్యముగా కాక, 'వికలంబుగా నగు' నని
 చెప్పవలసియుండినది. లేనిచో 'తామరాకు' వంటి లోకప్రసిద్ధ వ్యవహారములకు
 అవకాశము లేకుండ పోవును.

6. ముగాగమము :

"ధ్వన్యసుకరణ శబ్దముల కను ధాతువు పరంబగవో కొన్ని యొడల ముగాగమం
 బగు" (ప్రాథ -సంధి-19). అనగా -ధ్వన్యసుకరణ శబ్దములైన కనకన, సలసల వంటి
 శబ్దములకు 'అను' ధాతువును చేరించవో ముగాగమ మగు నని సూతార్థము. ఉదా :
 కనకన + అను = కనకనమను (రామా -6లు); సలసల + అను = సలసలమను
 (పాండు-5లు).

7. వుగాగమము :

"ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు వుగాగమం బగు" (బాల-సంధి-
 54). అనగా -ఉదంతమైన నామముపై అను ధాతువును చేరించవో వు వర్ణము
 ఆగమముగా నగు నని అర్థము. ఉదా: ఇయంధేను + అనె = ఇయంధేనువనె.

ఈ విధముగా బాల-ప్రాథవ్యాకరణ కర్తలు ఆగమ రూపములను ప్రదర్శించినారు.

6. వికల్పము

వికల్పమనగా సూత్రమున విధింపబడేన కార్యము జరుగుట లేదా జరుగుండుట. అనగా సూత్రవిధి ప్రవర్తించుటపాటన ఒక రూపమును, ప్రవర్తింపకాశపుట వలన మరియుక రూపమును కలుగును.

1. “ ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రుక చుప్పంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వై కల్పికముగా నగు ” (బాల-సంధి-2). అనగా-ఉకారాంతములైన ను, కొఱకు, కు, అందు-లకును (ప్రథమేతర విభక్తులకును), శత్రు చుప్పము చివరి ఉకారమునకును, అచ్చ పరమైనవో సంధి వై కల్పికముగా నగు నని ఆర్థము. ఉదా: నన్నున్ + అడిగె=నన్నాడ్గె, నన్నునడౌ; వచ్చుచున్ + ఉండెను=వచ్చుచుండెను, వచ్చుచునుండెను.

ఉత్సున కచ్చ పరమగునపుడు సంధి కావలసియుండగా, ప్రస్తుత సూత్రముచే వికల్పరూపము లేర్చడుచున్నవి.

2. అదంతములైన శబ్దములకు అచ్చ పరమైనప్పుడును సంధి వికల్పముగా జరుగుచున్నది (బాల-సంధి-4). ఉదా: మేన+అల్లుడు=మేనల్లుడు, మేనయల్లుడు; పుట్టిసే+ఇల్లు=పుట్టినిల్లు, పుట్టిసే యిల్లు. సంధియైనపుడు ‘మేనల్లుడు’ అనియు, సంధి కానప్పుడు యడాగమము కలిగి ‘మేనయల్లుడు’ అనియు వచ్చును.

3. “ ఏమార్యదుల ఇత్తునకు సంధి వై కల్పికముగా నగు ” (బాల-సంధి-5)- ఏమి, మఱి, కేష్టి (షష్టివిభక్తియందు వచ్చు ‘కి’ ప్రత్యయము), అది, అవి వంటి ఏమార్యదుల చివరి ఇకారమునకు, అచ్చ పరమైనవో సంధి వై కల్పికముగా నగునని ఆర్థము. ఉదా: ఏమి+అంటివి=ఏమంటివి, ఏమియంటివి ; హరికిన్ + ఇచ్చె = హరికిచ్చె, హరికినిచ్చె.

4. “ క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వై కల్పికముగా నగు ” (బాల-సంధి-6). అనగా-క్రియా పదములచివరి ఇత్తుమునకు సంధి వై కల్పికముగా అగునని ఆర్థము. ఉదా: కచ్చిరి + అప్పుడు = కచ్చిరప్పుడు, కచ్చిరియప్పుడు; కచ్చితిమి + ఇప్పుడు = కచ్చితిమిప్పుడు, కచ్చితిమియప్పుడు.

ఇట్లు చిన్నయసారి వికల్పరూపములను వివరించినాడు.

7. విభాష

“సవేతి విభాష” - అనగా వైకల్పికమును, నిషేధమును కలిసియున్నచో విభాషయనబడును. అట్లుకాక- ప్రవృత్తి, అప్రవృత్తి, విభాష అన్యశ్వము అను నాల్గును లిసియున్నచో బహుశము అనబడును. బహుశగ్రహణమున విభాషకూడ అంతర్జ్వించియే ఎందుఖవలన ఆరూపములుకూడ ఇందు గ్రహింపబడేనవి.

1. “అత్యునకు సంధి బహుశముగా నగు” (బాల-సంధి-4). అనగా- అదంతశబ్దములకు అమృతరమైనవో సంధి బహుశముగా వచ్చును. అందువలన వేనల్లడు (ప్రవృత్తిరూపము), వేనయల్లడు (అప్రవృత్తిరూపము) కంటి వికల్పరూపములతో బాటు - “బహుశగ్రహణముచేత స్త్రీవాహక తత్పము సంబోధనాంతంబులకు సంధి లేదు” అని చెప్పి, అమ్మయిచేసు (స్త్రీవాహకము), రూపయితడు (తత్పము), చెలుపుడ యిందము (సంబోధనాంతము) కంటి చానిలో ప్రవృత్తిరూపములను నిషేధించినాడు సూరి.

2. “ప్రథమమీది పరుషములకు గుండరవలు బహుశముగా నగు” (బాల-సంధి-13)- అన్న సూతములో ప్రథమావిభక్త్యంత శబ్దములకు పరుషములు పరమైనవో సరళములు వచ్చునని చెప్పి-వాడు గొట్టె (ప్రవృత్తిరూపము), వాడు కొట్టె (అప్రవృత్తిరూపము) - అను రూపముల నిచ్చినాడు సూరి. ఆతరువాతి సూతమున “తేనుగుల మీది సాంస్కృతిక పరుషములకు గుండరవలు రావు” (బాల-సంధి-14)- అని చెప్పి-వాడు కంసారి, వీడు చక్రపాణి కంటి రూపములలో నిషేధమును చెప్పినాడు.

3. “ద్రుత ప్రకృతికములమీది పరుషములకు సరళములగు” (బాల-సంధి-16) అనియు, అట్లు చచిన “ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతంబునకు దిందుసంస్కేపంబులు విభాష నగు” - అనియు చెప్పి పూచెంగలువలు, పూచెగలువలు, పూచెసులువలు (ప్రవృత్తిరూపములు), పూచెనుగలువలు (స్వత్యమువలన ఏర్పడే అప్రవృత్తిరూపము) అను రూపములను సాధించినాడు సూరి. ఆ తరువాత - “తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంస్కేపంబులేదు” (బాల-సంధి-23)- అన్న సూతమున తాను నేను శబ్దముల చివరి ద్రుతమునకు సంస్కేపరూపము నిషేధింపబడేనని.

4. “అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని, ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-సంధి-20) అన్న సూతములో- వాక్యము చివరమన్న ద్రుతమునకుగాని, ద్రుతస్వరమునకుగాని లోపము బహుశముగా వచ్చు నని చెప్పినాడు సూరి. అందువలన- వాడు వచ్చేవ్, వాడు వచ్చే, వాడు వచ్చెను- అను రూపము లేర్పడినవి. కాగా, గురువు చివరగల పద్యముల తుదనున్న ద్రుతమునకు లోపము రాదని నిషేధించి- “అతిశయముగ బుద్ధిమంతుడగు బుధ సేవన్” అని ఉదాహరించినాడు.

5. “కర్మధారయంబునందుఁ బేర్యాది శబ్దముల కచ్చ పరంబగుపశ్చదు బుగాగమము విభావగా నగు” (బాల - సంధి-29)- కర్మధారయ సమాసములలో ఉరంతశబ్దములకు అచ్చ పరమైనవో నిత్యముగా వచ్చు బుగాగమము, పేర్యాది శబ్దములు పరమైనవో విభావగా వచ్చు చున్నది. ఉదాఖేరురము (అప్రవృత్తి), పేరుటురము (ప్రవృత్తి). విభాష యసుటచేత పేరాకలి, పేరింపు వంటి వానిలో బుగాగమము రాదు. అట్టే వాలుటమ్ము (భార-శంయ-1-167) వంటి వానిలో అప్రవృత్తిరూపము ఉండదు.

6. సమాసమున ప్రాత, క్రొత్త వంటి శబ్దములకు అద్యక్షరశేషమై, సుగాగు ద్రుతకార్యములు జరిగి- ప్రాగెంపు, కెందామర, క్రొంజాయ, క్రొంబీకటి (మసు-4-10) వంటి రూపములు ఏర్పడుచున్నవి. ‘ప్రాతయిల్ల, క్రొత్తచెమట’ వంటివి అప్రవృత్తిరూపములు. ‘మీగడ, కెందామర’ వంటి వానిలోనిది నిత్యముగా వచ్చు చున్నది. కాగా- “సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు సంటేషేరూపము నిషేధింపబడినది. అందువలననే “వ్యవస్తిత విభావచే నీ ద్రుతంబునకు సంటేషంబు లేదు” అని బాల-సంధి-37 సూతవ్యత్పత్తియందు జ్ఞాపకము చేసినాడు సూరి. అట్టే- “విధాన సామర్థ్యమువలన దీనికి లోపము లేదు” (బాల-సంధి-25-వ్యత్తి) అనుదానినిబట్టి ‘ప్రాసుగంపు, క్రొసుజాయ’ వంటి స్వత్యరూపములును పరిపారింపబడినవి.

7. “అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిచి లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-సంధి-45)- సమాసవ్యత్పత్తియందు పూర్వశబ్దముమైనగలాడి, అని శబ్దములలోని అత్యమునకు లోపము బహుశముగా అగుచున్నది. అందువలన- నాది, నావి వంటి ప్రవృత్తిరూపములను, నాయది-నాయవి వంటి అప్రవృత్తి రూపములను, కలుగుచున్నవి. కాగా- ఉరంత తర్డర్మాఫక విశేషణములమీది అది, అని శబ్దముల అత్యమునకు లోపము రాదని నిషేధింపబడినది. కనుక- ‘వచ్చునది, వచ్చునవి’ వంటి రూపములు మాత్రమే ఉండును.

8. “పడ్చాదులు పరంబులగునపుడు మువ్వర్ణకంబునకు లోప పూర్వాభిందువులు విభావనగు” (బాల-సంధి-46) అనుస్తుతము ప్రకారము- ‘భయపడియే, భయంపడియే’ వంటి ప్రవృత్తి రూపములును, ‘భయముపడియే’ వంటి అప్రవృత్తి రూపమును కలుగుచున్నవి. కాగా- “ఈకార్యము కర్మాచారి మువ్వర్ణకమునకుఁ గఱుగదు” - అన్నప్రవృత్తినిబట్టి ‘గజము పడియే’ అశ్వము పడియే అను రూపములు మాత్రమే ఉండును. ఇక్కొడ విభావచే లోప (గజపడియే), పూర్వాభిందువు (గజంపడియే)లు నిషేధింపబడినవి.

9. “మధ్యమపురుష మువ్వర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభావ నగు” (బాల-సంధి-47)- ఆశి శ్వాప సంప్రార్థన విధులందు నచ్చు మధ్యమ పురుష మువ్వర్ణమునకు హల్లుకాని, అవసానముకాని పరమగునపుడు లోపము విభావగా నగునని అర్థము. అందువలన- ‘చూడునన్ను, ఇటు చూడు’ వంటి ప్రవృత్తి రూపములను, ‘చూడునన్ను, ఇటు చూడుము’ వంటి అప్రవృత్తి రూపములును కలుగుచున్నవి.

సూరి ఈ సూతమున ‘విభావ’ అని చెప్పినను, ప్రవృత్తి అప్రవృత్తి రూపములనే చూపినాడు కాని, నిషేధరూపమును చూపలేదు. కాని వృత్తిలో- ‘చూడుననియే, వినుమనియే’ వంటిరూపములలో అచ్చ పరమైనది కనుక లోపము రాదని చెప్పినాడు. కాని అది నిషేధమని భావించుటకు ఏలు లేదు. సూరి సూతమున హల్లులకు మాత్రమే చెప్పినాడు కనుక అచ్చ లమీద విధించిన ఈ నిషేధము వానికి వర్తింపదు. కనుక ఇన్నాట విభావయను పదము నుపయోగించుటలోని సామంజస్యము విచారణీయము.

ఇట్లే- “వ్యతిరేక మధ్యమ మువ్వర్ణకంబున కెల్లయేడల లోపంబు విభావ నగు” (బాల-సంధి-48) అన్న సూతమున కూడ- నమ్మకుము+ఇంటు=నమ్మకే ఉనమ్మకుమిట- అని వికల్పరూపములనే సూరి ఇచ్చియున్నాడు. ఇచ్చుటకూడ విభావలు ఉండవలసిన నిషేధము కన్నించదు. అంతేకాక- హల్ల పరమైనపుడు కలె అచ్చ పరమైనపుడును లోపంచుట ఇచ్చటి విశేషము.

10. “అమేడేతంబు పరంబగునపుడు మధ్యమముడుబ్బలకు లోపంబు విభావనగు” (బాల-సంధి-49). అనగా- అమేడేతము పరమగునప్పుడు మధ్యమపురుష మువ్వర్ణకంబువర్ణకములకు లోపము విభావగా నగునని అర్థము. ఇక్కొడకూడ సూరి- ఉండుము+ఉండుము=ఉండుండుము (ప్రవృత్తి), ఉండుముండుము (అప్రవృత్తి);

కొట్టుడు+కొట్టుడు=కొట్టుకొట్టుడు (ప్రవృత్తి), కొట్టుడుకొట్టుడు (అప్రవృత్తి)- అను వికల్పారూపములనే చూపినాడు కానీ, విభాషలో ఉండవలసిన నిషేధరూపములను చూపకుండుట విచారణీయము.

11. “అనుక్రతిని నమశ్శబ్దముతుది యత్తున కోత్యము విభాష నగు” (బాల-సంధి-74). అనగా- నమశ్శబ్దము యెఱుక్కు తుది లత్యమునకు ఓత్యము విభాషగా నగు నని అధ్యము. ఉదా: తుభ్యంనమః+అనేతుభ్యంనమోయనె (ప్రవృత్తి), తుభ్యంనమ యనె (అప్రవృత్తి). ఇచ్చుట కూడ విభాషలో నుండవలసిన నిషేధము కన్నించదు.

ఇట్లు విభాష రూపములు వివరింపబడినవి.

8. బహుశము

బహుశ మనగా అనేకవిధము లని అర్థము.

“క్వచిత్ ప్రపృత్తి: క్వచి రప్రపృత్తి:
క్వచి ద్విభాషా క్వచి దన్యదేవ”-అని.

అనగా- ప్రపృత్తి, అప్రపృత్తి, విభాష అన్యత్వము అని బహుశము నాలుగు విధములు. ప్రపృత్తి అనగా నిత్యముగా చమ్చట; అప్రపృత్తి యనగా నిత్యముగా రాకుండుట; విభాష యనగా వికల్పముతో బాటు నిషేధమును కూడియండుట; అన్యత్వమనగా సూత్రమున నిర్దేశించిన విధానమునకు బటులు మరొకటి జరుగుట. ఇన్ని విధానములకును అనుకూలత కల్పించుటకు ‘బహుశము’ అని వాడబడును.

1. “అత్తునకు సంధి బహుశము”(బాల-సంధి-4)- అనగా అదంతశబ్దములకు అమృపరమైనవో సంధి ఆగునని అర్థము. ఉదామేన+అల్లుడు=మేనల్లుడు(ప్రపృత్తి), మేనయల్లుడు (అప్రపృత్తి). బహుశగ్రహణముచే- స్త్రీవాచక(అమృతయిచేను), తత్ప్రమ(దూతయితడు), సంబోధనాంతము (చెలుపుడ యిందము) లకు సంధి జరుగదు (బాల-సంధి-4-వృత్తి) అని నిషేధింపబడినది. కనుక అది విభాష. కాగా- “తామరకాకు పరంబగునపుడు పుగాగమం బగు” (ప్రాథ-సంధి-8)- అన్నవోట అన్యత్వము (తామర+ఆకు=తామరపాకు) కన్నించుచున్నది. ఇట్లే- ఒక+ఒక = ఒకానొక.

2. “ప్రథమమీరి పరుషములకు గపడదవలు బహుశముగా నగు” (బాల-సంధి-3). అనగా- ప్రథమావిభక్తి రూపములకు కచటతపలు పరమైనవో గ స ద ర న అగును. ఉదా: వాడు+కౌచ్చె=వాడుగౌచ్చె (ప్రపృత్తి), వాడుకౌచ్చె(అప్రపృత్తి). పై విధి “తెనుగులమీది సాంస్కృతికపరుషములకు రాదు” (బాల-సంధి-14)- కనుక- వాడు+కంసారి=వాడు కంసారి అనియే యుండును(నిషేధము). కానీ- పీరల్గోపించిన (ఉ.హరి-4ఆ), వెనజములు (విజ్ఞా-ప్రాయశిశ్చత్కాండ) వంటి ప్రయోగములలో సాంస్కృతికపరుషములపైనను కన్నించుచున్నది ప్రాథకరణవ్యక్త (సంధి-6) చెప్పినాడు. తిక్కనవంటి మహాకవియు ‘ఏంత గుమతులైన’ అని ప్రయోగించుట (ప్రాథవ్యకరణకర్త చెప్పిన విషయమునే బలపరుచున్నది (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-సు. 97).

ద్వయంద్వయసములలో పూర్వశబ్దముపైన పరుషములున్నాహో గ స డ ర వ లు నిత్యముగా కన్నించుచుటచే “ద్వయంద్వయమునం బదంబుపయి పరుషములకు గ స డ ర వ లగు” (బాల-సంధి-15) అని సూరి చెప్పినాడు. ఉదా: కాలు+చేయి=కాలునేతులు; తల్లి+తండ్రి=తల్లిరండులు.

కాని ప్రాథమాకరణకర్త- కండెతుండెములు, రాకపోకలు వంటి రూపములను చూపి, “కొన్నియెడల ద్వయంద్వయమునం బదంబుమీది చ త ప లకు స ర వ లు గానంబడవు” (ప్రాథ-సంధి-6)- అని సూత్రికరించినాడు.

3. “సమాసంబులం బ్రాత్రాదుల తొలియచ్చ మీరి వఢ్ఱంబుల కెల్ల లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-సంధి-36) అన్న సూత్రములలో ప్రాతమెరలైన శబ్దములు పూర్వశబ్దములుగా నుండి, అవి తరువాతి శబ్దముతో సమసించినప్పుడు, వాని తొలియచ్చ మీరి వఢ్ఱములకు లోపము బహుశముగా అగునని అర్థము. ‘బహుశము’ అనుటవలన - ఉదా: ప్రాత+ఇల్లు=ప్రాయిల్లు(ప్రవృత్తి) ; ప్రాతయిల్లు (అప్రవృత్తి). మీగడ, తెందామర, తెందొవ- వంటి వానిలో పైసూత్రము (బాల-సంధి-36) నలన ఏగిలినదానికి(ఉప్సేపమునకు) ద్రుతకార్యము నిత్యముగా జరుగుచున్నది. ‘క్రొత్తకుండలు’ వంటి వానిలో లోపము నిషేధింపబడేనది. కాగా-‘క్రీగదుపు’ వంటి వానిలో అస్యత్వమును కన్నించుచున్నది.

4. “అప్రేండితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-సంధి-41). అనగా- అప్రేండితము పరమందున్నపుడు పూర్వశబ్దము యొక్క విభక్తికి లోపము బహుశముగా నగు నని అర్థము. అందువలన- విభక్తిలోపము కలిగినవో- అప్పుటిక్కో+అప్పుటిక్కో=అప్పుటప్పుటిక్కో- అని యగును. ఇచ్చట సూరి “ఇంచుక నా డేత్యాదులందు బహుశ్లగ్ంపాణముచేత అంతిమాష్టర్లోపం బగు”- అన్న వృత్తిని బట్టి- ఇంచుక+ఇంచుక=ఇంచించుక (అంతిమ కారలోపము), నాడు+నాడు=నానాడు (అంతిమదున్నరలోపము)- అను రూపములును కలిగినవి. అందదుకులు, చెల్లాచెదరు, తుత్తునియలు వంటి వానిలో పెకుగ్రమార్పులు సంభవించుచున్నవి కనుక అవి అస్యత్వమునకు ఉదాహరణము లనవచ్చును.

5. “అది యవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-సంధి-45). అనగా - సమాసములలో పూర్వపరము పైనున్న అది - అవి

శబ్దములోని అత్తుసకు లోపము బహుళముగా నగునని అర్థము. ఉదా : నా+అది = నాది, నాయది; నా+అవి = నావి, నాయవి. కాగా ఉదంత తద్దర్మార్థ విశేషణముల మీది అత్తుసకు లోపమురాదని సూరి వృత్తిలో చెప్పినాడు. ఉదా: వచ్చు + అది = వచ్చుసది; వచ్చు + అవి = వచ్చుసవి.ఇచ్చట “ఉదంతమగు తద్దర్మార్థ విశేషణమున కచ్చ పరమగునపుడు సుగాగమంబగు” (బాల-సంధి-33) అను సూత్రము ప్రకారము సుగాగమము కలిగి - వచ్చుసది, వచ్చునని వంటి రూపము తేర్జడినవి.

అట్లే ఇదంతములైన తద్దర్మవిశేషణముల మీది అత్తుసకు లోపము నిష్టమని అదే సూత్ర వృత్తియందు సూరి చెప్పినాడు. కనుక - వచ్చేడి + అది = వచ్చేడిది; వచ్చేడి+అవి = వచ్చేడివి.

ఇట్లు బాల-శ్రాదవ్యక్తరణకర్తలు బహుళ విధి వలన కలుగు చున్న రూపభేదములను ప్రదర్శించినారు.

9. లోపము

“అరర్ఘనం లోపః” - లోపమునగా కనిపీంహకపోవుట. కొన్ని పదములు ఒకదాని కొకటి సన్నిహితముగా నున్నప్పుడు ఆగమాదేశారి రూపములు కలిగినట్లు, కొన్ని చోట్లు విసర్గం, ప్రతము వంటి వానికి లోపమును కలుగుచున్నారి. కనుక బాల-ప్రాణికా వ్యాకరణకర్తలు ఇట్లు లోపించుట వలన కలిగిన రూపములను ఈ సంధిపరిచేశదముననే సూక్తికరించినారు.

1. ద్రుతమునకు సరశస్తిరములు పరమైనవో ఆ ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును (బాల-సంధి-18) - ఉదా: వచ్చేసు + గోపులు = వచ్చేగోపులు; మెఱసెసు + ఖద్దము = మెఱసెఖద్దము.

2. వాక్యము చివరమన్న (ద్రుతమునకుగాని, ద్రుతస్వరమునకుగాని లోపము బహుభముగా నగును (బాల-సంధి-20). ఉదా: వాడువచే (ద్రుతలోపము); వాడువచేన్ (ద్రుతస్వరలోపము); వాడువచేసు (స్వత్స్వము). ఈ విధి గురువు అంతమందుండ వంసిన పద్యములకు వర్తించదు. ఉదా: అతిశయముగా బుద్ధిమంటు డగు బుధసేవన్.

3. “సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపం బగు” (బాల - సంధి - 24). అనగా - సమాసమున పూర్వాపదాంశ్యమున నున్న ద్రుతమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా: ఎల్లన్ + అర్థములు = ఎల్లయిర్థములు; ఎల్లన్ + కలుషములు = ఎల్ల కలుషములు.

4. షష్ఠిసమాసములందు ఉకారమునకు అచ్చ పరమైనప్పుడు రావలసిన నుగాగమము కొందరు ప్రసీద్ధక్షుల ప్రయోగములలో కన్నించదు. కనుక - “కొన్ని చోట్లు షష్ఠిసమాసంబునం దుకారంబున కచ్చ పరంబగునప్పుడు నుగాగమంబునకు లోపం బగు” (ప్రాణి-సంధి-10)- అని ప్రాణివ్యాకరణకర్త చెప్పినాడు. ఉదా: గోకుల మిల్లిలు(హరి-పూర్వ-5అ); బచ్చింట (పాండు-3అ); శిరసంరము (కళా-7అ) మొదలైనవి.

5. సమాసమున ప్రాతాదుల తొలియచ్చమీది వర్ణములకు లోపము (బాల-సంధి-36), లవ్రజేషమునకు నుగాగమమును (బాల-సంధి-37) రాగా, ద్రుతకార్యము

జరిగి 'ప్రాయిల్లు, తేదూడ, పూర్వోఱ' వంటి రూపము లేరుడుచున్నవి. 'పంచోమైర్, తొంబరి' వంటి వానిలోను లోప-నుగామ-గ్రుతకార్యములు. జరుగుచున్నవి.

6. అను, కొను మెదలగు ధాతుజ విశేషములకు హల్లు పరమైనవో చివరి కొరమునకు లోపము వికల్పముగా వచ్చుచున్నది (ప్రాథ-సంధి-17). ఉదా: ఏర్పిజమస్వరంబు (భార-సభా-1ఆ); తొడువింటివాడు చన్ తోవట్టోక (అము-ఃఆ)మొదలైనవి.

7. ఆమేడితంబు పరమైనప్పుడు విభక్తి లోపము బహుశముగా నగును (బాల-సంధి-4). ఉదా: అప్పటిప్పుటిక్ నీభక్తిలోము), అప్పటిక్పుటిక్ లోపరాహి త్వము); ఇంటింట్ (విభక్తిలోపము), ఇంటినింట్ (లోపరాహి త్వము).

8. "చాలవసానంబులు పరంబులగునపు దేఖి శబ్దము యొక్క మికారమునకు లోపంబు వైకల్పికంబు" - (ప్రాథ-సంధి-16). అనగా - హల్లుకాని, అవసానముకాని పరమగునప్పుడు 'ఏమి' శబ్దములోని మివర్ణమునకు లోపము వైకల్పికముగా అగు నని ఆర్థము. ఉదా: నీ కే బ్రాతియే (హరి-పూర్వ-5ఆ); శముక్రియ సుండె దిదే (భాగ - 9 స్క్రంధ).

9. "ష్టోసమాసమందరి నిలల మీది యచ్చలకు హల్లు పరంబగువో, గొన్ని మెడల లోపంబు గానంబడియేడి" (ప్రాథ-సంధి-17). అనగా - ష్టోసమాసమున గ్రాయపదాంతమున నున్న నిగాగమ లడా గమముల మీది అచ్చలకు హల్లు పరమైనవో కొన్నివోట్లు ఆచ్చలకు లోపము వచ్చుచున్నది. ఉదా: ఇంద్రున్యతెన్ (ఉత్తరరామా-2ఆ); తూలె రజనీచర భాస్కరభింబముల్ రుచల్ (రామాభ్య - 5ఆ).

10. అది, అవి శబ్దములలోని ఆత్మనకు, సమాసవృత్తి యందు లోపము బహుశముగా) నగును (బాల-సంధి-45). ఉదా : నా + అది = నాది; నా + అవి = నావి.

11. పద్యాదులు పరమైనప్పుడు మువర్ణకమునకు పూర్వార్థిందువుతో పొటు లోపమును కలుగుచున్నది(బాల-సంధి-46). ఉదా: భయము+పడియే = భయయడియే (పూర్వార్థిందుపు), భయపడియే (లోపము); సూతము + పట్టె = సూతంపట్టె (పూర్వార్థిందుపు), సూతపట్టె (లోపము).

12. (అ) “మధ్యమ పురుష మువర్రకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునప్పుడు లోపము విభాష నగు” (బాల-సంధి-47). అనగా - ఆశీశ్వాప సంప్రార్థన విధులందు వచ్చి మధ్యమ పురుష మువర్రకమునకు, హల్లుకాని అవసానముకాని పరమైనవో ఆ మువర్రమునకు లోపము విభాషగా వచ్చును. ఉదా: హల్లు పరమైనవో - చూడము+నన్ను = చూడనన్ను (ప్రవృత్తి); చూడమునన్ను (అప్రవృత్తి); అవసానమున-ఇటు + చూడము = ఇటుచూడు (ప్రవృత్తి); ఇటు చూడము (అప్రవృత్తి).

(ఆ) ఈ మధ్యమ పురుష మువర్రమునకు అచ్చ పరమైనవో లోపము లేదని (ఉదా: చూడమనియె, విసుమనియె) సూరి వెత్తిలో చెప్పగా, ప్రాథవ్యాకరణకర్త “మధ్యమ పురుష మువర్రకంబున కచ్చ పరంబుగునప్పుడును గొన్ని యెడల లోపంబు చూపచ్చెడి (ప్రాథ-సంధి-18) అని చెప్పి - ఆడిదె నీరు పందెము (కళా-6ఆ), ఎద్ది చెప్పునిన్నన్ (మార్గి-1ఆ) అను ప్రయోగములను చూపినాడు. ఇందులో కళాపూర్వోదయ ప్రయోగమునకు ‘అడితె నీరు పందెము’ అని పాలాంతరమున్నది. అట్లే మార్పన ప్రయోగములో యతిభంగమైనది కనుక అదియును సరియైన ఉదాహరణము కాదు.

(ఇ) కాగా - వ్యతిరేకార్థమున నున్న మధ్యమ పురుష మువర్రమునకు హల్లుకాఁ అచ్చకాని, అవసానముకాని పరమైనవో లోపము విభాషగా అగుచన్నది. ఉడ అచ్చపరమైనప్పుడు -నమ్మకము+ఇటు = నమ్మకిటు, నమ్మకమిటు. హల్లుపరమైనప్పుడు నమ్మకము + వానిని = నమ్మకువానిని; నమ్మకమువానిని. అవసానమున - వాని నమ్మకు; వానిని నమ్మకుము.

13. “ ఆమేడితంబు పరంబుగునప్పుడు మధ్యమ ముడుజ్జలకు లోపంబు విభాష నగు” (బాల-సంధి-49). అనగా - ఆమేడితము పరమగునప్పుడు మధ్యమ పురుషయందలి మువర్రక డువర్రకములకు లోపము విభాషగా నగును. ఉదా ఉండుము+ఉండుము = ఉండుండుము (ప్రవృత్తి), ఉండుముండుము (అప్రవృత్తి), కొట్టుడు + కొట్టుడు = కొట్టుకొట్టుడు (ప్రవృత్తి), కొట్టుడుకొట్టుడు (అప్రవృత్తి).

14. “విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు” (బాల-సంధి-50). అనగా విసర్గ చివరసున్న పరమునకు ‘ అను ’ అనుదానిని చేర్పినవో ఆపిసర్గకు లోపము వచ్చును. ఉదా: వర్ధతాం శ్రీ: + అనియె = వర్ధతాం శ్రీయనియె.

ఇల్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు, ఆయా ప్రతిలములలో లోపము వచ్చుట వలన ఏర్పడిన రూపములను సోదాహరణముగా విరించినారు.

10. అనుకరణాస్త్రములు

1. “ధ్వన్యసుకరణ శబ్దముల కనుధాతువు పరంబగువోఁ గొన్ని యెడల ముగాగమం బగు” (ప్రాథ-సంధి-29). ధ్వన్యసుకరణమును సూచించు పదములు ధ్వన్యసుకరణ శబ్దములు (ఉదా: తశతశ, గడగడ మొదలైనవి). అట్టి శబ్దములకు ‘అను’ పరమైనపురుదు ముగాగమ మగును. ఉదా: కనకనమను (రామా-6ఆ); సలసలమను (పాండు-5ఆ). సూత్రములో ‘కొన్నియెడల’ అని యుండుబ వలన ముగాగమము రాని రూపములును ఉండవచ్చునని తాత్పర్యము. ఉదా: నిగినిగిని, తశతశని- మొరలగునవి.

2. “ధ్వన్యసుకరణశబ్దంబులు ద్విరుక్తంబుల యగు” (ప్రాథ-సంధి-20)- ధ్వన్యసుకరణ శబ్దములు ఎప్పుడును ఒక మారు కాక, రెండు మారులు ఉచ్చరింపబడు నని అర్థము. ఉదా: గడగడ - వడవడ - తశతశ - మొదలగునవి.

కాని జీగేలమని, పెంటల్ని వంటి అద్విరుక్తములైన శబ్దములు కూడా వాడుకలోను నున్నందున పై సూత్రము సమర్థవంతముగా లేదు (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు.158).

3. “ఇయ్యవిక్రియా వ్యవ్హాతంబులు నగు” (ప్రాథ-సంధి-21)- ధ్వన్యసుకరణ శబ్దములు సాధారణముగా క్రియలకు ముందే అవ్యవ్హాతముగనే ఉండును . ఉదా: తశతశ మెరసెను; గణగణమ్రోగెను. కాని ప్రస్తుత సూత్రముచేత అవి క్రియలకు వ్యవ్హాతముగా కూడ నుండవచ్చునని స్పష్టమగును. ఉదా: వడవడ జమరగ్గి సూతి వడకెన్ (రామా-4ఆ).

4. “విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపం బగు ” (బాల-సంధి-50)- విసర్గకు, ‘అను’ శబ్దమును చేరి చెప్పినపుడు ఆ విసర్గకు లోపము వచ్చును. ఉదా: వర్ధతాంశ్రీ+ అనియే = వర్ధతాంశ్రీ యనియే.

5. “అనుకృతిని నమశ్శబ్దము తుది యత్తున కోత్యము విభాషనగు” (బాల-సంధి-51). అనగా - నమశ్శబ్దము చివరి అత్యమునకు విభాషగా ఓత్యము ఆదేశముగు నని అర్థము. ఉదా: తుభ్యంనమి+ అనె = తుభ్యం నమో యనె, తుభ్యం నమ యనె. పై సూత్రము (బాల-సంధి-50) ప్రకారము విసర్గకు లోపము రాగా- తుభ్యంనమి+ అనె అని యగును. ప్రస్తుత సూత్రము చేత తుది అత్యమునకు ఆదేశముగా ఓత్యము

పచ్చి ‘తుభ్యంనమో + అనె’ అని లగును. దీర్ఘము మీది సంధిలేనందున యడాగమము కలిగి ‘తుభ్యంనమో యనె’ అని యగును.

ఓత్యము రాని పక్షమున - ‘తుభ్యంనమ + అనె’ అని ఉండగా - ‘ప్రీ వాచక తత్త్వమ సంబోధనాంతములకు సంధిలేదు’ అను నియమము ప్రకారము యడాగమము కలిగి ‘తుభ్యంనమ యనె’ అని యగును.

ఈ సూతము నమక్షబ్దమునకే విధింపబడేనప్పటికేని, ఈ కార్యము ఇతరజీత కూడ కన్నించుచున్న దని సూరియే వృత్తియందు చేపేనాడు. ఉదా: గతానులికోతోకో యటంచున్.

6. “ అనుకరణంబునం దురి హల్లునకు ద్వీరహనం బగు ” (బాల-సంధి-52) - అనగా - సంస్కృతవాక్యము చివర హల్లున్నాచో, రానికి ‘అనియే’ అని చేరిన పశ్చాడు, చివరి హల్లునకు ద్వీత్యము వచ్చు నని అర్థము. ఉదా: కింతత్ + అనియే = కింతత్తనియే; కష్టమ్ + అనియే = కష్టమ్మనియే.

7. “ అనుకరణంబునం దహమాదుల మకారంబమునకు ద్వీరుత్కి విభాషనగు ” (బాల-సంధి-53) - అనగా అనుకరణమునందు ‘అహమ్’ మొదలగు శబ్దముల చివర మకారమునకు విభాషగా ద్వీత్యము వచ్చు నని అర్థము. ఉదా: దాసోహమ్ + అనె = దానోహమ్మనె, దాసోహమనె; తత్పుర్తవ్యమ్ + అనె = తత్పుర్తవ్యమ్మనె, తత్పుర్తవ్యమనె. ప్రాథవాకరణకర్తస్యాతమున ‘విభాష’ అని చేపేనాడు. కాని ప్రయోగములలో వికల్పములను మాత్రము చూపి నిషేధ రూపములను చూపలేదు. కనుక సూతమున విభాష అని కాక ‘వికల్పముగా’ అని యుండేనవో బాగుండెడిది.

8. “ ఉదంత నామంబున కనుకరణంబునందు పుగాగమం బగు ” (బాల-సంధి-54). అనగా - ఉదంతమైన నామమునకు ‘అను’ ధాతును చేరినవో పుగాగమ మగునని అర్థము. ఉదా: ఇయంధేను + అనె = ఇయంధేనువనె. ఈ సంరర్థమున - అనుకరణమున దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము వచ్చునని ప్రాచీను లెవ్వురో చెప్పున విషయమును సూరి నిరాకరించి, దీర్ఘము దీర్ఘముగనే ఉండు నని చెప్పు, ‘రుర్జులస్యబలం రాజాయన వినవే’ అనుదానిని ఉదాహరించినాడు.

9. “ ఒకానోకచో నునకరణ విరోతంబుగ సంస్కృత వ్యక్తంబుగానం బడేయెడై” (ప్రాథ-సంజ్ఞ-15)- అనగా ‘అను’ శబ్దమును చేర్పకయే తెలుగు వాక్య మధ్యమున సంస్కృత వాక్యము ఒక్కొక్కిపొరి ప్రయోగింపబడునని అర్థము. ఉదా: అంటేతి నమశ్శివాయ పాపాత్మురాలి (జ్యేష్ఠ-మినీ -44)- ‘నమశ్శివాయ’ అనగా శివునకు నమస్కరమని యుర్దము. ఆసంస్కృత వాక్యము ‘అంటేతి-పాపాత్మురాలి’ అనుపదముల మధ్యన యథాతథముగ ప్రయోగింపబడేనది.

10. “ జయపదం బనుకరణ విరోతంబ తఱచుగా నగు” (ప్రాథ-సంజ్ఞ-16). ‘జయ’ అనగా ‘వర్ణిల్లిలుతు, జయపంపుము’ అని అర్థము. ఆ ‘జయ’ అను సంస్కృత శబ్దము ‘అను’ అన్న పదము లేకుండగనే తరచుగ ప్రయోగింపబడు నని అర్థము. ఉదా: జయ పూతనాఘాత జయ దైత్యరమన! - సూక్తమున ‘తఱచుగ’ అనుటచే ఒక్కొక్కిపొరి అనుకరణ సహితముగాను ప్రయోగింపబడు నని భావము. అప్పుడు ‘జయ యమి పశికము’ వంటి రూపము లుండెను.

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యక్తిగతకర్తలు అనుకరణమూత్రములను వివరించినారు..

IV. తత్పుమ పరిచేష్టదము

1. విభక్తిప్రత్యయ నిరూపణము

“సంస్కృత ప్రాకృత తుల్యంజెన్ భాష తత్పుమంబు” (బాల-సంజ్ఞ-19)- అని చిన్నయసూరి చెప్పినాడు. అనగా సంస్కృతముతోకాని, ప్రాకృతముతోకాని సమానమైన భాష తత్పుమము. అట్లు సంస్కృత, ప్రాకృతములనుండి తెచ్చుకొనిన ప్రాతిపదికలకు, తెలుగుప్రత్యయములు చేరి వాడుకొనినచో తత్పుమములని అందురు. ఈ పరిచేరమున చిన్నయసూరి అట్లే ప్రాతిపదికలపై చేరుచున్న ప్రత్యయములను గురించి చెప్పినాడు. వీనికి ‘విభక్తిప్రత్యయము’ లనియు చేరు.

1. “దు ము వు లు ప్రథమ” (బాల-తత్పుమ-1). అనగా-‘దు ము వు లు’ అను నాలుగు ప్రత్యయములు ప్రథమా విభక్తియందు అగునని సూత్రము.

2. “ను వర్ణంబు ద్వితీయ” (బాల-తత్పుమ-2). అనగా-‘ను’ అను ప్రత్యయము ద్వితీయావిభక్తియం రగునని ఆర్థము. ఇదియే ఇకారముమీదనైనచో నివ్వదముగమారును (హరిని). హల్ పరక్కమైనపుడు స్వరమును గోల్చోయి పాలునకారముగ కూడ ఉండవచ్చును (సిరిక్ జెప్పుడు). ‘ని, నీ’-రెండును సువర్ణముయొక్కరూపాంతరములే కనుక చిన్నయసూరి ఒక్క సువర్ణమునే ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయముగ చెప్పినా డవమును.

3. “చేత తోడ తృతీయ” (బాల-తత్పుమ-3). అనగా-‘చేత, తోడ’-అను ప్రత్యయములు తృతీయావిభక్తియం రగునని ఆర్థము.

‘చేతన్ - చేన్ - తోడన్ - తోన్’-అను నాలుగింటిని తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయములుగా తెలుగువ్యాకరణములు అంగికరించినవి. కాని ‘చేన్’ అనునది ‘చేతన్’ ప్రత్యయములోని ఏకదేశము. అట్లే ‘తోన్’ అనునది ‘తోడన్’ ప్రత్యయములోని భాగమే. అందువలన సూరి వావిని పునర్క్రిచేయక ‘చేత, తోడ’ లను మాత్రమే తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయములుగ ప్రదర్శించుట సమంజసముగా నున్నది.

4. “కాఱకు కయు చతుర్థి” (బాల-తత్పుమ-4). అనగా-చతుర్థివిభక్తియందు ‘కాఱకు, కయు’-అను ప్రత్యయములు అగునని ఆర్థము. ‘కై’ అనునది ‘కయు’ అనుయాసి రూపాంతరమే.

5. “వలన కంచె పట్టి పంచమి” (బాల-తత్ప్రమ-5). అనగా-పంచమీవిభక్తియందు ‘వలన, కంచె, పట్టి’ అను ప్రత్యయములు అగునని అర్థము.

కొందరు వ్యక్తిగతములు ‘ఉండి’ అనుదానిని కూడపంచమీ విభక్తిప్రత్యయముగా రిగణించిరి. కానీ అది ‘ఉండు’ ధాతువుయొక్క క్ష్వార్థక రూపవే అనియు, తూర్పుర్వముండేన ద్రుతముతోకిలిసి అనుచితవిభాగమువలన ‘నుండి’ అని గుమన్చరనియు, కనుక దానిని వేరు ప్రత్యయముగా పరిగణింపవలసిన అవసరము రేదనియు సూరి ఉద్దేశముగా కన్నించును. అందుకే అతడు దానిని ప్రత్యేకప్రత్యయముగా చెప్పిలేదు.

6. “కు యొక్క లోపల షష్ఠి” (బాల-తత్ప్రమ-6). అనగా-‘కు, యొక్క, లోపల’-అను ప్రత్యయములు షష్ఠివిభక్తియందు అగునని అర్థము.

కొందరు వ్యక్తిగతములు ‘కున్, లోన్’ అను వానిని కూడ షష్ఠివిభక్తి ప్రత్యయములుగపరిగణించినారు. కానీ ‘కిన్’ అనునది ‘కున్’ యొక్క రూపాంతరము. అట్టే ‘లోన్’ అనునది ‘లోపలన్’ అనుదానియొక్క ఏకదేశమే. కనుక ఆరెండించిని సూరి ప్రత్యేకముగా చెప్పిలే దనశచ్చను.

7. “అందు న సప్తమి” (బాల-తత్ప్రమ-7). అనగా- సప్తమీవిభక్తియందు ‘అందు, న’ అను ప్రత్యయములు అగునని అర్థము.

‘ఇందు, ఎందు’ అనునవికూడ ‘అందు’ వంటివే. కనుక పీనికి ‘ప్రత్యయ ప్రతిరూపము’ లని వేరు.

ఈవిధముగా చిన్నయసూరి ప్రథమ మొదలు సప్తమి వరకును గల విభక్తుల లో చేరు వివిధ ప్రత్యయములను ఈతత్ప్రమపరిచేప్రారంభమున వివరించినాడు.

ఆతరువాత ఈ విభక్తిప్రత్యయములు చేరినపుడు కలుగుచున్న కొన్ని విశేషరూపములను సూరి ఇట్లు వివరించినాడు:-

1. “తృతీయాదులకు సుగామం బగు” (బాల-తత్ప్రమ-8). అనగా-తృతీయ విభక్తి మొదలుకొని సప్తమీ విభక్తి వరకును గల ప్రత్యయములకు సాధారణముగా

చివర ‘ను’ ఆగమముగా చేరును. అట్లు చేరినవి ద్రుతప్రకృతికములని గోంపవలెను. ఉదా: రామునివేతను-రామునితోడను-రామునికొఱకును-రామునివలనను-రామునికంచెను- రామునకును- రామునియందును.

2. కాని-‘కయి, పట్టి, యొక్క’ లను ప్రత్యయముల చివరను వ్యక్తము చేరదు. అనగా అవి కషలు. ఉదా: రామునికయి-జ్ఞానముబట్టి- రామునియొక్క. అందువలన సూరి “కయి, పట్టి, యొక్క లకు నుగాగమంబులేదు” (బాల-తత్త్వము-9) అని చెప్పినాడు.

3. “చేత తోడ లోపల వ్యక్తంబుల ప్రథమాశ్వరంబులు వైకల్పికంబుగా జేషించు” (బాల-తత్త్వము-10). అనగా- ‘చేత, తోడ, లోపల’ అను విభక్తి ప్రత్యయములందలి మొదటి అశ్వరములు మాత్రమే మిగిలి, మిగిలిన అశ్వరములు వికల్పముగా లోపించుచున్నావి. అట్లు మొదటి అశ్వరములు జేషించుబవలన- ‘చే, తో, లో’ అనియు, జేషించకుండుబవలన- ‘చేత, తోడ, లోపల’ అనియు రెండువిభములుగా సుండును. అందువలననే సూరి ‘చేన్, తోన్,’ అను తప్పియావిభక్తిప్రత్యయములను ‘తోన్’ అను షష్ణీవిభక్తిప్రత్యయమును విడిగా చెప్పులేదు. ఇవన్నియు ద్రుత ప్రకృతికములగుబవలన- చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్, లోపలన్, లోన్ - అనురీతిగా సుండును.

4. “దు ము వు న లేకవచనంబులు” (బాల-తత్త్వము-11). అనగా- ‘దు ము వు’ అను ప్రథమావిభక్తిప్రత్యయములును, ‘న’ అను సత్యమీవిభక్తిప్రత్యయమును, ఏకవచనమునం దగునని అర్థము. ఏకళ్యసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము ఏకవచనము. ఉదా: రాముడు-సోముడు; వనము-ధనము; ధేనుపు-భానుపు; ధనమున-వనమున.

5. “లు వ్యక్తంబు బహువచనంబు” (బాల-తత్త్వము-12). బహుత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము బహువచనము. అనగా ఒకబంచె ఎక్కువ సంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయము బహువచనము.

ప్రథమా విభక్తియందలి ‘లు’ అను ప్రత్యయము బహువచనమునం దగు సని సూత్రార్థము. ఉదా: రాములు - సోములు - వనములు - ధనములు - ధేనుపులు- భానుపులు.

6. “తక్కునవి యుభయంబులు” (బూల్-తత్త్వము-13). అనగా - పైన చెప్పిన పదు ప్రత్యయములు (డు ము పు న లు) కాక మిగిలిన ప్రత్యయములు ఏకట్య బహుత్వములకు బోధకములని అర్థము. అనగా అని ఏకట్యమునందును, బహుత్వమునందును కూడ అగును. ఉదా: ‘వనమును’ అన్నపుడు, ‘ను’ అను ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము ఏకవచనమును, ‘వనములను’ అని యున్నపుడు బహువచనమును బోధించుచున్నది. ఇట్లే మిగిలిన ప్రత్యయములను, ఏకట్య బహుత్వములను బోధించు నని తెలియవలెను.

7. “ఓ యామంత్రణంబునం రగు” (బూల్-తత్త్వము-14). అనగా - ‘ఓ’ యను శబ్దము, ఒకరిని పిలువచలసివచ్చినపుడు, సంబోధన వాచకమునకు ముందు ప్రయోగించబడును. ఆమంత్రణమనగా పిలుపు అని అర్థము. ఉదా: ఓ రాముడ! - ఓరాములార! - వీనిలో ‘రాముడ’ అనుసది సంబోధన వాచకము. దానికి ముందు సంబోధనమున ‘ఓ’ చేరి ‘ఓరాముడ’ అని అయినది.

ఒక్కొక్కుసారి ఈ: ‘ఓ’ శబ్దమును, విడిచిపెట్టియు సంబోధ్యవాచకమును ప్రయోగించవచ్చ నని వృత్తియందు చెప్పినాడు సారి. అప్పుడు - రాముడ! రాములార! - అని యగును. ఇట్లే సీచప్రీ యామంత్రణమున ‘ఓ’ శబ్దమునకు ‘సి’ వ్యాప్తింబును, సీచపురుషామంత్రణంబున ‘రి’ అను వ్యాప్తింబును అంతాగమము లగును (బూల్-తత్త్వము-15). అంతాగమమనగా చివర అదనముగా చేరుట అని అర్థము. ఉదా: ఓసి దుష్టురాలా! ఓరి దుష్టుడా!

ఈ: అంతాగమంబు విభాగుగా సగుటవేత పైన రెండు రూపములలో మాటు ‘ఓ’ దుష్టురాల, ఓ దుష్టుడ’ అనియు ఉండును.

ఈ: ‘ఓరి’, ‘ఓసి’ అను ప్రత్యయములు మైత్రియిందును కన్నించుచున్నపి (బూల్-తత్త్వము-16) - ఉదా: ఓరి చిన్ని కృష్ణా! ఓసి ముద్దుబాల!

ఒక్కొక్కుసారి వీనికి దీర్ఘమును వచ్చును. ఉదా: ఓయా విప్రకులావటం! . ఓరి దుష్టున్నిశాఖలార - ఓసి సన్ని జెసక రాకు.

ఇట్లు చిన్నయసారి తత్త్వము పరిచేచ్చరప్రారంభమున విభక్తి ప్రత్యయములము, అవిచ్చ విధానమును విర్మోచించినాడు.

ఈ: తత్త్వము పరిచేచ్చరములో ముందు ఆయా తత్త్వము శబ్దములపై ఏయే ప్రత్యయములు ఇట్లు చేరి తెలుగున ప్రయుక్తములగుచున్నవోసారి విపరింపనున్నాడు. అందువలన ఈ: విభక్తి ప్రణాళికను, దాని స్వరూపస్వభావములను కారక పరిచేచ్చదమున కాక ఈ: తత్త్వము పరిచేచ్చ ప్రారంభముననే తెలుపుట సమంజసముగా నున్నది.

2. అజంతశబ్దములు

1. అకారంతశబ్దములు :

1. “పుంలింగంబయి మహాయాచకంబయిన నామంబు తుది యత్వంబున కుత్వంబగు” (బాల-తత్త్వము-21). నామమనగా ప్రాతిపరికము. ఉదా: రాము-భార్యవ-రాజపురుష.

అట్టి నామములు పురణింగమును, మహాయాచకమును అయిన యొడం వాని చివరి అత్వమునకు ఉత్సము అగునేని సూత్రాల్ము. ఉదా: రాము-భార్యవు-రాజపురుష.

“పుంలింగమగు మహాయాచకమునకు దుజ్జగు” (బాల-తత్త్వము-22). అనగా-శ్చరలింగమై మహాయాచకమైన నామవాచకమునకు దుజ్జుచేరునని ఆర్థము. ఉదా: రాముడు-భార్యవుడు=రాజపురుషుడు.

2. “దుమంతంబునకు ద్వితీయార్ధేకవచనంబు వ్యాఘంబగునపురు నిగాగమంబు పర్వత్యుత విభాగమగు” (బాల-తత్త్వము-23). దుజ్జను ప్రత్యయము దేవిక చ్ఛానో అరి ‘దుమంతము’ అనబడును. ‘రాముడు’ అను శబ్దములో ‘దు’ ప్రత్యయము ‘రాము’ అనుదానికి చేరుచున్నది కనుక, ‘రాము’ అనునది దుమంతము. అట్టి దుమంతములకు ద్వితీయార్ధ ఏకవచనంబు పరంబగునపుడు పర్వత్యుతనిగాగమము విభాగమా నగునని సూత్రాల్ము. ఉదా: రామునిని - రామునిచేత - రామునికొఱకు.

సూత్రమున విభాగావచ్చు నముటచే - రామునిచేత - రామునేత; రాముని కొఱకు - రాముకొఱకు; రామునివలన - రామువలన - వంటి రెండు రకముల రూపములును కలుగును.

ఇచ్చట ఉదాహరణములలో సప్తమీ విభక్తికి ఉదాహరణము చూపక పోస్తుటకు కారణము ‘రామునియందు’ వంటి నిగాగమ రూపములోపాటు ‘రామునందు’ (బాల-తత్త్వము-29) వంటి రూపములును ఉండుటయే అని చెప్పువచ్చును.

అంతేకాక - “సర్వ్యత యనుట నగాగమ బాధనార్థము” - అని బాల-తత్త్వము-23 వ సూత్రముక్కేంది వృత్తిలో సూరి చెప్పియున్నాడు. అనగా - ముందు సూత్రమున

(బాల-తత్త్వము-28) సూరి ఇట్టి శబ్దములకు షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన కువర్ము పరమైనచో నవర్మును విధింపబోపుచున్నాడు. ఆప్యుడు - రామునకు - విష్ణునకు - నంటి రూపములు కలుగును. వాస్తవమునకు ద్వితీయాది విభక్తులు పరమైనప్పుడు రావలసిన నిగాగమము, షష్ఠీవిభక్తి పరమైనప్పుడు వచ్చుటలేదు. అందువలన దానికి బాధ కలుగుండుటకు ఇక్కొడ 'సర్వ్యత్రే' అని సూతమున వాడినట్లు చెప్పియున్నాడు సూరి. ఇక్కొడ వచ్చు సగాగమము నిత్యమే యని ఉదాహరణములను బట్టి స్పష్టమగును. అనగా సగాగమ రహితరూపములు నిషేధింపబడేనవి. నిగాగమమున వికల్పరూపములతో (రామునిచేత - రాముచేత) పాటు, దాని స్తోనమున వచ్చిన సగాగమమున తద్విరహిత రూపములు నిషేధింపబడేనవి కనుక సూతమున 'విభావ' అని చెప్పుట సముచితముగా నున్నది. కాని - బచ్చుకున్ (నైష-6ఆ), అండజాధిశ్వరు కౌసగణ్లు (విక్ర-4ఆ) నంటి కవితయేతరప్రయోగములలో ఈ సగాగమము వచ్చుట లేదని ప్రాథవ్యాకరణకర్త చెప్పినాడు (ప్రాథ-శబ్ద-19).

అంతేకాక ఈ సగాగమము షష్ఠీవిభక్తికి మాత్రమే కాక పంచమి ముందు కూడ వచ్చుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-20) అని ప్రాథ వ్యాకరణకర్త సవరించి చెప్పినాడు. ఉదాహరితములు శతంబునకంటే (భార-అది-4ఆ), అనఘు చరిత్రమున కంటే (నిర్వ-6ఆ); కనుక ప్రాథవ్యాకరణకర్త చెప్పిన విషయము అంగీకరింపదగినదే.

3. “బహుత్వంబున ద్వితీయాది విభక్తులకు లడాగమంబగు” (బాల-తత్త్వము-31). అనగా - ద్వితీయ మొరలు సప్తమి వరకును గల ఏ విభక్తి ప్రత్యయమును కయినను బహుత్వమున లడాగమ మగునని అర్థము. ఉదాః రాములను - రాములచేత-రాముం కొఱకు.

4. “సంబోధనంబునం దేక్కంబంబున పదంబు తురి యుకారంబున కూరంబగు” (బాల-తత్త్వము-32). అనగా - సంబోధనమున ఏకావనమును తెలుపు పదముల చివరి ఉత్సమునకు అత్యము వచ్చును. ఉదాః ఓరాముడ.

ఈవిధి ఉకారాంతములకే కాక - ఇతరమైన అజంతశబ్దములకును వర్తించుచున్నది. ఉదాః ఓ వృక్షము - ఓ శంఖువ - ఓ కొడుక!

ఒక్కొక్కొసారి పీని చివర ప్రస్తుమునకు రీర్ధమును వచ్చును (బాల-తత్త్వము-33). ఉదాః ఓరాముడా - ఓ చెలియా - ఓపార్ - ఓ తండ్రీ!

సంస్కృతనామముల చివరి సంబుద్ధి దుబ్బునకు లోపమును విభాగా వచ్చున్నది (బాల-తత్త్వము-34). ఉదా: ఓరాము - ఓ కృష్ణ!

వీనికి దీర్ఘమును వచ్చును - ఓ రామా! - ఓ కృష్ణా! సంస్కృతనామములకే అనుషులన తెలుగు నామములకు ఈ డుడ్ లోపము కలుగరు. ఉదా: ఓతమ్ముడు! ఓతమ్ముడు!

5. “సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగముంబగు” (బాల-తత్త్వము-36). అనగా - సంబోధనములందు సంబోధ్యవాచకమునకు చివరనున్న బహువచన ప్రత్యయము మీది ‘ఆర’ యనునది ఆగమముగా చేరునని అర్థము. ఉదా: ఓ రాములారా! వీనికి దీర్ఘమును పాక్షికముగా వచ్చును. ఓరాములారా! ఓ కృష్ణలారా!

6. “అదంతంబయి దీర్ఘశ్వార్యలోపధంబయిన మహాత్మ మీది విభక్తి లకారంబునకు రేఖంబగు” (బాల-తత్త్వము-38). అనగా - ప్రాస్వమైన అకారము అంతమందు కలిగి, లకారమును ఉపధగా కలిగి, తయార్యమందు దీర్ఘము కల నామము మహార్యవక్తైనపుడు దానిమీరి విభక్తిలకారమునకు రేఖము ఆదేశముగా వచ్చును. ఇన్నటి విభక్తి లకారముని అనుషుచే బహువచన ప్రత్యయమైన లు వర్ణమును, బహుత్వమున ద్వితీయాదులకు విధింపబడిన లడ్ఱాగమమును కూడ గ్రేహింపవలెను. వానికి కూడ ప్రస్తుత సూతము వలన రేఖము వచ్చును. ఉదా: బాలురు - బాలురను - బాలురచేతను.

ఈ రేఖము శకారాంతమైన దయాఖు శబ్దముపై నను కన్చించుచున్నది. ఉదా: దయాఖురు - దయాఖురను - దయాఖురచేతను.

ఈ రేఖము ద్విరుక్తలకారము చివరనున్న పదములకును వచ్చునని ప్రాఢవ్యాకరణకర్త చెప్పుచు - “ద్విత్వయుక్తలాంతంబు మీరి లు ల న లకును దు ర లాదేశంబు లగు” (ప్రాఢ-శబ్ద-23) - అని సూత్రీకరించినాడు. ఉదా: అల్లురు - మల్లురు (రామా -1ఏ).

కాని తిక్కిన భారతమున మల్లులు అని ప్రాసస్కానముననే ప్రయోగించినాడు. కనుక ప్రాఢవ్యాకరణకర్త ఈ రేఖాదేశమును వికల్పముగా విధించినవో బాగుండెడరనియు, కూచిమంచి తిమ్మకవి తన ‘సర్వపక్షాసారసంగ్రహము’న “మల్లులను శబ్దమునకున్”, మల్లులు మల్లరని కృతుల మానుగ పలుకం, జెల్లుసు” అని చెప్పుట గమనింప దగిన దనియు సూత్రీశ్రీగారు చెప్పుట సముచితముగా నున్నది (బాల-ప్రాఢ - వ్యాఖ్య - పు.204).

7. “అమహస్యపుంసకముల కదంతములకు మువ్వర్కం బగు” (బాల-తత్ప్రమ-39). అనగా - ప్రాస్యమైన ఆకారము అంతమందుగల అమహార్యచకములకును, నపుంసకలింగ శబ్దములకును, మువ్వర్కము కలుగనని అర్థము. ఉదా: వ్యక్తము - దైవము-కవళము.

“కీఱింబులుమిత్రాదులు మహార్యచకంబులు విభాషం బుంలింగతుల్యంబులగు” (బాల-తత్ప్రమ-18). అనగా-సంస్కృతమున నపుంసకలింగశబ్దములైన మిత్ర శరణ ప్రధాన ప్రాతాదులు మహార్యచకములైనపుడు విభాషగా పుంలింగతుల్యతమును పొందునని ఈతము. అప్పుడు పై సూత్రము ప్రకారము (బాల-తత్ప్రమ-39) కలిగిన మిత్రము, శరణము వంటి రూపములతోపాటు, ప్రస్తుత సూత్రమువలన ‘మిత్రుడు, శరణుడు’ వంటి రూపములును కలుగుచున్నవి.

“మువ్వర్కంబునకు మాముడి యేనిం బూర్జాలిందుపూర్వకమువ్వర్కంబేని విభాషనగు” (బాల-తత్ప్రమ-42). అనగా - మువ్వర్కమునకు అదనముగా మాముడికాని, బిందు పూర్వకాబువ్వర్కముకాని, విభాషగా ఆదేశమగు నని అర్థము. ఉదా: వ్యక్తమ్ము - వ్యక్తంబు; బుడ్డమ్ము - బుడ్డంబు.

8. “లు ల నలు పరంబగునపు డోకానొకచో ముగాగమంబునకు లోపంబును తథ్యార్య స్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాష నగు” (బాల-తత్ప్రమ-43). అనగా - బహుత్వమునందు వచ్చు లు ల న లు పరమందున్నపుడు పై సూత్రము (బాల-తత్ప్రమ-39) వలన చచ్చిన ఆగు మువ్వర్కమునకు లోపము కలిగి, తథ్యార్య స్వరమునకు దీర్ఘము విభాషగా వచ్చునని అర్థము. ఉదా: వజ్రాలు-వజ్రాలను-వజ్రాన; పగడాలు-పగడాలను-పగడాన. కానీ ఇట్టి ప్రయోగములు చాల తక్కువని సూరి వృత్తిలో చెప్పినాడు.

9. “చరిత్రాదుల మువ్వర్కంబునకు లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-తత్ప్రమ-58). అనగా- చరిత్రము మున్నగువానికి ప్రథమైవచనమునందు వచ్చు మువ్వర్కము బహుశముగా లోపంబునని అర్థము. ఉదా: చరిత్ర-చరిత్రము; చరిత-చరితము; తరంగ-తరంగము. సూత్రమున ‘బహుశము’ అని చెప్పుటవలన రర్పాదులకు ములోపము నిత్యము-అని వృత్తిలో చెప్పియున్నాడు సూరి. ఉదా: దర్శ-పనస.

10. “అర్దాదుల కడయచ్చున కుత్యంబును, మీద పుష్టికంబును, వైకల్పికంబుగా నగు” (ప్రాథ-శాస్త్ర-25). అనగా-అప్పె మొరలైన ప్రాతిపరికల చివరి అత్యమునకు ఉత్యమును, మీద పుష్టిమును వికల్పముగా వచ్చునని ఆర్థము. ఉదా: అర్దాపు-అప్పము; ధర్మము- ధర్మము; వర్గము-వర్గము (భార-ఆది-4ఆ).

11. “ప్రద్యాదుల డుబ్బునకు లోపము విభాష నగు” (బాల-తత్త్వము-56). అనగా- ప్రద్యాదుల డుబ్బు వర్గమునకు లోపము విభాషగా నగునని ఆర్థము. ఇక్కొడ-బాల-తత్త్వము-22వ సూత్రముచే చెచ్చిన డుబ్బురకు మాత్రమే లోపము చెప్పటి వలన, తథ్యార్వయుశాత్రము (బాల-తత్త్వము-21) చే విధింపబడిన ఉత్యమునకు లోపము రాదు (ఇది సూర్యిసూత్రరచనలో జాగ్రత్తకు ఒక చక్కని నిరద్వసము). ఉదా: వృద్ధు-వృద్ధుడు; మూర్ఖు-మూర్ఖుడు; గృహస్తు-గృహస్తుడు. సూత్రమున ‘విభాష’ అని వాడబడుతాడు కారణము కొన్ని శబ్దములలో డుబ్బురకు రాకుండుటయే! ‘భట్టు’ శబ్దమునకు ఉత్యదుబ్బులు కలుగగా ‘భట్టుడు’ అని కావలసియండును. కానీ ఇచ్చట డుబ్బురకు లోపము నిత్యముగానై, నన్నయభట్టువంటి రూపములు ఏర్పడుచున్నవి (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు.230).

12 “దూతాదులకు ప్రీత్యంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-తత్త్వము-61). అనగా- దూత-యోధ-పుంర శబ్దములకు ప్రీత్యము బహుశముగా కలుగునని ఆర్థము. అకారాంతపుంలింగ శబ్దములైనవానికి ఉత్యదుబ్బులు కలుగగా- ‘దూతుడు, యోధుడు, పుంరుడు’ అని కావలయమను. కాగా-ప్రస్తుత సూత్రముచే వానికి వికల్పముగా లోపము చెచ్చినచో- ‘దూత-యోధ-పుంర’ అనియే యుండును.

“బహుశగ్రహణముచే నమహత్యంబునందు ప్రీత్యంబు నిత్యంబు”- అని వృత్తిలో సూర్యి చెప్పి, ‘సింగంబు దూతయిగు జంబుకంబు’ అని ఉదాహరించినాడు. ఇక్కొడ ‘జంబుకము’ అనునది అమహాచార్య చకుము. అప్పుడు దాని విశేషణమగు ‘దూత’యు అమహాచార్యకుచే కావలెను. అప్పుడు అది- “అమహాన్నపుంసకముల కరంతములకు ముప్పరకంబగు” (బాల-తత్త్వము-39) అన్న సూత్రము ప్రకారము ‘దూతము’ కావలసియుండును. కాని ప్రస్తుత సూత్రములోని బహుశమన్నపరమువలన దానికి లోపమును నిత్యముగా విధించి, ‘దూతము’ అన్న అనివ్వేరూపమును వారించినాడు సూర్యి.

13. “కంధరాదులు క్లీబతుల్యంబులు బహుశంబుగా నగు” (బాల-తత్త్వము-66). అనగా- కంధరముదలైన శబ్దములు బహుశముగా నస్పంసకలింగతుల్యము లగునని ఆర్థము. ఉదా: కంధరము-కంధర; నాసికము - నాసిక; గ్రీమము-గ్రీమ.

2. ఆకారాంతశబ్దములు:

1. “నామంబులతుది దీర్ఘంబునకు ప్రస్వంబగు” (బాల-తత్త్వము-54). అనగా- దీర్ఘంతములైన ప్రీతాచక శబ్దములచివరి దీర్ఘమునకు ప్రస్వముగు నని ఆర్థము. దీర్ఘంతములైన శబ్దములు ప్రీతింగ శబ్దములు. ప్రస్తుత సూత్రముచేత వాని దీర్ఘమునకు ప్రస్వముగును. ఉదా: రమా-రమ; విద్యా-విద్య; లక్ష్మీ-లక్ష్మీ.

అట్లు కృతప్రస్వములైనవానికి, ప్రస్వంతములకు జరిగిన కార్యములే జరిగి వివిధరూపము లేర్చడును. ఉదా: లక్ష్మీలు-సేనానులు-సీరులు.

“ప్రీతింగంబుల ప్రథమైకవనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్త్వము-57). అనగా- ప్రీతింగశబ్దముల ప్రథమైకవనమునకు లోపము కలుగునని ఆర్థము. దానివలన ‘రమ’ శబ్దము- “నామంబులతుది దీర్ఘంబునకు ప్రస్వంబగు” (బాల-తత్త్వము-54) అన్న సూత్రమును బట్టి ‘రమ’ అని అగును. దానిపై ప్రథమావిభక్తిప్రత్యయమును చేరియే తెలుగున ప్రయోగింపవలెను. కనుక దానికిసు’ అని ప్రథమైకవనము కలిగి, ప్రస్తుతసూత్రము (57)చే అది లోపించి, ‘రమ’ అనియే యుండును. ఇట్లు రావలసిన ప్రత్యయమును విధించి, దానికి లోపమును చెప్పుటయే వ్యాకరణంప్రదాయము.

2. “ఏకాక్షరంబులకు ప్రస్వంబు లేదు” (బాల-తత్త్వము-55). అనగా- ఏకాక్షరములైన నామములపై నున్న దీర్ఘమునకు, పూర్వసూత్రముచేత కలుగువలసిన ప్రస్వము కలుగదు. ఉదా: ఛౌ-తీ-ప్రీ.

3. ఇకారాంత శబ్దములు:

1. “ఇగ్లోయుగంతంబుల ప్రథమైక వనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్త్వము-44). అనగా- ఇకారాంత శబ్దములకు, గ్లో (చంద్రుడు) రై (ధనము) శబ్దములకు, ఉరంతశబ్దములకు (మరుత్తు, రుకుగ్ర) ప్రథమావిభక్తి యందు ఏకవన ప్రత్యయము (సు) చేరి, తరువాత లోపించునని ఆర్థము. ఉదా: హరి+సు=హరి; గిరి+సు=గిరి.

ఈంది దీర్ఘములకును వర్తించును. ఉదా: శ్రీ+సు= శ్రీ; థి+సు=థి. ఇట్లే-గ్రో+సు=గ్రో; రై+సు=రై; మరుత్తు+సు=మరుత్తు; రుక్కు+సు=రుక్కు. అన్నింటికిని ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయమైన ‘సు’ చేరి, అది లోపించి, తిరిగి అదే రూపములు మిగిలినవి.

2. “వికృతియం దికారాంతము యషాత్త్వమేత్యంబునకు బహువచనము పరంబగునపు డుత్యంబగు” (బాల-తత్త్వము-46). అనగా- అచ్చికములైన ఇకారాంతశబ్దముల ఉషాత్త్వమేత్యము (చివరి ఇత్యమునకు ముందరి ఇత్యము) నకు బహువచనప్రత్యయము పరమైనవో ఉత్యము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: కలికి+లు=కలుకులు; చెలిమి+లు=చెలుములు. ఉషాత్త్వమేత్యమునకు అనుచే- జిగి+లు=జిగులు, నిసి+లు=నిసులు- వంచేవాని ఇత్యమునకు ఉత్యమురాదు. పైనిధి జరుగుబకు పదములో మూడు అష్టకరములక్కన్న తక్కువ ఉండరాదు. జిగి, నిసి వంచే పదములలో మూడు అష్టకరములు లేను కనుక అసూయము ప్రవర్తిల్లరు.

సూయమున ‘వికృతియందే’ అని చెప్పుటవలన తత్త్వములకు ఈ విధి వర్తించదు. ఉదా: సమితి+లు=సమితులు; ఘణితి+లు=ఘణితులు.

‘ఇత్యము’ నకు అనుచే ఈ కారాంత శబ్దములకును ఈంది వర్తించదు. ఉదా: జిగినీలు, తనికీలు (బాల-ల్రోథ - వ్యాఖ్య-పు.216).

“రలడోపథ నవార్థాదుల యుషాత్త్వమేత్యంబున కుత్యంబుగలగదు” (బాల-తత్త్వము-47). అనగా- ర ల డ అను అష్టకరములు ఉపథగా కలిగిన శబ్దములకును, తామ్మిద్రి- ఎనిమిది వంచే శబ్దముల ఉషాత్త్వమేత్యమునకును ఉత్యము రాదు. ఉదా: పందిరి+లు=పందిరులు; పీడికలి+లు=పీడికేళులు; ఎనిమిది+లు=ఎనిమిదులు.

4. ఉకారాంతశబ్దములు:

“ఉకారాంత శబ్దములకును, గోశబ్దమునకు అంతటను, ప్రథమైకవచనమున పువ్వరకము కలుగునని అర్థము. ఉదా: తరువు-థేనువు-మధువు-గోవు.

ఈసూయమున వృత్తిలో- “అంతట ననుట స్త్రీలింగప్రథమైకవచనలోప బాధనార్థము” అని సూరి చెప్పునాడు. అందువలన ‘థేను’ అన్న స్త్రీలింగశబ్దమునకు- “స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్త్వము-57) అను

సూతమునుబట్టి రావలసిన ప్రథమైకవచనమునకు లోపము కలుగక, ప్రస్తుతసూతముచే ‘పు’ పుష్టకము కలిగి ‘ధేసుపు’ అని అగును. ఇట్లే- ‘మధు’ అన్న ఉకారాంత నపుంసకలింగ శబ్దమునకును పుష్టకము కలిగి- ‘మధుపు’ అని అగును.

2. “రాహు బాహు శబ్దముల కంతట పుష్టక లోపంబు వై కల్పికంబు” (ప్రాథ-తత్త్వము-26). అనగా- ఉదంతములైన రాహు బాహు శబ్దములకు పుష్టకము వై కల్పికముగా కలుగు నని అర్థము. ఉదా: రాహుపు-రాహు (భార-సభా-2ఏ), రాహుపులు-రాహులు; బాహుపు-బాహు (భార-విరా-2ఏ), బాహుపులు-బాహులు.

3. “పుష్టకేతర విభక్తి పరమగుచో ముకారాంతంబులకు బహుశంబుగా రోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా పుగాగమంబగు” (బాల-తత్త్వము-49). అనగా- ఉకారాంతశబ్దములకు పుష్టకముకాక ఇతర విభక్తులు పరమైనప్పుడు పుగాగమము బహుశముగను, గోశబ్దమునకు మాత్రము నిత్యముగను కలుగునని అర్థము. ఉదా: తరుపులు-తరులు; ధేసుపులు-ధేసులు. ‘గోపులు’ అన్నప్పుడు ఈపుగాగమము నిత్యము-కనుక లోపించదు.

బహుచ గ్రహణముచేత ఉదంతప్రీవాచకములకు పుగాగమము నిత్యముగా నగును. ఉదా: వధుపు-వధుపులు.

4. “ఉకారాంతంబగు మహాత్మనకు పుష్టకము బహుశముగా నగు” (బాల-తత్త్వము-50)- అనగా- మహాద్వాచకములైన ఉకారాంతశబ్దములకు ఈపుగాగమము బహుశముగా నగును. ఉదా: పుగాగమము కలిగినచో- విష్ణువు; శంభువు; వసువు. పుగాగమము రాణిచో- “పుంలింగమగు మహాద్వాచకమునకు డుడ్గగు” (బాల-తత్త్వము-22) అను సూతము ప్రకారము విష్ణుడు, శంభుడు, వసుడు- అను రూపము లేర్చడును.

5. “కదువ నాగమాత” (బాల-తత్త్వము-51). అనగా- నాగమాత అను అర్థమున కదుశబ్దము కదువ యని నిషతింబదుచున్నది.

సంస్కృతమున- ‘కదు’ అను పుంలింగశబ్దమునకు ‘గోచన’మనియు, ‘కదు’ అను ప్రీతింగశబ్దమునకు ‘నాగమాత’ అనియు అర్థములు. ఈ రెండుశబ్దములును తెలుగున ‘కదువు’ అనియే కన్చించుచున్నవి. కనుక సూరీ దీనిని నిషతించి చెప్పినాడు.

అనగా నాగమాత అను నద్రమున ‘క్రదువ’ అనియే అగును. కాని కవుల ప్రయోగములలో, నాగమాత యను అర్థమున ‘క్రదువ’ అనియే ప్రయోగించబడేను. నిపాతమనగా-వ్యాకరణావిధినిబట్టి ఒకవిధముగా కావలసియుండగా మరొకవిధముగా ప్రయోగించబడు. “పృథ్వీవాచిభూశబ్దంబునకు భువి యగు” (బాల-తత్ప్రమ-62). అనగా- పృథ్వీవాచకవేస భూశబ్దమునకు ‘భువి’ అని అగును. సంస్కృతమున ఈకారాంతమైన ‘భూ’శబ్దమునకు భూమియని అర్థము. కాని దానిని సమాసములో ఉత్తరపదముగా (స్వయంభూ-చిత్తభూ-ఆత్మభూ) ప్రయోగించినచో ‘పుట్టినవాడు’ అను అర్థమునిచ్చును. భూమి అను అర్థమునిచ్చు ‘భూ’శబ్దము మాత్రము ప్రస్తుతమూతము ప్రకారము ‘భువి’ అని అగును. దానికి బహుపదమిత్వయము కలిగినచో ‘భుపులు’ అను రూపమేర్పడును. ఏకవచనమున ప్రస్తుత సూత్రము ప్రకారము ‘భువి’ అనియే యుండునని యర్థము.

5. బుక్కారంతశబ్దములు:

1. “బుక్కారంతంబున కత్వంబును ప్రీవద్వావంబు నగు” (బాల-తత్ప్రమ-52). అనగా- బుక్కారంతశబ్దముల చివరి బుక్కారమునకు ఆత్మము కలిగి ప్రీవద్వావము నొందును. ప్రీవద్వావమనగా ప్రథమైకవచనమునకు లోపముకలుగుచు. ఉదా: భ్రాత-జమాత-కర్త-భర్త.

సూరియిచ్చిన ఉదాహరణములను బట్టి ఈవిధి కేవలము పుంలింగములకే అని అనిపించినను, మహాతీవాచకములకును, మహాద్వాచకములకును అట్టే అగుచున్నది. ఉదా: మహాతీవాచకములకు: మాత-దుహిత; అమహాత్మలకు: ప్రాణహంత (బాల-ప్రోథ-వ్యాఖ్య-పు.226)

2. “విధాత్ప ధాత్ప సపిత్ప నేట్ శబ్దంబులకు మహాత్మల కత్వప్రీవద్వావంబులు విభావనగు” (బాల-తత్ప్రమ-53). అనగా- విధాత్ప ధాత్ప ధాత్ప సపిత్ప నేట్ అను మహాద్వాచక శబ్దములై దీంటికిని ఆత్మమును ప్రీవద్వావమును (ప్రథమైకవచనలోపము) కలుగునని అర్థము. ఉదా: విధాత- ధాత- ధాత- సపిత- నేత.

ఆత్మప్రీవద్వావములు రాని పశ్చమున “పుంలింగముగు మహాద్వాచకమునకు డుష్టగు” (బాల-తత్ప్రమ-22) అను సూత్రమును బట్టి డుష్టరాగా-విధాత్పడు-ధాత్పడు- ధాత్పడు-సపిత్పడు-నేత్పడు- అని అగును.

6. ఐ-ఓకారాంత శబ్దములు:

1. “పకారం బీతుల్యంబు” (బాల-తత్త్వము-65). అనగా- పకారము వ్యక్తరణ కార్యముల విషయమున శకారముతో సమానము. దీర్ఘమైన శకారము మీద ఏయే కార్యములు విధింపబడునో, ఆయాకార్యములు పత్వముమీదను జరుగునని తాత్పర్యము. ఉదా: రైని- రైకి; పైని- పైకి.

2. “నౌ శబ్దంబునకు నావ యగు” (బాల-తత్త్వము-63). అనగా- నౌశబ్దమునకు నావ యగునని అర్థము. ఔకారాంతప్రీతింగశబ్దముగు నౌశబ్దమునకు - “ప్రీతింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్త్వము-57) అను నియమమునకు బట్టి ‘నౌ’ అనియే ఉండవలయును. కానీ దానికి ప్రయోగమున నావ అనియే కనిపొంచున్నది. దానికి బహువచనము పరమగునపుడు ‘నావలు’ అని ఉండును. సమాపమునందు కూడ ‘మహానావ’ అన్న రీతిగానే ఉండును. అందువలన ‘నౌ’ శబ్దమునకు ‘నావ’ అగునని సూరి నిషతించినాడు.

3. “రై గ్లో శబ్దంబుల కోత్యంబు విభాషణగు” (బాల-తత్త్వము-64). అనగా- రై(ధనము), గ్లో(చంద్రుడు) అను శబ్దముల చివరి అచ్చులకు బదులుగా ఓత్యము విభాషగా అగునని అర్థము.

“ఇగ్లోరా యుగంంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్త్వము-44)- అను సూత్రము ప్రకారము రై - గ్లో శబ్దములకు ప్రథమైక వచనమునకు లోపము చచ్చి రై - గ్లో అనియే ఉండును. కాగా- ప్రస్తుత సూత్రమువలన వాని చివరి అచ్చునకు ఓత్యము విభాషగా చచ్చి ‘రో-గ్లో’ అను రూపములును ఏర్పడును. పీనికి బహువచనము పరమగునపుడు - రైలు-రోలు; గ్లోలు-గ్లోలు అని అగును.

ఇట్లు బాల-శ్రాధ వ్యక్తరణకర్తలు అజంత తత్త్వమశబ్దములు తెలుగున ఏర్పడుచున్న రూపముంను విచిత్రించినారు.

3. హలంతశబ్దములు

1. ప్రథమైకవచనమునుండి నిష్పన్నములు :

1. “హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతటుల్యం బిందు నామంబగు” (బాల-తత్త్వము-67). అనగా- హలంతములగు సంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైక వచనాంతటుల్య రూపములే తత్త్వమురూపములకు ప్రాతిపదికగా గ్రేహింపవలడునని అర్థము. సంస్కృతమున రుక్-మరుత్ మెందలగు శబ్దములకు ప్రథమైకవచనమును ప్రాతిపదికగా గ్రేహింపవలెనని భావము. ఉదా: రుక్-రాట్-మరుత్-కర్మ-వర్మ.

“ఉగాగమంబును ద్విత్యంబును దుదిహల్లునకగు” (బాల-తత్త్వము-68). అనగా- హలంతముల యొక్క చివరి హల్లునకు ఉత్యమును ద్విత్యమును అగునని అర్థము. పూర్వమూత్రముచేత ప్రాతిపదికలుగా గ్రేహింపబడేన ‘రుక్-రాట్-మరుత్’ వంటి శబ్దములకు ప్రస్తుత మూత్రముచేత చివరి హల్లునకు ఉత్యద్విత్యములు రాగా-రుక్-రాట్-మరుత్తు అని యగును. ఈశబ్దములన్నియు ఉగాగమము అంతమందు కలవి. కావున “ఇగ్నోరాయముగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్త్వము-44)- అను మూత్రము ప్రకారము ప్రథమైక వచనము కలిగి, తిరిగి అవిలోపించి-‘రుక్-రాట్-మరుత్తు’ అనియే యుండును.

బాల-తత్త్వము-67 వ మూత్రము క్రింది వ్యక్తిలో చిన్నయసూరి- “శ్వశబ్దంబు తప్ప సకారాంతంబులెల్లం ప్రథమైనకవచన తుల్యంబులే యగునని యెరుంగునది”- అని తెచ్చియున్నాడు. అనగా- సకారాంతమైన ‘శ్వన్’ శబ్దము యొక్క ప్రథమైక వచనరూపము ‘శ్వా’ దీనిని తత్త్వమ రూపమునకు ప్రాతిపదికగా గ్రేహింపరాదు. కాగా మిగిలిన ‘కర్మన్-వర్మన్’ వంటి సకారాంతశబ్దములన్నియు ప్రథమైకవచనాంతటుల్యములే ప్రాతిపదికములుగా నగును. అశ్చర్యదు ‘కర్మన్’ శబ్దము ప్రథమైకవచనమున ‘కర్మ’ అనియు, ‘వర్మన్’ శబ్దము ‘వర్మ’ అనియు అగును.

2. “దీర్ఘంబుమీది హల్లునకు ద్విత్యంబు బహుశంబుగానగు” (బాల-తత్త్వము-69). అనగా- హలంతములైన నామములు దీర్ఘపూర్వములైనవో వానికి ద్విత్యము బహుశముగా నగు నని అర్థము. ఉదా: వాక్కు-వాకు; స్వరాట్టు-స్వరాటు.

శూర్యసూత్రమున విధింపబడేన ఉత్సర్విత్యములు ఉగాగుంతములైన వీనికిని కలుగవలసినదే కాని, ప్రస్తుతసూత్రమునేత ద్విత్యము మాత్రము బహుభముగా నసును.

సూత్రమున ‘బహుభము’ అనుటనే కొన్ని తోటల్ల దీర్ఘము మీది హల్లులకు ద్విత్యము నిత్యముగా అగుట కన్నించును. ఉదా: పరిప్రాణ్యాల్యు- పుణ్యభాక్తు. ఇవి దీర్ఘము మీదివే అయినష్టటికేని ఇన్నటి హల్లులు నిత్యముగా ద్విత్యమును పొందుచున్నవి. ఇట్టేవానిని ప్రయోగములనుబట్టి గ్రోపంపవలెను (బాల-ప్రాథమిక - వ్యాఖ్యా-పు. 249).

2 ద్వితీయేకవచనమునుండి నిష్పన్నములు:

1. “మతుబాదికంబు ద్వితీయేకవచనాంతతుల్యంబు నామంబగు” (బాల-తత్త్వమ-70). మతుచ్ఛప్రత్యయము అంతమందుగలవి మతుబంతములు. అట్టి మతుబాదికములు ద్వితీయేకవచనరూపములతో సమానములైనవి తెలుగున ప్రతిపదికములుగా వ్యవహరింపబడునని అర్థము. ఉదా: శ్రీమంతమ్- గుణవంతమ్- విద్యాంసమ్- అప్సరసమ్. ఈశబ్దములన్నియు ద్వితీయేకవచనాంతములు. వీనికి తుల్యముగు రూపములనే తళ్ళమరూపములకు ప్రాతిపదికలుగా గ్రోపంపవలెను.

“దాని యంతిమ మకారంబునకు లోపంబగు” (బాల-తత్త్వమ-71). వైసూత్రముచే ఏర్పడేన ప్రాతిపదికములతుది మకారమునకు లోపమగునని అర్థము. ఉదా: శ్రీమంత-గుణవంత-విద్యాంస-అప్సరస.

వీనికి దుజ్జలు దుజ్జలు కలిగినవో- శ్రీమంతుడు- గుణవంతుడు- విద్యాంసుడు. అమహార్యశేషములైనపుడు మువ్వర్కము కలుగును- శ్రీమంతము- గుణవంతము- విద్యాంసము. అమహాన్నపుంసకములకును మువ్వర్కము వచ్చును - అనడ్వాపము- శ్వాము. ప్రీతింగములైనపుడు ప్రథమైకవచనమునకు లోపముకలుగును- అప్సరస.

2. “ఒకొకో మహాత్యంబునందు మత్పుకారంబున కానాదేశంబు విభాషణగు” (బాల-తత్త్వమ-74). అనగా కొన్నియెడల మహాత్యచక్కెన మతుబంతముయొక్క మత్పుకారమునకు ‘ఆన’ అను ఆదేశము విభాషగా కలుగును. ఉదా: హనుమానుడు- హనుమంతుడు; భగవానుడు- భగవంతుడు.

3. “ముదారులకు ప్రథమైకవచన లోపంబులేదు” (బాల-తత్త్వమ-72).

అనగా- ప్రీతింగశబ్దములైన ‘ముద-స్రజ’ మున్నగు శబ్దముల ప్రథమైకవచనమునకు లోపము కలుగడని అర్థము. ‘ముత్’ అను ప్రీతింగశబ్దము యొక్క ద్వితీయైకవచనము ‘ముదమ్’ అని యుండును. దాని అంతిమ మకారమునకు లోపము (బాల-తత్త్వము-71) చేయగా ‘ముద’ అని ఏర్పడును. ప్రీతింగము కాపున ప్రథమైకవచనమునకు లోపము కలుగవలసియున్నది. ప్రస్తుతమూత్రము దానిని వారించుచున్నది. అందువలన “అమహాన్యపుంసకముల కదంతములకు మువ్వర్కంబగు” (బాల-తత్త్వము-39) అను సూత్రముచే మువ్వర్కము కలిగి ‘ముదము-స్రజము’ వంటి రూపములేర్చడును.

3. ఉభయ నిష్పన్నములు :

1. “బుత్యిగారులు ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబు విభాష నగు” (బాల-తత్త్వము-73). అనగా- ‘బుత్యిక్’ మున్నగు సంస్కృతమామముల ద్వితీయైక వచనాంతతుల్య రూపములు తెలుగున విభాషగా ప్రాతిపదికములగునని అర్థము. అనగా- ప్రథమైకవచనాంతతుల్యము ప్రాతిపదికగా ఒకరూపమును, ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యము ప్రాతిపదికగా మరొక రూపమును ఏర్పడును. రెండును గ్రాహ్యములే. ఉదా:

1. ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములు- బుత్యిక్కు-వణేక్కు-ఇంద్రజిత్తు.
2. ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యములు-బుత్యిజాడు-వణేజాడు-ఇంద్రజితుడు.

“జగరింద్రజిత్తుల తకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు” (బాల-తత్త్వము-79). అనగా- ‘జగత్- ఇంద్రజిత్’ అను శబ్దముల తుది తకారమునకు విభాషగా లోపగునని అర్థము. ఉదా: జగము- జగత్; ఇంద్రజి-ఇంద్రజిత్తు (బుత్యిగారులలోని దగుటవలన ‘ఇంద్రజితుడు’ అనియు అగును.

4. నకారాంతశబ్దములు:

నకారాంత సంస్కృతశబ్దములు రాక్రింది విధముగా మార్పులను పాంది, తత్త్వమరూపము సందు చున్నవి.

1. “విశ్వకర్మదులకు ప్రీత్యంబగు” (బాల-తత్త్వము-75). అనగా- విశ్వకర్మ మొదలైన నకారాంతపుంలింగశబ్దముల తత్త్వమరూపము నొందినప్పుడు ప్రీత్యల్యత్యమును పొందుచున్నవి. అనగా పుంలింగశబ్దములకు రావలసిన ఉత్యదుజ్ఞలకు బలులు వానికి ప్రథమైకవచనలోపమగును. కనుక- విశ్వకర్మ-కృత్పత్రు-అశ్వత్థామ-అనియేయుండును.

శాంతమును ప్రాంతవ్యక్తరణకర్తవయించు - “విశ్వకర్ముడనియు రూపంబు” (ప్రాంత-శబ్ద-27) - అని చెప్పినాడు. అనగా - విశ్వకర్ముశబ్దమునకు ప్రథమైకవచనమున విశ్వకర్ముడను రూపమును కలరని ప్రాంతవ్యక్తరణ కర్త అభిప్రాయము. ఉదా : విశ్వకర్మునికూతు విశదలావణ్యముజ్ఞులన్ (ఉ.పరి-4ల). ఇన్నట - దుమంతములకు మాత్రమే నిగాగమము కలుగును కనుక, ఉత్తర హరివంశములోని నాచనసోముని ప్రయోగము ‘విశ్వకర్ముడు’అను రూపము నుండియే ఏర్పడినదని ప్రాంతవ్యక్తరణ కర్త అభిప్రాయము. కానినన్నయభట్టు ‘విశ్వకర్ము’ అని ప్రయోగించుటయే సూరిసూతమునకు మూలము కావచ్చును.

ఇట్లే - ‘కృష్ణవర్తులు’ శబ్దమునకును ‘కృష్ణవర్తుడు’ (అగ్నిహోత్రుడు) అనియే ఎక్కువ ప్రయోగము. కనుక ప్రాంతవ్యక్తరణకర్త దీనిని కూడ తన సూతమున చేర్చియుండవలసినది (బాల-ప్రాంత - వ్యాఖ్య - పు. 225).

2. “మహావచంబయి పులింగంబగు బ్రహ్మశబ్దమునకు ప్రీత్యంబగు” (బాల-తత్పము-76). అనగా - సకారాంత పులింగం శబ్దంబైన బ్రహ్మ శబ్దము ప్రీత్యంబము నొందును. అనగా ప్రథమైకవచన లోచంబై బ్రహ్మ అనియే యగును. దీనికి చతుర్ముఖాడు, బుత్తిజూడు, బ్రాహ్మణుడు - అని అర్థము.

అట్లుకాక - ‘బ్రహ్మ’ అన్న శబ్దము అదంతము కనుక - “అమహాన్సపుంసకముల కరంతములకు ము వర్ణకం బగు” (బాల-తత్పము-39) - అన్న సూతము ప్రకారము ము వర్ణకము వచ్చి, ‘బ్రహ్మము’ అని అగును. అప్పుడు ‘బ్రహ్మపదార్థముని యర్థము.

3. “ఆత్మేమనిజంతంబులకు, నాంతంబగు మనుజ సంజ్ఞలకు ప్రీత్యంబు లమ్మశంబుగా నగు” (బాల-తత్పము-77). అనగా - ఆత్మ శబ్దమునకును, ఇమనివ్వ ప్రత్యయాంతములైన మహిమ - అణిమ - గరిమ - లఫ్మము వంటి శబ్దములకును, మనుజనామములను తెలుపు సకారాంత శబ్దములకును, ప్రీత్యము బహుశముగా నగునని అర్థము. ఉదా : ఆత్మ - ఆత్మము - ఆత్ముడు ; మహిమ - మహిమము; గరిమ - గరిమము; దేవశర్మ - దేవశర్ముడు.

‘బహుశము’ అనుటచే - ఆత్మాదులకు వికల్పముగను, అక్షాత్మాదులకు నిల్యముగను ప్రీత్యము కలుగుచున్నది. సుల్రామాదులకు కలుగుటలేదు (బాల-ప్రాంత- వ్యాఖ్య - పు. 258).

4. “మహాత్యంబున స్వర్థపరంబగు రాజశబ్దము రాజు నాబడు” (బాల-తత్పుము-78). అనగా - రాజ శబ్దముమహాద్వాచకమై స్వర్థప్రాధాన్యము కలిగినదయినచో ‘రాజు’ అని యగును. వాస్తవమునకు సకారాంత పుంలింగ శబ్దమైన ‘రాజన్’ శబ్దము యొక్కి ప్రథమైక వచన రూపము ‘రాజు’ అని. ఆది తత్పుమరూపము నొందినప్పుడు, దాని దీర్ఘము ప్రస్వమై ‘రాజు’ అనియు, దానికి ఉత్యదుబ్బలు వచ్చినచో ‘రాజుడు’ అనియు కావలయను. అట్టి అనిష్టరూపమును ప్రస్తుత సూత్రము వారించుచున్నది. కనుక - మహారాజు, మునిరాజు, ఖగరాజు, గజరాజు అనియే యుండును. కాని ఉపసర్వసత్యము (అనగా-అప్రధానసత్యము) నందు మాత్రము ఉత్యదుబ్బలను పొందవచ్చును. ఉదా: హతరాజుడు పరశురాముడు - ఈ వాక్యమున 'హతరాజుడు' అనునది 'పరశురాముడు' అను శబ్దమునకు విశేషము. దానికి క్రియలో అన్వయము లేదు. కనుక ఉత్యదుబ్బలను పొందినది.

5. సకారాంత శబ్దములు:

సకారాంత సంస్కృతశబ్దములు తత్పుము రూపము నొందినప్పుడు ఈ క్రింది రూపములను పొందు చున్నావి.

1. “సాంతంబుల తుదినకారంబునకు లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-తత్పుము-80). అనగా- సకారాంతశబ్దముల సకారమునకు బహుశముగా లోపము కలుగును. ఈ శబ్దములలోను ప్రథమైక వచనాంత రూపములనే ప్రాతిపదికలుగా గ్రహించి, వానికి ఉత్యదీత్యములను చేర్చవలెను (బాల-తత్పుము-67, 68). ఉదా: ఉరస్సు; వక్షస్సు; అర్పస్సు; ధనుస్సు; ఆయుస్సు.

సూత్రమున 'బహుశము' అనుటచే - ఈ విధి కలుగని పక్షమున - ఆదంత అమహాద్వాచక ములకు - మువర్రము కలుగును (బాల-తత్పుత్త-39)-ఉరము; వక్షము. ఇకారంత శబ్దములకు ప్రథమైక వచనలోపము (బాల-తత్పుము-50) - అర్పి.

2. ఉకారాంతములకు - పు వర్రము కలుగును (బాల-తత్పుము-48)- ధనుపు; ఆయుపు. కనుక వై శబ్దములకు - ఉరము - ఉరస్సు; వక్షము - వక్షస్సు; అర్పి - అర్పిస్సు; ధనుపు - ధనుస్సు; ఆయుపు - ఆయుస్సు - అను రెండు రూపములు నుండును. కాగా “బహుశగ్రహణముబునం జేసి పయి: ప్రభ్యతుల

సకారంబునకు లోపంబు లేదు” అన్న చృతిలో, పయస్స మెయరలైన శబ్దములకు ఉత్సవద్విత్యములు నిత్యమని చెప్పినాడు సూరి. ఉదా: పయస్స - పయస్స - సరస్స.

2. “మహాద్వాచకంబుగు సాంతంబుల కంత లోపంబేని, ద్వితీయైక వచనాంతతుల్యత్వంబే నగు” (బాల-తత్పమ-81). అనగా - మహాద్వాచక సకారాంత శబ్దములకు, తురిసకార లోపముకాని, ద్వితీయైక వచనాంత తుల్యత్వము కాని అగును.

ఖది సకార లోపమైనప్పుడు - మహాద్వాచకములకు వచ్చు ఉత్సవజ్ఞలు కలిగి - అగిరుడు; ఉగ్రశ్వరుడు; ప్రవేతుడు - అని అగును. ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత్వమున - అంగిరసమ్ లోని అంతిమ మకారమునకు లోపము కలిగి, ఉత్సవజ్ఞలు చేరగా - అంగిరసుడు, ఉగ్రశ్వరుడు, ప్రవేతుడు - అని అగును.

3. “వేధ పురోధ పురోధసుడు” (బాల-తత్పమ-82) - అనగా - ‘వేధ’ శబ్దమునకు నిత్యముగను, ‘పురోధ’ శబ్దమునకు వైకల్పికముగను, సకారాంత లోపమును ప్రే వద్వాచమును అగున ని తాత్పర్యము. ఉదా: వేధ; పురోధ - పురోధసుడు.

4. “మనః ప్రభ్యతుల సకాంబునకు ద్విత్యంబు విభాష నగు” (బాల-తత్పమ-83). అనగా - మనస్స మున్నగు సకారాంత శబ్దముల చివరి సకారమునకు ద్విత్యము విభాషగా అగు నని అర్థము. ఉత్సవద్విత్యములు (బాల-తత్పమ-68) శిగినచో - మనస్స; శిరస్స; సదస్స - అని అగును. ప్రస్తుత సూత్రము ప్రకారము ద్విత్యము వైకల్పికముగా వైనచో - మనసు - మనస్స; శిరసు - శిరస్స; సదసు - దస్స - అని యగును.

బాల - తత్పమ - 81 సూత్రమును బట్టి సలోపమైనచో, బాల- తత్పమ - 39సూత్రము ప్రకారము ము వ్యక్తము కలిగి - మనము - శిరము - సదము - అని యగును.

ఇట్లు సకారాంత శబ్దములు తత్పమరూపములను పాందు విధానము రచింపబడినది.

V. ఆచ్చికపరిచ్ఛదము

సంస్కృతప్రాకృత శబ్దములనుండి తత్ప్రమములు నిష్పన్నమైన విధానము తత్ప్రమపరిచేరమున వివరింపబడేనది. తెలుగు భాషలో తత్ప్రమములో కాక సంస్కృతభములు, ప్రాకృతసమములు, ప్రాకృతభములు, దేశ్యములు అయిన శబ్దములు అనేకములున్నవి. వానిని ఆచ్చికములందురు. వాని రూపనిష్టాదనము ఈ పరిచేరమున వివరింపబడేనది.

“సంస్కృతసమేతరంబయిన ఈ భాష యచ్చయచ్చయనంబడు” (బాల-ఆచ్చిక-1) - అని సూరి ఆచ్చిక నిర్వచనము నిచ్చినాడు. అనగా - సంస్కృతసమము కానిదినిని ఆచ్చికభాష అని అందురు. అది క్రింది విధముగా ఏర్పడుచున్నది.

1. ఏకవచనరూపములు

1. “ఆచ్చిక శబ్దింబులెల్లం దరచుగా ప్రీసమంబులుంగీ బసమంబులునై యుండు” (బాల-ఆచ్చిక-2). అనగా - ఆచ్చిక శబ్దములు సాధారణముగా ప్రీసమములుకానీ, సపుంసక సమములుకానీ అయియుండునని ఆర్థము. ప్రీ సమములనగా ప్రథమైకవచనలోపమునందిన శబ్దములు. ఉదా: అన్న-మిన్న-జూణ-గాణ (పాటగాడు)-ఓడ-గోడు. ఈ శబ్దములన్నింటికిని - “ప్రీతింగంబుల ప్రథమైక వచనంబునకు తోపంబగు” (బాల-తత్ప్రమ-57) అను సూత్రము ప్రకారము ప్రథమైకవచనప్రత్యయమైన ‘సు’ చేరి, తిరిగి అదిలోపించి, యథారూపముగానుండును.

సపుంసక తుల్యములైనవో - ఆదంతసపుంసకములకు వచ్చు మువ్వర్కము (బాల-తత్ప్రమ-39) కలుగును. ఉదా: లియ్యము - నెయ్యము - అల్లము - సున్నము - సన్నము. ‘తరచుగా’ అనుటచే - పుత్రింగతుల్యములును కొన్ని కలవని సూరి వృత్తియందు చేపునాడు. అట్టి శబ్దములకు ఉత్సుక్కులు (బాల-తత్ప్రమ-20,21) కలుగును. ఉదా: కొమరుడు - చందురుడు - జముడు - కందుడు. కాని ఇవి చాలా స్వల్పసంఖ్యలో నున్నవి.

2. “బల్లిదారులు-సంస్కృత తుల్యంబులు” (బాల-ఆచ్చిక-3) - బల్లిద మున్నగు తెలుగు ప్రాతిపదికలకు విఫ్కైని విషించునపుడు, వానిని సంస్కృత ప్రాతిపదికలతో

సమానముగా గ్రహించి ప్రక్రియను జరుపవలెను. అనగా వీనికి మహాద్వాచకములైనచో ఉత్సవజ్ఞాదులును, అమహాద్వాచకములైనచో మువర్రకాదులును, ప్రీవాచకములైనచో 'పలు' శబ్దముతో సమానమును కలుగునని వృత్తిలో వివరించినాడు సూరి. ఉదా: బల్లిదుడు - బల్లిరము - బల్లిరూలు.

బల్లిద - అక్రూజ(అశ్వర్యము) - కావల (పాపము) - మిసేమింత(అలసిన) - ఇత్యాదులు బల్లిరాదులు.

3. "మహాత్తులగు మగాదులకుం గయిరాదులకునుడుజ్ఞగు; నుత్యంబుగాదు" (బాల-అచ్చిక-4). అనగా - మహాద్వాచకములయిన మగ మొరలైన వానికిని, అమహాద్వాచకములయిన కయిర మొరలైనవానికిని, డుట్ వర్రకము మాత్రమే ఆగును. వాని తుది అత్యమునకు ఉత్సవు కలుగదు. ఉదా:

ఎ) మగాదులకు - మగడు, మనుమడు, తేడు.

ఏ) 'శః-కా' అను ప్రత్యయములు అంతమందున్నసు డుజ్ఞరకము వచ్చును - కపచేడు - బానిసేడు - విలుకాదు - ఆటగాదు - మొనగాదు.

సి) అమహాద్వాచకములకు - కయిరడు - నీలడు - జన్మడు (ఇవి గుష్టములపేర్లు)

శ్రీధవ్యాకరణ కర్త దీని సవరించి - తెలుగులో కాన్ని తత్సమశబ్దముల మీదను, దేశ్యశబ్దముల మీదను ఏకవచనమున నీతత్వద్వోతములై 'ఇగ' అనుశబ్దమును, దానిచైన డువర్రకాదులును కనబడుచున్నవని చెప్పేనాడు. సంబోధనమున శః దు వర్రకము చాపట్టదనియు, తుది దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము వై కలిపకముగా ఆగుననియు ఆయన అభిప్రాయము (శ్రీధ - శబ్ద - 22). ఉదా: బాలిగాదు - చిట్టిగాడు. సంబోధనమున - బాలిగా చిట్టిగా. తుది దీర్ఘమునకు ప్రాస్వము వై కలిపకముగా వచ్చిన - బాలిగ - చిట్టిగ.

శః 'ఇగ' అనునది నీచత్వ బోధకముగనే కాక, మైత్రీవాత్సల్యాదులందును కన్పట్టుచున్నది. ఉదా: కష్టాగాదు - శర్పాగాదు - బాయిగాదు.

4. కాన్ని ప్రీవాచకములైనదేశ్య శబ్దములపైనను, ప్రీ సమముల వైనను,

ఏకవచనమున 'కాన' శబ్దము కనీపించు చున్నది (శ్రాఫ - శబ్ద-15). ఉదా: తల్లికాన (శృ.నై - 7 ఆ); సామికాన (సారంగ - 1 ఆ)

5. "కూతు శబ్దము ప్రథమైక వచనంబునకు రువ్వర్ణంబగు" (బాల-అచ్చిక-9). అనగా - కూతు శబ్దమునకు ప్రథమైక వచనమున రువ్వర్ణము అదనముగా చేరునని అర్థము. ఉదా: కూతురు.

6. "కలన్యాదుల నువ్వుంబు కుజ్జగు; బహువచనము పరంబగునపుడు నియ్యముగానగు" (బాల-అచ్చిక-18) - కలను మొదలైన శబ్దముల తుది నువ్వుమునకు బదులుగా ఏకవచనమున కుజ్జ ఏకల్పముగా నగును. ఉదా: కలను-కలకు; కెలను-కెలకు; కొలను-కొలకు; మ్రాను - మ్రాకు. బహువచనము పరమైనవో - కలకులు; కెలకులు; కొలకులు; మ్రాకులు.

7. "అట్లురేనుగోను శబ్దముల నువ్వుంబు గుజ్జగు" (బాల-అచ్చిక-19). అనగా - పూర్వమూత్రమున చేపేసట్లు రేను, గోను శబ్దములకును కుజ్జ ఏకవచనమున ఏకల్పముగను, బహువచనమున నియ్యముగను అగునని అర్థము. ఉదా: రేను-రేగు; గోను - గోగు.

8. "ఇయకు మారుగా నామాంతరంబున కెత్యంబు బహుశంబుగానగు" (బాల-అచ్చిక-23). అనగా - నామాంతమునందలి ఇయ అను అష్టరములకు బదులుగా ఎత్యము బహుశముగా నగునని అర్థము. ఉదా: కన్నియ - కన్నె; వన్నియ - వన్నె; కొండెయము - కొండెము.

బహుశగ్రహమువే 'సందియము-కాటీయ' మొదలగు శబ్దములందు ఎత్యము తేదని వృత్తియందు సూరి తెలినాడు.

ఆట్లే 'ఇయ' శబ్దమునం దికారలోపమును కొండఱు చేపేనారు. కాని దానికి ప్రయోగము కన్నించరనియు, 'ముత్తియ' శబ్దమునందు మాత్రము ఇత్యమునకు శోభముకన్పడుచున్నదనియు సూరి చేపేనాడు. ఉదా: ముత్తియము - ముత్తెము-ముత్యము.

నామాంతము లందలి ఇట్టి ఇత్యమునకు లోపము ముత్తియ శబ్దమునందు మాత్రమేకాక ఇతర శబ్దములందును కన్చించుచున్నదని ప్రాథవ్యాకర్ణ చెప్పాడు (ప్రాథ-శబ్ద-49). ఉదా: కన్చియ -కన్య; రివ్యియ-దివ్య; వీడియము - వీడ్యము.

9. నిత్యైకవచనములు:

ఎ) “దేశ్యమునందక్కిందారుల నిత్యైకవచనాంతంభు” (ప్రాథ-శబ్ద-28). అనగా-అక్కిడ మొదలగు దేశ్య శబ్దములు నిత్యము ఏకవచనాంతములుగనే ఉండునని ఆర్థము. ఉదా: అక్కిడ - ఇక్కిడ-ఎక్కిడ; అచ్చట-ఇచ్చట-ఎచ్చట.

“కొందఱు ఇరులు -కేలు శబ్దములు బహువచనములని అందురు. అట్లుకాదు”- అని సూత్రవ్యతితిలో సూరి జ్ఞాపకము చేసినాడు. అనగా ‘ఇరులు-కేలు’ అను శబ్దముం చివరమన్న ‘లు’ ప్రత్యయమును చూచి అవి బహువచనములని భ్రమింతురనియు, కానీ అవి ఏకవచనము తే అనియు సూరి అభిప్రాయము. ఉదా: ఇరులున (విజ్ఞా-ప్రా.); కలభాషణి వేసిలి ఒక్కేల బట్టి వేర్పొక్కేల నారగత్తి పెటికి (కళా-3ఆ)

బి) “స్వయాచక శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-29). అనగా- వైరును గూర్చి చెప్పి శబ్దములును నిత్యైకవచనాంతములే అని ఆర్థము. ఉదా: వరి-కంది-పెసర-మినుము.

సి) “కతిపయ సంభార వాచకశబ్దములను” (ప్రాథ-శబ్ద-30). అనగా -ఇండ్రయందు నిత్యము ఉపయోగించు కొన్ని శబ్దములును నిత్యైక వచనాంతములే. ఉదా: ఇంగువ-ఉప్పు - చెంతపండు-చమురు-పసుపు.

డి) “లోహవాచక శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-31). అనగా - లోహములను తెలియజేయ శబ్దములును నిత్యైకవచనాంతములే. ఉదా: ఇత్తడి-రాగి-వెండి-బంగారము.

ఎ) “సమానార్థకములైన యా దెన సరి సాచి లోనగు దేశ్య గీశేషణ శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-32)- అనగా- సమానము అను అర్థమును బోధించు ‘శాండు, ఎన, సరి సాచి’ మొదలగు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును నిత్యైకవచనములే. ఉదా: ఇరువురకుంజూడి నాక్కుయాడై యునికిన్ (భా.రా.మా-కిష్మింధ); సతులీ భాగ్గుసంపదవెనయై (భార-ఆది-3ఆ).

ఎఫ్) “గుణరసవాచకములైన దేశ్యవిశేషణ శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-33)- అనగా - గుణములను రసములను తెలుపు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును నిత్యైకవచనాంతముం అగును. ఉదా: శా కాశ్చు తెలుపు; ఆ పంచు పులుపు.

ఇవన్నియు నిత్యైకవచనాంత శబ్దములు.

ఇట్లు బాల-ప్రాథ వ్యక్తిగత కర్తలు ఏకవచనాంతములైన ఆచీక శబ్దముల తెలుగున ఏర్పడుచున్న విధానమును వివరించినారు.

2. బహువచన రూపములు

1. “పగతాదుల బహువచన లకారంబునకు రేఖంబగు” (బాల-ఆచ్చిక-5).

అనగా— పగత మొదలైన ఆచ్చిక నామములకు బహువచనమును విధించునపుడు లకారమునకు బదులుగా రేఖము వచ్చునని అర్థము. ఈ పగతాదులు, బల్లిదాదుల లోనివి. కావున ఏకవచనమున వానికి ఉత్సర్థం జ్ఞానములు కలుగును. ఆ తరువాత “లు వర్ణంబు బహువచనంబు” (బాల-తత్త్వము-12) అన్న సూతము ప్రకారము వానికి బహువచనమున లువర్ణకము రాపలసియుండగా ప్రస్తుత సూతము చేత ‘ల’ కారమునకు రేఖము కలిగి-పగతురు-అల్లురు-మల్లురు-వంటి రూపములేర్పడును.

సూతములో ‘బహువచన లకార’ మనుటచే ప్రథమావిభక్తి బహువచనము నందగు లు వ్యక్తము లో పాటు, ద్వితీయాది విభక్తులకగు లడాగముమును కూడ గ్రహింపవలెనని భావము. అప్పుడు పగతురను — పగతురచేత — పగతురవలన నంటి రూపము లేర్పడును.

2. “కొన్ని డుమంతముల బహువచనలకారమునకు రేఖంబును దానికిముందు పూర్వాలిందుపూర్వక డకారంబు నగు” (బాల-ఆచ్చిక-6). డుజ్యర్కము చేరుటకు యోగ్యమైన రూపమును డుమంతమందరు (రాము-విష్ణు). అట్టేకొన్ని డుమంతములకు ప్రస్తుత సూతము చేత బహువచనమునందు వచ్చు లకారమునకు రేఖమై, దానికి పూర్వమందు పూర్వాలిందు పూర్వక డకారము (ఎడ్) అగునని అర్థము. ఉదా: గండంద్రు- మిండంద్రు.

3. “కా ప్రత్యయము మీది బహువచనలకారంబునకు లఘ్యం ఫు రేఖంబులను, లఘురేఖంబునకు ముందు లిందుపూర్వక డకారంబునగు” (బాల-ఆచ్చిక-7).

ఆట, వేట మున్నగు శజ్ఞములకు మతుబర్ధమున పుంస్యమున ‘కా’ ప్రత్యయము వచ్చునని సూరి తర్వాతపరిచేరుములో చెప్పియున్నాడు. అట్లు ఏర్పడేన కా ప్రత్యయాంతములును మగాది గణములోనివే (బాల-ఆచ్చిక-4) కనుక వానికి ఏకత్వమున డువర్ణకము కలుగును (అటకాడు-వేటకాడు). ప్రస్తుత సూతము చేత బహువచనము వచ్చు లకారమునకు బదులు లఘు-అలఘు రేఖములును, లఘురేఖమునకు ముందు లిందు పూర్వక డకారమును అగును. ఉదా: విలుకాంద్రు - వేటకాంద్రు -

వేటకాటు.

4. “చే ప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు దుజ్జగు” (బాల-ఆచిక-8). అనగా - ‘చే’ మొదలగు ఆచిక నామముల బహువచన ప్రత్యయమునకు ముందు దుజ్జగునని అర్థము.

ఈ ‘చే’ శబ్దము మగారి గణము లోనిది. దీనికి ఏకవచనమున ‘డు’ వర్ణకము కలిగి ‘చేడు’ అని అగును. బహువచనమున ‘లు’ ప్రత్యయము రాగా, ఏకవచన ప్రత్యయమైన ‘డు’ లోపించవలయిను. అప్పుడు ‘చేలు’ అని కావలసి యుండును. కాని ప్రస్తుత సూత్రముచే ఆ బహువచన లువర్ణమునకు ముందు దుజ్జ వచ్చి ‘చేడులు’ అనియగును. కాగా - “సమాస పదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపుడ్లెల్లచో ఖండలింధునకుం బూర్ధంబగు” (బాల-ఆచిక-15) - అన్న సూత్రము ప్రకారము ‘చేండ్లు’ అనియు నగును.

5. “కూతు శబ్దము ప్రథమైక వచనంబునకు రువర్ధంబగు” (బాల-ఆచిక-9). అనగా - కూతు శబ్దమునకు ప్రథమైన వచనమున మాత్రమే రు వర్ణకము అధికముగా చేరునని అర్థము. అప్పుడు - బహువచన ప్రత్యయమైన లు వర్ణకము చేరినపుడు ప్రథమైక వచనమైన రువర్ధమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా: కూతురు - కూతులను - కూతులచేత.

ఈ సూత్రము క్రింది వ్యక్తిలో - కూతురులు - కూతుళ్లు - కూతురిని - ఇత్యాది రూపములు గ్రామ్యములని ఎరుగవలెనని సూర్యి జ్ఞానకము చేసేనాడు. అనగా - అని లక్ష్మి విరుద్ధములు గసుక ప్రయోగమున కన్పరుములు.

6. “చెయువు బహువచనలకారంబున లఘురేఖంబు విభాషనగు” (బాల-ఆచిక-10). అనగా - ‘చెయువు’ (చేప్పు) అను శబ్దమునకు బహువచనము పరమైనపుడు దాని లకారమునకు అలఘు రేఖము విభాషగా నగును. ఉదా: చెయువులు - చెయువులు; చెయువులను - చెయువులను.

7. “అల్యాదుల బహువచన లకారంబునకు రేఖంబును, ముందరి లు వర్ణంబునకు బిందుస్వార్యక డకారంబు నగు” (బాల-ఆచిక-11). అనగా - ‘అలు’ మొదలైన శబ్దములు బహువచనలకారమునకు రేఖమగును. అట్టివో తశ్వాతర్వమందున్న

శబ్దగత లు వర్ణమునకు బిందుపూర్వక డకారము (ండ్) అగునని అర్థము. ఉదా: ఆంధ్రు- ఆంధ్రును; చెల్లింధ్రు- చెల్లింధ్రును; కోడంధ్రు-కోడంధ్రును.

8. “బహువచనంబు పరంబగునపుడు ద-ల-ట-ర ల యుత్యంబుకు లోపంబు బహుశంబుగానగు” (బాల-ఆచ్చిక-12). అనగా- బహువచనమున వచ్చు లువర్ణముకాని, లడాగమము కాని పరమైనవో, ద-ల-ట-ర అను వర్ణములు అంతమందున్న శబ్దముల పై నున్న ఉత్యమునకు లోపము బహుశముగా అనునని అర్థము. ఉదా: గుండ్రు- గుంధులు; కాశ్మీరు-కాలులు; గొంట్లు-గొంటులు (దుష్టులు); గోరు- గోరులు.

బహుశ గ్రహణము చేత - చిల్లులు, పీల్లులు, పులులు ఇత్యాదులందు లోపమురాదు.

తత్ప్రమములైన ‘కోటి-ప్రప్రతి’ అనుశబ్దములకు ఈ కార్యము కనిపించు చన్నది. ఉదా: కోట్లు- కోటులు; ప్రప్రతిశ్చ - ప్రప్రతిలులు.

9. “బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబులైన యుదంతంబులైన ద-ల-ర-ల కలశులకారంబు బహుశంబుగానగు” (బాల-ఆచ్చిక-13). అనగా - అసంయుక్తములైన , ఉదంతములైన పదాంతమునున్న ద-ల-ర అను వర్ణములకు బహువచనమున లు ప్రత్యయముకాని, లడాగమముకాని పరమైనవో అలశులకారము (ఇ) బహుశముగా నగునని అర్థము. ఉదా: ప్రాశులు-ప్రాశులు; పీడికిశులు - పీడికిశులు; పందిశులు - పందిరులు.

10. “ బహువచన శిథంబులై యద్విర్తకంబులైన డకారలకారంబుల కలశులకారంబు నిత్యంబుగానగు”(బాల-ఆచ్చిక -14). అనగా- బహువచన ప్రత్యయముతో సంస్థేషమునొంది, అద్విర్తకములైన డకార లకారములకు అలశు రేఘము నిత్యముగా ఆవ్యక్తిచేరుమాలగునని అర్థము. ఉదా: ప్రాశ్లు-గుమ్మిశ్లు; మొగిశ్చు-మొసశ్లు.

11. “సమాసపదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపు డెల్లుచో ఫండ బిందుపునకుం బూర్ణంబగు” (బాల-ఆచ్చిక-15). అనగా- సమాసపదము (అఖండపదము)లోని ఫండచిందుపునకు బహువచన లకారముతో సంయుక్తమైన వర్ణము పరమగునపుడు అన్నియేడల పూర్ణాలిందువగునని అర్థము. ఉదా: అనటులు - అనంట్లు; గోటులు-గోంట్లు; తేటులు-తేంట్లు; ఏడులు-ఏంట్లు.

ఈ సూత్రప్రతిలో సూరి ‘ఏండ్లు-కాండ్లు’ వంటి శబ్దములందు దా కు ఈ ఆదేశమగునని కొండఱు చేపేనారని, తెనుగున బిందుపూర్వకములైన ప్రిరములు లేఖింజేసి అది గ్రాహ్యము కాదనియు చేపేయున్నాడు. అందువలన - ఏండ్లు, కాండ్లు వంటి అనిష్టరూపములు వారింపబడేనవి.

12. “ఔపవిభక్తికంబుల లివర్డుసలల వర్షంబులకు బహువచనంబు నరంబగునప్పుడు ఖ్రాత్రచిందు పూర్వక దువర్షంబు బహుశంబుగా నగు”(బాల-అచ్చిక-16).

కొన్ని తెనుగు శబ్దములకు ద్వితీయార్థాక వచనములు పరమగు నపుడు ‘ఇ-పీ-తీ’ అను వర్షములు చేరుచున్నవి. అట్టి వానిని ఔపవిభక్తికములందురు. అట్టి ఔపవిభక్తిక శబ్దముల చివర నున్న లివర్డుమునకును, లకారముతోనున్న లువర్షము(ల్ల) నకును, బహువచనము పరమగునప్పుడు బిందుపూర్వక దువర్షము బహుశముగా నగును. ఉదా: కొడవలి-కొడవండులు; ఉల్లోపవైన-కొడవండ్లు; అలఘులకారము వచ్చినవో - కొడవచులు - కొడవట్లు-కొడవలులు.

సూత్రమున ఈ విధి బహుశమునుటనే కల్లు- పల్లు-తెల్లు-వంటి శబ్దములు అనోప విభక్తికము లగుటవలన వానికీవిధి వర్తింపదు.

13. “ఒకానొకవోనామంబు సంల్సిష్ట బహువచనాంతరుల్యంబై బహువచనంబునెనయు” (బాల-అచ్చిక-17). అనగా- ఒక్కొక్కిసారి బహువచన ప్రత్యయముతో సంయోగము నొందిన శబ్దము మరల బహువచనప్రత్యయమును శాందుట ప్రయోగములలో అవ్యాపక కన్చించున్నదని ఆర్థము. ఉదా: కొడవండ్లులు- కొడవండ్లును; కొడవట్లులు-కొడవట్లులను.

14. “దేశ్యంబునం గోన్నియెడల మహన్నిహాత్యక బహువచనాంత నామంబులాషై మరల బహువచన ప్రత్యయములు చూపుట్టెడు అవ్యో వారు - వీరు - మీరు శబ్దంబుల మంతోకారంబున కకారంబగు” (ప్రాథ-శబ్ద-48). దేశ్య శబ్దములు కొన్నింటికి ఉపర్వకము సందును మహాత్మ్యకము సందును బహువచనములై మరొక బహువచనము ఉమ్మట కొన్ని చోట్ల కనిపించుచున్నది. ఉదా: కోడండ్లరు - పెక్కండ్లరు- ఉకరులు.

ఆశ్లేష వారు - వీరు - మీరు అను శబ్దములును మరల బహువచనము నొంది నష్టుడు వాని చివరసున్న ఉకారమునకు ఆకారమగను. ఉదా: వారలు - వీరలు - మీరలు.

15. “కలన్యాదుల నువ్వురకంబు కుజ్జగు, బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగానగు” (బాల-అచ్చిక-18). కలను మొదలైన శబ్దముల చివరి నువ్వురమునకు బదులుగా కుజ్జ ఏమచనమున వికల్పముగను, బహువచనమున నిత్యముగను అగునని అర్థము. కుజ్జ అనగా చిందు పూర్వకమైన కువ్వకమని అర్థము. ఉదా: కలను-కలకు-కలకులు; మూడు- మూకు-మూకులు.

కలను-కెలను-కొఱను-కోలను-గవను-నెఱను-మూను-పరను-ఇని కలన్యాదులు.

16. “అట్లు రేను గోసు శబ్దముల నువ్వురకంబు గుజ్జగు” (బాల-అచ్చిక-19). అనగా- కలన్యాదులకలేనే రేను, గోసు శబ్దముల చివరి నువ్వురమును వికల్పముగా కు పరమగను. ఉదా: రేగు - రేగులు; గోగు - గోగు - గోగులు.

17. “బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను - పేను - మీను శబ్దంబుల నువ్వురకంబు లోపించు” (బాల-అచ్చిక-20). అనగా- చేను - పేను - మీను శబ్దములకు బహువచనము పరమైనవో, వాని చివరి నువ్వురము లోపించును. ఉదా: చేను +లు = చేలు; పేను + లు = పేలు; మీను + లు = మీలు.

ద్వితీయాది విభక్తులు పరమైనవో లడాగమమై - చేలలో, పేలను, మీలకు - అను రూపము లేర్పుడును.

18. “బహువచనంబు పంరబగునపుడు రేయ ప్రభ్యతుల తుది యడ్డరంబు లోపించు” (బాల-అచ్చిక-21). అనగా- రేయ మొదలైన - శబ్దములకు బహువచనము పరమైనను, బహువచనలకారము పరమైనను వాని చివరి అడ్డరము లోపించును. ఉదా: రేయ - చేలు; ఊయి - ఊలు; వేయి - వేలు.

“ఈ లోపంబు సమాసంబులందుజూపట్టెడు” - అని వృత్తిలో చేప్పినాడు సూరి. అందులన ఈ రేయ మొదలైన శబ్దములు సమాసములలో పూర్వ శబ్దములైనపుడును, వాని తుది యడ్డరమునకు లోపము వచ్చుచున్నది. ఉది: రేయ+జూ = రేజూ; వేయి + వేలగు = వేవేలగు.

19. “బహువచనంబు పరంబగునపు డాపు ప్రభ్జుతుల తుది యక్కరంబునకు లోపంబు విభాషణగు” (బాల-ఆచ్చిక-22). అనగా- ఆపు మొదలైన శబ్దములకు బహువచనముకాని - బహువచనలకారముకాని పరమైనప్పుడు, వాని తుది యక్కరమునకు లోపము విభాషగా నగును. ఉదా: ఆపు - ఆలు - ఆపులు ; జాము - జాలు - జాములు; చుట్టుము - చుట్టులు - చుట్టుములు ; మీసము - మీసలు - మీసములు.

20. ఎద్దు - దేవర శబ్దములకు ‘లు-ల’ లు పరమైనప్పుడు - రకారమునకు దకారమును, దాని ఉత్సమునకు లోపము వికల్పముగను అగును (ప్రాథ - శబ్ద-50).

ఉదా: ఎద్దులు - ఎడ్డులు - ఎడ్డు; ఎద్దులన్ - ఎడ్డులన్ - ఎడ్డన్.

అశ్లై - దేవర శబ్దము చివరి రేఖమునకు శకారమును, ఆ శకారము యొక్కి- అత్యంబునకు లోపంబును నిత్యముగా నగును. ఉదా: దేవశ్లన్.

21. “కొన్ని యవ్యయంబులు బహువచనాంత తుల్యంబులునగు” (ప్రాథ- శబ్ద-34). అవ్యయములు లింగవచనవిభక్తి రహితములు. అందులన వానిపై విభక్తులు చేరరాదు. కాని - ‘అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు, నిచ్చ’ వంటి వానిపై నను లు ప్రత్యయము చేరి ‘అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు, నిచ్చలు’ అని కన్పించున్నది. అవ్యయములకు బహువచనాంతశ్వయము లేదు కనుక, ప్రాథవ్యాకరణకర్త “బహువచనాంతుల్యములగుచున్న” వని జాగర్యాకతతో తెలియున్నాడు.

సూతమున “బహువచనాంతుల్యంబులును అగు” అని సముచ్చయార్థకమును చేరి చెప్పుట వలన లువర్ధ విరహితములైన - ‘అట్టు, ఇట్టు, ఎట్టు, నిచ్చ’ వంటి రూపములు ఉండవచ్చునని తాత్పర్యము.

22. నిత్యబహువచనాంతములు:

ఎ) “అందట్యాదులు నిత్యబహువచనాంతములు” (ప్రాథ-శబ్ద-35). అనగా- అందఱు మున్నగు శబ్దములు నిత్యబహువచనాంతములు. వానికి ఏకవచనరూపములుండవనిభావము. ఉదా: అందఱు - ఇందఱు - ఎందఱు-కొందఱు-పెక్కిందు-పలవురు-పలగుందు.

ఇష్టై - ఇద్దరు, ముగ్గరు, సలుగురు వంటివి కూడ నిత్యబహువచనాంతములే। (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య - పు.312).

బ) “అదరులు లోనగుళ్లములును” (ప్రాథ-శబ్ద-36). అనగా - అదరులు మొదలైన శబ్దములును నిత్యబహువచనాంతములే యని యర్థము. ఉదా: అదరులు (మిణగురులు); అఱువుళ్లు (ముక్కలు); ఎండువులు (ఎండబోసిన ధాన్యము); మిడుగుఱులు (మిడుగుఱు పురుగులు).

కానీ, వై ఉదాహరణలలో ధాన్యవాచకమైన ‘ఎండవులు’ అన్నదికాక మిగిలిన వానికి ఏకవచన రూపములు లేవనుట సముచితముగా కన్నటదు (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు. 313).

సి) “తఱచుగ ధాన్యవాచక శబ్దములును” (ప్రాథ-శబ్ద-37). అనగా - ధాన్యవాచక శబ్దములు చాలవరకు నిత్యబహువచనాంతములే! ఉదా: వడ్లు - కందులు - పెసలు - మినుములు.

సూభ్రతమున ‘తఱచుగ’ అనుటచే ‘బియ్యము, జీలకణ్ణ’ వంటి ధాన్యవాచకములు నిత్యకవచనాంతములేయని గోపవలయును.

అంతేకాక, సమాసవిధియందిని పూర్వశబ్దము లైనచో వానికిని ఏకవచన రూపము లేర్పుడుచున్నవి. ఉదా: కందిచేను - వరపంట - పెసరబద్ద.

డ) “క్రీడా విశేషవాచక శబ్దములను” (ప్రాథ-శబ్ద-38). అనగా - కాన్ని క్రీడా విశేషములను దెలుపు శబ్దములును నిత్యబహువచనాంతములే! ఉదా: అచ్చనగాయలు - ఓమన గుంటలు - గుజ్జెన గూళ్లు - కుప్పిగంతలు.

చిల్లపొట్లకాయ - చిడుగుడు - చిల్లకట్టి - సరిశేసి-వంటి ఏకవచనరూపములను కొందరు ప్రయోగించియున్నారు - కాని అది విచార్యము - అని వృత్తిలో చేర్కొన్నాడు ప్రాథవ్యాకరణకర్త.

23. విశేషరూపములు:

ఎ) కాన్ని దేశ్య శబ్దములకు పూజ్యతా ప్రతిపాదనమున ‘గారు’ అను శబ్దము కలుగుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-39). ఉదా: అమృగారు - నాన్నగారు - సెట్టిగారు - నాయుడుగారు.

బ) వానికి ద్వితీయాది విభక్తులు పరమైనప్పుడు చివరి 'రు' - 'రి' అని యగును (ప్రాథ-శబ్ద-40). ఉదా: అయ్యగారిని - అయ్యగారితో - అయ్యగారికి.

సి) కొన్ని డుమంతములైన తత్పమశబ్దములకు పూజ్యతయందు గారునకు మా ఆగా 'పారు' అని అగుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-41). ఉదా: శ్రీరాములవారు - స్వాములవారు - వ్యాసులవారు - రాయలవారు.

డ) ఈ 'పారు' అనునది పూజ్యతయందేకాక, విశేషార్థ బోధనమునను కన్నించుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-42). ఉదా: అమృతారు (దేవత) - అయ్యారు (గురువు) - దేవరారు (రాజు)

ఎ) పూజ్యత్వాతిశయమున యుష్మదర్థ బహువచనాంత రూపమునకు బదులుగా ఆత్మార్థ బహువచనాంతరూపము కన్నించుచున్నది (ప్రాథ-శబ్ద-45). ఉదా: స్వామీ! తాము దయచేయవలయును.

ఎఫ) సంబంధార్థమును తెలుపునప్పుడు యుష్మదస్క్యచ్ఛబ్దంబులకు బహుత్యము వచ్చును. ఉదా: మాయిల్లు - మీ యిల్లు.

జ) ఇంకను కొన్నిచోట్ల ఈ బహువచనాంతము తఱచుగా నిల్చువ్యవహారమున కన్నించుచున్నది. వానిని ప్రయోగములను బట్టి తెలిసికొనవలయును (ప్రాథ-శబ్ద-47). ఉదా: ఎవరక్కుడు? - ఒకరు పోయిన తోచ కొకరు పోరు - వార్క్కరే వచ్చిరి-నీవెవ్వరు (భార - విరా-1ఆ) - మళ్ళీనని తానది యెవ్వరు? (మార్క్క - 5ఆ).

3. నామములు

1. “శబ్దములు విశేషములు విశేషములని ద్వివిధంబులు” (ప్రాథ-శబ్ద-1). అనగా - శబ్దములు లేదా నామములు విశేషములనియు, విశేషము లనియు రెండు విధములుగా సుండునని ఆర్థము. అయ్య, అన్న, అమ్మ, అక్కి మొదలైనవి విశేషములు. తక్కినవి విశేషములు (వృత్తి).

“విశేషమునా విశేషముచే దెలుపబడు విశేషము గలది; విశేషమునా జాత్యాది విశేషములను దెలుపునది” (ప్రాథ-శబ్ద-2). అనగా - విశేషము చేత తెలుపబడు విశేషము కలది విశేషమునియు, నామము యొక్క జాత్యాది విశేషములను తెలుపునది విశేషమునియు అందురు (బ్రాహ్మణుడు, పోవువాడు, నల్లనివాడు మున్నగునవి విశేషములు).

2. “విశేషము జాత్యాది భేరంబుచే షడ్యధంబు” (ప్రాథ-శబ్ద-3). అనగా-జాతి, క్రీయా, గుణ ద్రవ్య, సంఖ్య, సంజ్ఞ భేరములచే విశేషములు ఆరువిధములుగా ఉండునని ఆర్థము.

- ఎ) జాతి ప్రయుక్త విశేషము - బ్రాహ్మణుడు
- బ) క్రీయా ప్రయుక్త విశేషము - పోవువాడు
- సి) గుణ ప్రయుక్త విశేషము - నల్లనివాడు
- డి) ద్రవ్య ప్రయుక్త విశేషము - ధనవంతుడు
- ఎ) సంఖ్యప్రయుక్త విశేషము - ఒక్కిడు
- ఎఫ్) సంజ్ఞప్రయుక్త విశేషము - దేవరత్తుడు.

3. “విశేషంబు ప్రధానం బితరంబుప్రధానంబు” (ప్రాథ-శబ్ద-6). అనగా - వాక్యములందు ప్రధానమైనది విశేషము, ప్రధానము కానిది విశేషము అని ఆర్థము.

4. “ప్రధానంబు పశ్చార్యాచ్యంబగు” (ప్రాథ-శబ్ద-7). అనగా - వాక్యమున విశేషములను ముందు చెప్పి, తరువాత విశేషమును చెప్పవలెనని భావము.

5. “ఒక్కి-నో విశేషంబులను విశేషంబులగు” (ప్రాథ-శబ్ద-8). అనగా-ఒక్కి-క్రూరోట విశేషము విశేషముగా ఉపయోగింపబడునని సూత్రార్థము. ఉదా: సారదుం డెల్లునియే. ఈ ఉదాహరణమున - ‘సారదుడు’ అనునది సంజ్ఞప్రయుక్త విశేషము (ప్రాథ-శబ్ద-3). విశేషము వేరుగా లేదు. కానున విశేషమే విశేషము యొక్క స్థానము పాందినదని భావము.

నిజమునకు సంజ్ఞావాచకములను విశేషయములుగా గ్రోంపవలెను. అట్లుకాక విశేషణములుగా గ్రోంపమయి, అని మరల విశేషయముల స్తానమున వచ్చిన వనుటయు, సరియైన మార్గముగా కన్నించుదు (బాం-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-పు. 302).

6. “ఒక్కుక్కిచో విశేష్య విశేష్య - విశేషణముల క్రమము తారుమారగునని అర్థము. ఉదా: నీ మాఱుదల్లి త్రిభువన భామారత్నంబు (హరి . పూర్వ - 2ఏ). ఈ ఇందొరణములో - ‘మాఱుదల్లి’ అనునది విశేషయము. దానికి ‘త్రిభువనభామారత్నము’ అను విశేషణము ముందుండవలసినది. ఇందు విశేషణ విశేషయములు తారుమారైనవి.

7. “తెనుగునంగొన్ని శబ్దముల విశేష్య విశేషణంబు లుభయంబునగు” (ప్రాథ-శ్లో-10). అనగా- తెలుగులో కీడు, నల్ల మెరలైన శబ్దముల విశేషణముగను, విశేషయముగనుకూడ ప్రయోగింపబడునని అర్థము. ఉదా: ఏ కీడులేదు - ఇచు కీడు శబ్దము విశేషయము; వారల తలంపులు కీడు - ఇచు కీడు శబ్దము విశేషణము.

ఆశ్లేష - అమ్మపోశ్యంబు ధవళదేహంబునందు నల్లగలిగిన - ఇచు నల్ల అనునది విశేషయము; ఈ నల్ల తిరునామమెచు దొరికే అనుచోట నల్ల శబ్దము విశేషణము.

8. “విశేషంబులు కొన్ని వ్యవహారంబులనగు” (ప్రాథ-శ్లో-11). అనగా- విశేషణములకును విశేషయములకును నడుమ ఇతర పదములు ప్రవేశించి కొన్నియెడుల వ్యాధానమును కలిగింప వచ్చునని తాత్పర్యము. ఉదా: ఈ లోకంబున వెడకంతి, మేలెల్లెడున కరుని (నిర్వ-3ఏ). ఇచు ‘కరుని’ అన్నది విశేషయము. ‘మేలు’ అన్నది విశేషణము. ఈ రెంటికిని నడుమ ‘ఎల్లెడ, కాన’ అనురెండు నదములు చేరి వ్యాధానము కలిగించినవి.

9. “విశేషణంబులు కొన్ని యెడల విశేష్యలక్ష్యకంబులనగు ” (ప్రాథ-శ్లో-12). అనగా - కొన్ని చోట్ల విశేషణములే విశేషయములను సూచించునవిగా ఉండునని అర్థము. ఉదా: చెట్టీదంబులంగాని చక్కంబడడు (భార-ఆర-6ఏ). ఇచు ‘చెట్టీదములు’ అనగా చెట్టీదపు మాటలచేత అని అర్థము. విశేషణమే విశేషయముగా ప్రయుక్తమైనది. ఇశ్లేష - దేవలతల కప్రియములు గావించి (భార-ఆర-2ఏ). ఇందులో ‘అప్రియములు’ అనగా అప్రియమైన కార్యములు అని అర్థము. అప్రియము అనునది విశేషణమే- కార్యములు అని అర్థము. అప్రియము అనునది విశేషణమే యైనపుటికిని విశేషయమును సూచించుచున్నది.

ఇట్లు విశేషణ - విశేషయములు వివరింపబడేనవి.

4. సర్వనామములు

- “అన్ని ప్రభృతులు సర్వనామములు” (బాల-అచ్చిక-24). అన్ని మొదటిగునవి సర్వనామములనిబడును. అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు - పలు - ఆ - తః - ఏ - నీ - నా - మన - తా - సంఖ్య వాచకంబులు - ఇవి అన్ని ప్రభృతులు. ఉదా:
 అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని
 అన్నింటిని - ఇన్నింటిని - ఎన్నింటిని - కొన్నింటిని
 నేను - ఏను - నేము - ఏము
 అంత - ఇంత - ఎంత - కొంత (శ్రాంక-శబ్ద-51)
 అయది - అయ్యది; తఃయది - ఇయ్యది; ఏయది - ఎయ్యది (శ్రాంక-శబ్ద-54)
 ఎవ్వడు - ఎవడు - ఎవ్వరు - ఎవరు (శ్రాంక - శబ్ద-55)
 అతడు - ఇతడు - ఆకె - ఆపె - ఆమె - తఃపె - తఃమె
 అది - అవి ; ఇది - ఇవి; ఏది - ఏవి (శ్రాంక-శబ్ద-58)
 అద్ది - అవ్వి ; ఇద్ది - ఇవ్వి , ఎద్ది - ఎవ్వి (శ్రాంక-శబ్ద-59)
 ఏవిషై విభక్తులు చేరినప్పుడు - దానివ్వ - వానివ్వ; దానిచేతన్ - వాని చేతన్
 ఒకరితె - ఒక్కరితె - ఒక్కరితి - ఒక్కరితి - ఒక్కరితి (శ్రాంక-శబ్ద-66)
 ఎవ్వర్త - ఎవ్వర్తి - ఎవ్వర్తై (శ్రాంక- శబ్ద-68)
 తఃసు - నీను; తఃరు - మీరు; ఏను - నేను; ఏము - మేము (శ్రాంక-శబ్ద - 71)
 నినువ్వ - నసున్ - తసున్; మిమున్ - ముమున్ - తమున్ (శ్రాంక - శబ్ద - 73)
 తాము - తారు (శ్రాంక - శబ్ద - 74)
 ఒక్కరు - ఒకరు; ఒక్కడు - ఒకడు (శ్రాంక-శబ్ద-80)
 ఒక్కరుడు-ఒకరుడు-ఒరుడు-ఒడ్డు-ఒండు(శ్రాంక-శబ్ద-81)
 ఒక్కటి - ఒకటి; ఒక్కటి - ఒకటి (శ్రాంక - శబ్ద - 82)
 ఎక్కటి - ఒక్కటి (శ్రాంక - శబ్ద - 83)
 ఒకానోకడు - ఒకానోకతె - ఒకానోకటి (శ్రాంక - శబ్ద-86)
 అందఱు - ఇందఱు-ఎందఱు-కొందఱు (శ్రాంక-శబ్ద -89)
 పలుగురు - పలువురు; ఇరుగురు - ఇరువురు; వేగురు - వేవురు (బాల-అచ్చిక - 23))
 ఇత్యాదులూ వ్యాంబులు.

5. బౌపవిభక్తికములు

విభక్తిని కారణముగా చేసికొని ఆదేశముగా కాని, ఆగమముగా కాని తెలుగు శబ్దముల పై చేరు ఇటీ, తి - వంటి వర్ణములకు బౌపవిభక్తికములని పేరు.

1. “ఇటీతి వర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లోపవిభక్తికంబులు” (బాల-అచ్చిక-28). అనగా - ఇకమందు చెప్పబోపు ఇటీతి అను వానిని బౌపవిభక్తికములని అందురు.

2. “ఇవి ద్వితీయాద్యేక వచనంబులు పరంబులగునపుడు నామంబులకును గొన్నింటికి ఖ్రాయుకంబుగానగు” (బాల- అచ్చిక - 29). అనగా - ఈ ఇటీతి అను బౌపవిభక్తికములు కొన్ని తెలుగు నామములకు, ద్వితీయాద్యేకవచన ప్రత్యయములు పరమైనపుడు తరచుగా నగునని అర్థము. ఉదా: కాలు - కాలిని - కాలిచే (ఇ); నాగలి- నాగటిని - నాగటిచే (టి); నేయు - నేతిని - నేతిచే (తి).

3. “ఊరు మొదలగు వాని కిల్యంబగు” (బాల-అచ్చిక -30). ఊరు మొదలలైన శబ్దములకు ద్వితీయాద్యేకవచన ప్రత్యయములు పరములగునపుడు ‘ఇ’ అను బౌపవిభక్తికి ప్రత్యయము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: ఊరు - ఊరిని; కాలు - కాలిని; నోరు - నోరిని; కోటు - కోటిని.

4. “టి వర్ణంబు గొన్నింటి యంతాక్రంబున కాదేశంబును నంతాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున శెండును ఖ్రాయుకంబుగానగు” (బాల -అచ్చిక-31). ఉదా
 a) ఆదేశము - ప్రాడు - ప్రాటిని; కాడు - కాటివి; నోరు - నోటిని; ఏరు - ఏటిని.
 b) ఆగమము - అన్ని - అన్నిటిని; ఎనిమిది - ఎనిమిదిటిని; వేయు - వేయిటిని.
 c) ఉథయము - ఏమి - ఏమిటిని - ఏటిని; పగలు - పగలిటిని - పగటిని ; మూడు- మూడిటిని - మూటిని.

5. “ప్రాస్యము మీది టి వర్ణంబు ముందు పూర్ణాభిందువు బహుశంబుగానగు” (బాల -అచ్చిక - 32). అనగా - పై సూత్రము ప్రకారము ఆదేశముగా కాని, ఆగమముగా కాని వచ్చిన టి వర్ణమునకు పూర్యమందు ప్రాస్యమున్నచో పూర్ణాభిందువు బహుశముగా వచ్చునని అర్థము. ఉదా: అన్నింటిని - పగలింటిని - మూడింటిని.

6. “పదాద్యంబగు ప్రాస్యంబుమాది టి వర్ణంబునకు ముందు పూర్ణాభిందువగు” (బాల-అచ్చిక-33). అనగా- పదమునకు మొట్ట మొదటి అక్షరము ప్రాస్యమైనచో ఐనిమీద వచ్చు టి వర్ణమునకు పూర్యమందు నిత్యముగా పూర్ణాభిందువగునని అర్థము.

ఉదా: కన్ను - కంచిని; మిన్ను - మించిని; ఇల్లు - ఇంటిని; పన్ను - పంచిని.

7. “అఱ్పు మొదలగు శబ్దముల కంతాగమంబు తివ్వరంబును రేపంబున కొక్కిటికి లోపంబు నగు” (బాల-అచ్చిక-34). అనగా - ద్వితీయాద్యేకవచనములు పరములగునపుడు అఱ్పమున్నగు శబ్దములకు తివ్వరము ఆగమముగా వచ్చును. అప్పుడు నామాంతమున గల ఒక రేపము లోపించునని అర్థము. ఉదా: అఱ్పు - అఱీతిని; కొఱ్పు-కాఱీతిని; పఱ్పు-పఱీతిని.

8. “విభక్తి పరంబగునపుడు గోయి ప్రభృతుల తుది యక్కరంబు తివ్వరంబగు” (బాల-అచ్చిక-35). అనగా- విభక్తి పరమగునపుడు గోయి మున్నగు శబ్దముల యొక్కి తుది ఆశ్చర్యమునకు బదులుగా తివ్వరకమగునని అర్థము. ఉదా: గోయి - గోతులు - గోతిని - గోతులను; చేయి - చేతులు - చేతిని - చేతులను.

గోయి-చేయి-యాయి-నేయి-వాయి-దోయి - ఇత్యాదులు గోయి ప్రభృతులు

9. “చీ, తి వర్వంబులు పరంబలగునపు డుత్యంబున కిత్యంబగు” (బాల-అచ్చిక-36). అనగా- శౌషపిభక్తికములయిన ‘చీ - తి’ వర్వములు పరములగునపు వెనుకచే ఉత్సమునకు ఇత్యమగునని అర్థము. ఉదా: రెండిటికి(రెండు+టికి) - మూడిటి - పగలిటికి - పెక్కిటికి.

కాని కొన్ని చోట్ల ఉత్సమునకు ఇత్యము కన్నించదు. ఉదా: నెత్తుటికి.

10. “టివ్వరంబు పరంబగునపుడు క్రిందు మీదు ముందు పు వర్వంబుల కిత్యంబగు” (బాల-అచ్చిక-37). అనగా- క్రిందు, మీదు, ముందు మొదలైన శబ్దములకు ద్వితీయాద్యేక వచనములు పరమగునపుడు టివ్వరము ఆగమముగా నగునని అర్థము. ఉదా: క్రిందు-క్రిందటిని; ముందు-ముందటిని; మాపు-మాపటిని; అప్పుడు-అప్పటిని.

11. “శౌషపిభక్తికముల తృతీయ సప్తముల కిత్యం బాదేశంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-అచ్చిక-38). అనగా- శౌషపిభక్తిక రూపములకు చివర తృతీయా విభక్తిప్రత్యయముకాని, సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయముకాని ఉన్నచో ఆ ప్రత్యయ స్థానమున అత్యము బహుశముగా అగునని అర్థము. ఉదా: గోరను గీరెను; ఊరనున్నాడు; ఇంటెడు. స్వాతమున బహుశమనుటచే - గోరచే గీరెను; ఊరియందున్నాడు - వంటి రూపములను ఉండును.

ఇల్లు శౌషపిభక్తిక ప్రత్యయముల అచ్చిక శబ్దములపై చేరు విధానము నిరూపింపబడేనది.

VI. కారక పరిచేష్టదము

1. విభక్తులు - ప్రత్య్యయములు

కారకమునగా - క్రియాస్వయమును కలిగించునది. లేదా క్రియాస్వయము కలది. అనగా- వాక్యములోని శబ్దములకు క్రియతో ఆస్వయము కలిగించునది అనికాని, క్రియతో ఆస్వయము కలది అనికాని ఆర్థము.

ఈ పరిచేష్టదమున వాక్యములోని వేరువేరు పదముల క్రియతో ఆస్వయమును పాందునపుడు ఏయే విభక్తులను పాందునో వివరింపబడ్డినవి.

1. కారకములు “కారకంబులనం గౌర్వములు” (ప్రాతి-కారక-1). అనగా- కర్త, కర్మము, కరణము, సంపదము, అపాదము, అధికరణము- అను ఆరును కారకములు.

2. ప్రథమా విభక్తి:

‘ప్రాతిపదిక సంబోధ నోక్కరంబుం బ్రథమ యగు’ (బాల-కారక-1). అనగా- ప్రాతిపదికార్థమునందును, సంబోధార్థమునందును ఉక్కార్థమునందును ప్రథమావిభక్తి ఆగునని ఉర్ధ్వము.

అ) ప్రాతిపదికార్థమునగా- నియతమైన ఉనికి కలిగినది. అనగా ఇతర పదములతో ఏవిధమైన సంబంధమును లేక ప్రాతిపదిక యొక్క ఆర్థమును మార్పి చోధించునది. ఉదాః రాముడు, రాజుడు.

అ) సంబోధమునగా- ఇతరులను ఆధిముఖము చేసేకానుబకు పీలుచుట. ఇచ్చటకూడ సంబోధ్యవాచకము ప్రథమావిభక్తిని పాందును. ఉదాః ఓ రాముడా ఓ రాజుడా!

ఇ) ఉక్కమునగా- చెప్పబడేనది. అనగా- క్రియచేత చెప్పబడేనది అని భావము. కనుక

వాక్యమునందలి క్రియా పదముచే ఏది చెప్పబడేనదో దానికి ప్రథమా విభక్తి అగును. ఉదా: రాముడు రావణుని సంహరించెను - ఈ వాక్యమున 'సంహరించెను' అను క్రియను 'ఎవరు' అని ప్రశ్నింపగా 'రాముడు' అని సమాధానము వచ్చును. ఈ వాక్యమున క్రియాపదము రాముడు అను కర్తను చెప్పుచున్నది. అందువలన అది ప్రథమాంతమై యుండును.

అట్లే - రామునిచే రావణుడు సంహరింపబడేయే - అను వాక్యమున 'సంహరింపబడేయే' అను క్రియను 'ఎవరు' అని ప్రశ్నించినపుడు 'రావణుడు' అను కర్తను చెప్పుచున్నది కనుక 'రావణుడు' అను శబ్దమునకు ప్రథమావిభక్తి కలిగినది.

ఉన్నార్థమనగా కర్తయనికాని, కర్తృయనికాని అనుకొనరాదు. క్రియాపదమును ఎవరు అని ఆకాంక్షించినపుడు వచ్చు సమాధానము కర్తయైనను కర్తృయైనను ప్రథమావిభక్తిని పాందునని తాత్పర్యము.

3. ద్వితీయావిభక్తి:

"కర్మంబున ద్వితీయ యగు" (బాల-కారక-2). అనగా- కర్మార్థమున ద్వితీయావిభక్తి అగునని ఆరము.

ఎ) ను:- "ధాత్యర్థఫలాశ్రయంబు కర్మంబు నాబడు" (మచ్చి). అనగా- ధాతుపుయెఱుక్కా అర్థమైన ఘలమునకు ఆశ్రయమైనది కర్మములనబడును. ఉదా: దేవదత్తుడు వంటకమును వండెను. ఇచట వంట ఘలము. దానికి ఆశ్రయమైన దగులచే వంటకము కర్మమైనది. కనుక దానికి ద్వితీయావిభక్తి వచ్చును. "సువర్ణంబు ద్వితీయ" (బాల-తత్పుమ-2) అను సూత్రమునుబట్టి కర్మార్థక శబ్దమునకు ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయమగు 'సు' చేరి 'వంటకమును' అని యైనది.

బ) గుట్టచి:- "ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుట్టచియు ననుప్రయుక్తంబగు" (ప్రాణ-కారక-2). అనగా- కర్మకు ఉద్దేశచే అర్థమైనపుడు గుట్టచి అను శబ్దము అనుప్రయుక్తము (అనుపరించి ప్రయోగింపబడేనది) అగును. ఉదా: మముగుట్టచి నామగోత్రమున మీరర్జసేయ (పారి-పూ.భా.-2ఆ) - ఇచ్చట అగున 'మము' నుద్దేశించియే జరిగినది కనుక (ఉద్దేశార్థమున) 'మమున్' అను ద్వితీయావిభక్తుంతమునకు

గుట్చి అనుసరియు అనుప్రయుక్తమైనది.

2. ఒక్కొక్కసారి ఆ'గుట్చి' అనుసరి కర్మకు అనుప్రయుక్తముగనే కాక, వ్యవహారముగను ప్రయోగింపబడును (జ్ఞాద-కారక-3). ఉదా: అబ్బాసనుడు తన్న సర్పితో గుట్చి(హరి-పూ.భా.-2ఆ)- ఇచ్చట 'తన్న' అను ద్వితీయాంతమునకును, 'గుట్చి'కి ని మధ్య 'అర్థితో' అన్న పరము చేరి చ్యవధానము కలిగించుచన్నది.

4. తృతీయావిభక్తి:

ఎ) చేతి- 1. "చేతవర్ధకంబు కర్త కగు" (బాం-కారక-3)

"ధాత్వద్వాయాపారాశ్రయంబు కర్త నాభడు". అనగా- ధాతువు యొక్క అర్థమైన వ్యాపారమునకు ఆశ్రయమైన శబ్దము కర్తయగును. దానికి 'చేత' అను తృతీయావిభక్తిప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: దేవరత్నునినేత వంటకము వండబడేయే. ఇచు 'వండ బడేయే' అను వ్యాపారమునకు ఆశ్రయమైనవాడు దేవరత్నుడు. కానున దేవరత్నుడు అను శబ్దమునకు 'చేత' అను తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము వచ్చినది. "దుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవనంబు పరంబగునపుడు నిగాగుంబు సర్వాత్మ విభావనగు" (బాం-తత్పున-23) అను సూతముచే దేవరత్నునినేత అనురూపము ఏర్పడును.

2. "చేతవర్ధకంబు హౌ కరణంబులకు గ్రహ్యదియోగజంబగు పంచమికిని బహుశముగా సగు" (బాం-కారక-4). అనగా- చేత అను తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము హౌతువునందును, కరణార్థమునందును, గ్రహ్యయోగమునందగు పంచమివిభక్తికిని, బహుశముగా అగునని అర్థము.

అ) ఫలసాధనయోగ్యమైన పద్మము హౌతువు- ఉదా: ధనముచేత సాఖ్యంబు గలుగు; విర్యచేత యశమ్ము గలుగు- ఇచ్చట సాఖ్యమునకు ధనమును, యశస్ముకు విద్యయు హౌతువులు. కనుక తృతీయావిభక్తి వచ్చినది. "పక్షంబున వలనవర్ధకం బగు"- ఉదా: ధనమువలన సాఖ్యము కలుగు; విర్యవలన యశమ్ము కలుగు.

ఆ) క్రియాసీర్ధిక ప్రకృష్టాపకమైనది కరణము- ఉదా: ఖగ్గంబుచేత

ఖండించె; కోలచేత గూలనేసె. ఇచట ఖండించుటకు ఇద్దమును, కూలనేయుటకు కోలయు ఉపకరణములు. కనుక వానికి తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము చేరినది. “ప్రభున వలనవర్షకం బగు” - ఇద్దమువలన ఖండించె; కోలవలన గూలనేసె.

(ఇ) గ్రోఫ్యాటియోగమనగా- గ్రోంచుట మొరలైన అర్థములకలయికయిందు వచ్చు పంచమిక(వలన) బదులుగా చేతవర్షకము వచ్చును. ఉదా. జరాసంధుండు రాజాలచేత గప్పంబుగొనియె; మైత్రుందు నైత్రునిచేత బుణంబుగొనియె.

స్వీకరించు, గ్రోంచు, ఎఱుగు, కొను, విను మొరలైని గ్రోఫ్యారులు. నైత్రు ఉదాహరణమున- కప్పముగొనుటకు రాజులును, బుణముగొనుటకు నైత్రుదును ఆశ్రయులు. కావున వానికి తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయమైన చేతవర్షకమువచ్చినది.

“ప్రభున వలనవర్షకం బగు”- జరాసంధుందు రాజాలవలన గప్పంబుగొనియె; మైత్రుందు నైత్రునివలన బుణంబుగొనియె.

3. “కాన్నియెదంచ జేత విభక్త్వరకవర్షకంబుటకును వలనవర్షకంబునకును దరఱమగా జేసి యసుప్రయుక్తంబగు” (ప్రాథ-కారక-4). అనగా- ‘జేత’వర్షకమును బోధించు తృతీయావిభక్త్వరకప్రత్యయములకును, పంచమివిభక్తిప్రత్యయమైనై ‘వలనవర్షకమునకును తఱమగా ‘జేసి’ అను ప్రత్యయము అనుప్రయుక్తమగును. ఉదా. ఏకవిప్రసంబోధన, జేసి(భార-ఆరి-1ఐ)- ఇచ్చుట ‘సంబోధనవేత’ అనగా ‘సంబోధనవేత’ అని అర్థము. రానికి ‘జేసి’ అమనరి అనుప్రయుక్తమై ‘సంబోధనజేసి’ అయినది.

ఇచ్చేట్లు- ధర్మశస్త్రాభపువలనఁ జేపి (భార-విరాట-2ఐ)- ఇచ్చుట ‘వలన’కు ‘జేసి’వర్షకము అనుప్రయుక్తమైనది తరచుగా పసుటవే ర్యాత్తీయావిభక్తిప్రత్యయమునకును అనుప్రయుక్తమగునని తెలియవలయును. ఉదా. తండ్రెపనుపుజేసి(భారత-ఆరి3ఐ).

4. “అయ్యారి యొక్కి-చో, చెక్కు-చోట్ల కొక్కిచుటయ వాలెడి” (ప్రాథ-కారక-5). అనగా- ‘జేసి’ అనునరి చెక్కు-చోట్ల అనుప్రయుక్తము కావలసియున్నను, అది ఒక్కి-చోటనే వాడినను సరిపడునని అర్థము. ఉదా. “. . . మరవిలాపాలన మందగటుల, మక్రాలకంబుల వలుదేఱిఱుందుల రంగుగద్దర భాష్యములఁ జేసి” (భార-ఆరి-8ఐ). నైత్రు ఉదాహరణలో- మందగటులజేసి, మక్రాలకంబులజేసి, గద్దరభాషీలములఁజేసి - అని ఉండవలసినది. కానీ చిరివదమునకు మాత్రమే

అనుప్రయుక్తమగుటవలన ప్రాథవ్యాకరణకర్త సూత్రము ఆవశ్యకమైనది.

బ) తోడః:- 1. “కరణసహ్య తుల్యార్థ యోగంబులం దృతీయకుం దోడవ్యర్థకం బగు” (బాల-కారక-5). ఆనగా- కరణార్థమునందును, నహ్యమునందును (కూడియుండు) తుల్యార్థమునందును (సామ్యముచెప్పుట), తృతీయావిభక్తిలో ‘తోడ’ వర్ణకుము వచ్చును. ఉదా: కరణము- కోలతోడగూలనేసె; సహ్యము- రాజుసేనలతోడ వచ్చె; తుల్యార్థము- చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యండు.

దీని వృత్తిలో సూరి- “తృతీయకుమంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యండని తుల్యార్థయోగంబున షష్ఠియు నగు” అని చెప్పినాడు. అందువలన- ‘చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యండు’ అనుసట్లే, ‘చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యండు’ అనియు అగును.

2. “జడవదంబులమీద తోడకు మెయి మై ల వికల్పంబుగ నగు” (ప్రాథ-శబ్ద-18). అనగా- జడవావకుముల మీర వచ్చు తృతీయావిభక్తికి బదులుగా ‘మెయి’ కాని, ‘మై’ కాని వికల్పముగా వచ్చును. ఉదా: అర్థమెయిం జనదెంచి (నిర్వ-2ఏ); మొహము బాయగ్రుచి భక్తిమైన్ (లట్టీ-4ఏ). ఈవిధి వికల్పము కనుక- ఆర్థితోడజనదెంచి; భక్తిమైన్ - అన్నవిధముగా కూడ ఉండవచ్చును.

3. “పచ్చాముఖ్యకర్మంబునకుం దోడ కు వర్ణంబులు ప్రాయికంబుగా నగు” (బాల-కారక-6). అనగా- ‘పన్’ (పలుకు, చెప్పు) అను సర్ఫముగల క్రియలతో అన్యయించునట్టి అప్రధానమైన కర్మమునకు ‘తోడ’ అనికాని, ‘కు’ అనికాని అగునని అర్థము. ఉదా: మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె- మైత్రుండు చైత్రునకిట్లనియె.

ప్రాయికముగా ననుటవే- ఒక్కాక్కుసారి ద్వితీయయు వచ్చును. ఉదా: మైత్రుండు చైత్రు నిట్లనియె.

4. “ఉపయోగంబునం దాఖ్యతకుం దోడవ్యర్థకం బగు” (బాల-కారక-7). ఉపయోగమనగా- నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారము. ఆఖ్యాతయనగా- విద్యను బోధించువాడు. కనుక- నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారమును గూర్చి చెప్పునప్పుడు బోధకునకు ‘తోడ’ వర్ణకుము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: రామకృష్ణలు సాందీపనితోడ వేరంబులం జదివిరి. ఇన్నట- సాందీపని వలన చదివిరి అని అర్థము.

5. “ఒకానొకవో తోడకుం బ్రహ్మేక ప్రయోగంబునుం జూపెట్టుడి” (ప్రాథ-

కారక-6). అనగా- తోడ ప్రత్యయమునకు ఒక్కొక్కసారి నామముతో కలియకయే స్వయంత్రముగా ప్రయోగమును కలదని అర్థము. సామాన్యముగా ప్రత్యయము లప్పుడును ప్రకృతులపైనే విధింపబడుచుండును. వానికి ప్రత్యేక ప్రయోగార్థత ఉండదు. కాని ప్రాథమిక వ్యాకరణ ప్రస్తుత స్వాతమును 'తోడ'కు ప్రత్యేక ప్రయోగార్థతను ప్రదర్శించుచు- "స్థంభగతరత్నపుత్రిక తనదు బోటియని విలోకించి తోడ మాటడకునికి" (రామా-4ఆ) అను ప్రయోగము నిచ్చినాడు. ఇచ్చట 'తోడ' అనునది నామవిరహితమై వ్యస్తముగా ప్రయోగింపబడేనది.

6. ఈ 'తోడ' వ్యాకరమునకు 'తోడుత' అనియు రూపాంతరము కలదు. (ప్రాథ-కారక-8). ఉదా: పగతురవేతిలో, బదక ప్రాణముతోడుత నున్న వాడవే (భాగ-10స్క్రిం). కాపీ లీనికి 'తోడ' ప్రత్యయమునకువలె ఇతరకార్యములు కలుగ్నాయి.

5. చతుర్థి విభక్తిః

1. ఏ) కొఱకు : "సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు" (బాల-కారక-8). అనగా- సంప్రదానమున అర్దమున చతుర్థి విభక్తి యగును. సంప్రదానమనగా త్యాగోద్దేశ్యము. ఉదా: జనకుండు రామునికొఱకుఁ గణ్యనిచేసు.

2. ఒక్కొక్కసారి ఇరి ఉద్దేశ్యమూత్రమును వచ్చును. అనగా- అచ్చట త్యాగోద్దేశ్యము లేక పోయినను చతుర్థిప్రత్యయములు వచ్చును. ఉదా: పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయి.

కాని, ఇట్టి ప్రయోగములలో సామాన్యముగా చతుర్థికి బదులు వస్తియే కన్నించుచున్నది(వృత్తి). ఉదా: జనకుండు రామునకుంగణ్యనిచేసు; పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయి.

బ) పాంచె : "చతుర్థికిం బొంచెవ్యాకం బగు" (ప్రాథ-కారక-9). అనగా- చతుర్థి విభక్తియగు 'కొఱకు' ప్రత్యయమునకు బదులు 'పాంచె' అనునదియు వచ్చును. ఉదా: కార్యసంప్రయోగముపాంచెను (భార-సభా-1ఆ). వక్షమున- కార్యసంప్రయోగము కొఱకు- అని యగును.

6. పంచమీ విభక్తిః

ఎ) వలన, “అపాయ భయ జగుప్స పరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవన త్రాణ విరామాంతర్లో వారణంబు లెద్దుననగు దానికి వలన వర్షకం బగు” (బాల-కారక-9). అనగా- అపాయము (వేఱుపడు), భయము (వెఱపు), జగుప్స (ఏవగింపు), పరాజయము (అంసిపోన్పు), ప్రమాదము (పరాకు), గ్రహణము (తీసికొను), భవనము (పుట్టుట), త్రాణము (రక్షించు), విరామము (విరమించు), అంతర్లో (అంతర్ధానమగు), వారణము (వారించు)- అనునవి దేవివలన కలుగునో దానికి ‘వలన’ వర్షకము వచ్చును. ఉదా:

అపాయమునకు- మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రమ్మండయ్య.

భయమునకు- చోరువివలన భయపడియె

జగుప్సకు- హాసంబువలన నేవగించె

పరాజయమునకు- అధ్యయనము వలన దస్సె)

ప్రమాదమునకు- హాడివివలనం బరాకుపడియె

గ్రహణమునకు - మైత్రువివలన ధనంబుగానియె

భవనమునకు- మనుషువలనం బ్రజలు పుట్టేరి

త్రాణమునకు- చోరువివలనం గాచె

విరామమునకు- భోగంబువలన విరమించె

అంతర్లో-కృమ్మదు తల్లివలనడగే

వారణంబునకు- కోకంబువలన వారించె.

కొన్నియెడల ఈ పంచమికి బదులు పుణియు నగును. ఉదా: చోరునకు వెఱచె; హాసంబు కేవగించె; అధ్యయంబునకు దస్సె); హాడికం బరాకుపడియె; మనుషునకు విక్ర్యకుండుపుట్టె.

2. “ఉండిపరం తొకవో వలన వర్షకంబున కనుప్రయుక్తంబగు” (బాల-కారక-10). అనగా- ఒక్కుక్కువోప ‘వలన’ ప్రత్యయమునకు ‘ఉండి’ శబ్దము అను ప్రయుక్తమగును. ఉదా: హిమగిరి వలనముండి గంగాదమె; నాకంబువలన నుండి నారమండు వచ్చె.

3. “ఉండిశబ్దంబు వరంబగన్నదు వలనకు ర్యతీయాస్తములు ప్రాయకంబుగ

నగు” (బాల-కారక-11). అనగా- ఈ ‘కండె’ శబ్దము అనుప్రయుక్తమగునపుడు ‘వలన’కు బదులుగా ద్వితీయావిభక్తి ప్రత్యయముగు ‘ను’ వర్రముగాని, పంచమి విభక్తి ప్రత్యయములగు ‘అందు,న’లు గాని లరమగా వచ్చును. ఉదా: వనమునుండి వచ్చే- వనమందుండి వచ్చే; ఊరినుండి వచ్చే - ఊరనుండి వచ్చే.

కొంరఱు ‘వనమునుంచి, ధనమునుంచి’ అని ‘కంబి’ శబ్దమును ప్రయోగించి వ్యవహరించురచియు, కానీ అది సాధుకవి ప్రయోగాగూఢము కాదనియు ఈ సూత్రమైత్రీ చేపునాడు సూరి.

4. “కండెవరంబు పరంబగులో వలన కందువర్రకమట్లు నువర్రకంబు నగు” (ప్రాథ-కారక-10). ఈ సూత్రము(బాల-కారక-1) క్రింద ఇచ్చిన ఉదాహరణలలో సూరి ‘వలన’ వర్రకమునకు బదులు సప్తమి విభక్తి ప్రత్యయములు వచ్చునని తెలి, వానిలో ఒక్క ‘అందు’ ప్రత్యయమునకే ఉదాహరణ మిచ్చినాడు. “న”వర్రమున కీయకపోవుటనే ప్రాథవ్యాకరణకర్త ప్రస్తుత సూత్రమున దానినికూడ చూపుచున్నాడు- సనత్కమారుడు మహికింజనుదెంచె బ్రహ్మలోకంబున నుండి (భార-ఆది-3అ).

‘బహుశగ్రహణము’ చే ‘అందు’ వర్రకముమీది యుండికి లోపము కలుగదు. ఉదా: వనమందుండి.

భ) కంచె: 1. “కంచెవర్రకం బన్యారయోగజంబగు పంచమి కగు” (బాల-కారక-12). అన్యము- ఇతరము- పూర్వము- పరము- ఉత్తరము- ఇత్యాదులు అన్యాదులు. అట్టి ఆర్థములలో కూడియండునపుడు వచ్చ పంచమివిభక్తికి ‘కంచె’ అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: రామునికంచె నమ్మండు ధానుమ్మండు లేదు; లోభంబుకంచె నితరంబు దోషంబులేదు.

ఇచ్చట పంచమికి బదులు షష్ఠియు నగును- ఉదా: రామున కన్ముండు ధానుమ్మండు లేదు.

2.“కంచె వర్రకంబు నిర్దారణపంచమి కగు” (బాల-కారక-13). ఎవ్వట నిర్దారించవలసినది జాత్యాది భేదములను కలిగియుండునో అన్యట పంచమియగను. అనగా భిన్నజాతులలో ఒక జాతినిగాని, భిన్నగుణములలో ఒక గుణమునుకాని వేరుచేసి

నిర్దారించబడినచిన్నప్పుడు 'కంటె' అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: జానపదులకంటె నాగరకులు వివేకులు; మానవోనికంటె మరణము మేలు.

స) వట్టి: 1. "పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణ క్రియల కగు" (బాల-కారక-14). అనగా- హేత్వరమును బోధించు గుణవాచకములకు గాని, క్రియవాచకములకుగాని 'వట్టి' వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: గుణవాచకమునకు- జ్ఞానముబట్టి ముక్కుడగు; క్రియవాచకమునకు- సీపు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుడ నయితి.

ఇచ్చుట వలన వర్ణకమును అగును- ఉదా: జ్ఞానము వలన ముక్కుండగు.

2. "కొన్నియెడల హేతువునం రస్వంత క్రియలమీదను బట్టివర్ణకంబు విభాషనగు" (ప్రాథ-కారక-12). అనగా- కొన్నికోట్ల హేత్వరమునందున్న అస్వంతక్రియా పదములమీదను వట్టి వర్ణకము విభాషగా నగును. ఉదా: ఈపు గలుగంగబట్టిగా కిందువదన (కాథి-3అ).

ఈంధి విభాష కనుక- కలుగుటం బట్టి- అనియు అగును. సూతమున 'విభాష'యను పరమున్నారి కనుక సూతములో 'కొన్నియెడల' అనునది నిరుపయోగము (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య - ||-పు.45)

6. షష్ఠీవిభక్తి:

ఎ) యొక్కి: 1. "జీవషష్ఠి యొక్కియు నగు" (బాల-కారక-15). ఇచ్చుట జీవమనగా సంబంధము (వృత్తి). అనగా సంబంధరమును తెలుపునప్పుడు షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన 'యొక్కి' అను ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: రాముని యొక్కిగుణములు; నాయుక్కి మిత్రుడు.

2. "యొక్కికు లోపంబు బహుశంబు" (ప్రాథ-కారక-16). అనగా- షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన 'యొక్కి' కు లోపము బహుశముగా నగును. ఉదా: మనుజవిభుని(నైష-3అ); సమైటుకోలల కోలలమైటుల (దోణ-3అ).

బహుశ గ్రహణము చేత 'యొక్కి'కు లోపము కొన్నింటిలో నిత్యము. ఉదా: బహుకురథంబుగడుపునేర్చున కచ్చేరువడి (భార-ఆర-2అ); వానివన్నిన వృషభగోమయించుగడుపునేర్చున కచ్చేరువడి (భార-ఆది-2అ). ఈ ఉదాహరణలలో- 'బహుకునియొక్కిరథంబు గడుపునేర్చు'; 'వానియొక్కి వన్నిన వృషభ గోమయము' అని యుండరు.

వాస్తవమునకు గ్రంథములలో ఎక్కడను ‘యొక్క’ అని కన్నించదు. వ్యక్తికారణాకర్తలు కూడ దానిని ప్రత్యయముగా చెప్పినను ప్రయోగములు చూపలేదు. విగ్రహవాక్యములలో ‘యొక్క’ వచ్చుచున్నను, సమాసములలో అది లోపించుట గమనార్థము (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య - I-పు.-57,58)

భ) కు. సంబంధార్థమున కొన్నియెడల కు వర్ణకమును వచ్చును (వృత్తి). ఉదా: నాకుందమ్ముడు; మీకు నెచ్చెలి.

“ప్స్టోనికింబగు కువర్ణకం బొక్కూకకో ద్వితీయాది విభక్తులకు మాఱుగా దత్తదర్థంబులం జాపచైడి (ప్రాథ-కారక-17). అనగా- ప్స్టోనిభక్తిప్రత్యయమైన ఈ ‘కు’ ప్రత్యయము ద్వితీయాది విభక్తులకు మాఱుగావచ్చి, ఆయా విభక్తు యద్దములనే బోధించునని అర్థము. ఉదా:

ద్వితీయకు- వేటకు బోయిరి- వేటబోయిరి (భార-ఆర-6ఆ), పాలమున కేగెను- పాల వేగెను (వ.పు-7ఆ)

తృతీయకు- ఆకాశ్యాతసూజ నీకు నారాధ్యము (భార-ఆరి-3ఆ).పక్షంబున-నీచే నారాధ్యము. చతుర్थికి- వారు వేటకు పోయిరి- వారు వేటకోఅక్కె పోయిరి (ఉద్దేశ్యార్థమున చతుర్థి). పంచమికి- విలువిర్య నీకు నొరు లగ్గించుగ లేకుండ (భార-ఆరి-5ఆ)- నీకంచె సగ్గిలముగ. సప్తమికి- కోమలి నీ కసురక్క (భార-ఆర-2ఆ)- నీయందనురక్క.

స) లోపలా, “నిర్దారణ షష్ఠికి లోపల వర్ణకం బగు” (బాల-కారక-16). జాతి గుణ క్రియా సంజ్ఞలను బట్టి, ఒక సముద్రాయము నుండి ఒకదానిని వేరు చేయుట నిర్దారణ మనబడును. అట్టి నిర్దారణ దేనివలన కలుగునో దానికి ‘లోపల’వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: జాతినిబట్టి- మనమ్యాలలోపలక్కుతియుండు శూరుండు. గుణమునుబట్టి- గోపులలోపల కోల బహుక్షీర. క్రీయనుబట్టి- అధ్వగులలోపలం బాఱువాడు శీఘ్రగామి.

7. సప్తమీవిభక్తిః

ఎ) అందు: “అధికరణంబునకు సప్తమియగు” (బాల-కారక-17). అధికరణమనగా ఆధారము. అది- ఔషధేషికము (ఆధారము), వైషయసంబంధి), అధివాప్తము (అంతటను వ్యాపించియుండునది)- అని ఓవిధములు. వానిని బోధించు శబ్దములకు సప్తమీవిభక్తి ప్రత్యయమైన ‘అందు’ వచ్చును. ఉదా:

1. శాప్లోషిషేషికము- ఫుటమందు జలమున్నది (ఇచ్చుట-జలమునకు ఆధారము ఫుటము)

2. వైషయికము- మోక్షమందిచ్చగలదు (ఇచ్చుట- ఇచ్చకు ఆధారము మోక్షము)
 3. అభివ్యాపకము- అన్నింటియందీశ్వరుండు గలడు (ఇచ్చుట- ఈశ్వరునకు ఆధారము అన్నివస్తువులు)

లి) ను “ఉకారాంత జడంబునకు నవ్వడకం బగు” (బాల-కారక-18). అనగా- జడవాచకములైన ఉకారాంత శబ్దములకు ‘ను’ వర్ణకము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: ఘటంబున జలంబున్నది; దేవరత్నమునకు మోక్షమున నిచ్చగలదు.

ఇట్లు బాల-ప్రాథమిక వ్యాఖ్యానకర్తలు విభక్తిప్రత్యయములు కలుగువిధానమును నిర్దేశించినారు.

2. ఒకవిభక్తికి మరొక విభక్తి

కారకపరిచేప ప్రారంభమున చిన్నయసూరి కారకములను, ఆయా సందర్శములలో వానికి వచ్చు విభక్తిప్రత్యయములను సోదాహారణముగా వివరించినాడు. ఆ సందర్శముననే ఒక విభక్తికి బదులు మరియువిభక్తి వచ్చు విధానమును కూడ నిర్దేశించియున్నాడు. ‘చేత’ ‘తోడ’ వర్ణకములకు బదులు ‘వలన’ వచ్చుట, కొఱకు’ ‘కంపె’ ‘యెక్కి’ వర్ణకములకు బదులు ‘కు’ వర్ణకము వచ్చుట, ‘లోపల’ వర్ణకమునకు బదులు ‘అందు’ వచ్చుట వంటివి అచు నిరూపింపబడేనవి. వానిలో పాటు బాలప్రాథమిక వ్యాఖ్యానకర్తలు మరికొన్ని రూపములలో ఒక విభక్తికి బదులు మరొక విభక్తి ఎట్లు వచ్చుచున్నదో ఇట్లు వివరించినారు.

1. “ఒకానొకవో నోక విభక్తికి మరియువిభక్తియు నగు” (బాల-కారక-21). అనగా- కొన్నివోట్లు ఒక విభక్తి కలుగువలసియుండగా దానిలో పాటు మరియువిభక్తియు కలుగుచున్నదని అర్థము. ఉదా: మైత్రుండు గృహమును వెడలెను; వాడు వాహనమును దిగెను. ఇక్కడ ‘గ్రహమునండి’, ‘వాహనమునండి’ అను వానిలోని ‘ఉండి’ ప్రత్యయమునకు బదులు ‘ను’ వర్ణకము వచ్చినది. అట్లే- ‘వారు సుఖమున్నారు’- అన్నప్పుడు ‘సుఖముతో’ నని అర్థము. ఇచు తృతీయకు బదులు ప్రథమ వచ్చినది.

2. “జడంబు తృతీయాస్తుములకు ద్వితీయ బహుశంబుగా నగు” (బాల-కారక-22). అనగా- జడవాచకముల మీది తృతీయవిభక్తిని, సప్తమీ విభక్తికిని బదులుగా ద్వితీయవిభక్తి బహుశముగా అగునని అర్థము. ఉదా:

తృతీయకు- రాముడు వాలి నొక్కి కోలం గూలవేసే- కోలతో నని యద్దము.

సప్తమికే- లంకం గలకలంబు పుట్టె- లంకయందని అర్థము.

ఇది బాహుళక మనుటవలన, ఈ కార్యము ఉదంతమునకు బహుత్యమునందే అగునని సూరి వృతీయందు చేస్తాడు. ఉదా: **తృతీయకు-** అర్థముడు శత్రువేనలను బాణంబులను రూపుమాపే- బాణంబులచే అని యద్దము.

సప్తమికే- మీసంబు జలంబుల నుండు- జలంబులందని యద్దము.

చిన్నయుసారి జడవాచకములమీది తృతీయాసప్తములకు బహుత్యము వచ్చునని చెప్పగా ప్రొఢవ్యాకరణాకర్త దానిని కొంచెము సవరించి “కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును బహుత్యంబున ద్వీతీయ చాపట్టెడి” (ప్రొఢ-కారక-18) అని సూత్రాలించినాడు. అనగా- జడవాచకములైన తృతీయాసప్తములకును బహుత్యమును ద్వీతీయ కొన్నికోట్ల కలుగుచూన్నదని అర్థము. ఉదా: **తృతీయకు-** ఘుసతరస్తస్తవకాకముల నలరు నంబ (హరి-కు.భా-7ఐ)- స్తన చక్రవాకములతోనని అర్థము. **సప్తమికే-** బలిమిగొనిన ధనము పదివేల యొంటెల బెరిగి రాగ (భార-సభా-1ఐ)- ఒంచెలయందు అని అర్థము.

3. “ఉదంతజడంబు తృతీయకు నవర్ణకం బగు” (బాల-కారక-27). అనగా- ఉదంతమైన జడవాచకము యొక్కి తృతీయావిభక్తికి బదులు సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయమైన నవర్ణకము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: రాముడొక్కి బాణంబున వాలిం గూలవేసే- బాణముచే అని యద్దము.

ఈ సూత్రమును ప్రొఢ వ్యాకరణాకర్త సవరించుచు- “ఒక్కిచో సుదంతంబగు నజడంబు తృతీయకును నవర్ణకంబు గానంబడియేడి” (ప్రొఢ-కారక-17)- అని సూత్రాలించినాడు. అనగా- ఉదంతజడముయొక్కి తృతీయా విభక్తకే కాక ఉదంతమైన, అజడమునకును తృతీయావిభక్తిస్తానమున నవర్ణకము వచ్చునని అర్థము. ఉదా: ఏనుగున రీసుగు వై చుచు (రామా-యుద్ధాండ)- ఏనుగుచేత ఏనుగును అని అర్థము. “దీనికి పుయోగాంతరంబు మృగ్యంబు” అని ప్రొఢవ్యాకరణాకర్తయే చెప్పుట గమనార్థము.

4. “జడంబు ద్వీతీయకుం బ్రథమ బహుంబుగా సగు” (బాల-కారక-24).

అనగా- జడవాచకము యొక్క ద్వితీయావిభక్తికి బదులుగా ప్రథమా విభక్తి బహుభముగా అగునని అర్థము. ఉదా:

వాడు పూపులు దెచ్చే- వాడు పూపులను దెచ్చే

ఆకె సాముగైలు దాల్చే- ఆకె సాముగైలను దాల్చే

వాడేల్లు వెడలె- వాడు ఇంటిని వెడలె

బహుభముచే తృతీయాసప్తములకు విధించిన ద్వితీయకు మాత్రము ప్రస్తుత సూత్రముచే రావలసిన ప్రథమ రాదు. అనగా- బాల-కారక-22 సూత్రముచే తృతీయా సప్తములకు బదులు వచ్చిన ద్వితీయకు ఈవిధి వర్తింపరనియి, సహజమైన ద్వితీయావిభక్తికి మాత్రమే వర్తించుననియి అర్థము.

ప్రాథవ్యాకరణకర్త ఈ సూత్రమును సవరించుచు- “కొన్నియెడల సజడంబు ద్వితీయకును ప్రథమ గానంబడేయేడే” (ప్రాథ-కారక-19) అని చెప్పియున్నాడు. అనగా- బాలవ్యాకరణకర్త చెప్పినట్లు జడవాచక ద్వితీయకు మాత్రమేకాక అజడవాచకమైన ద్వితీయకును ప్రథమ అగునని ప్రాథవ్యాకరణకర్త నిరూపించుయున్నాడు. ఉదా: అమ్మదునాగ మెరిర్చి క్రమ్మర్చించిన పరికాదు వోలె (భార-ఆది-4ఆ). ఇచ్చబ ‘అమ్మదునాగము నెరిర్చి’ అనుటకు బదులు ‘అమ్మదునాగ మెరిర్చి’ అని ద్వితీయకు బదులు ప్రథమయే కలిగినది. ఇట్లే- తన వారణేంద్ర మక్కలుకులవీరు మీద నెసక్కాల్చిన (భార-ఆర-6ఆ)- ఇచ్చబను ‘వారణేంద్రమును అక్కలుకులవీరుమీద’ అనుటకు బదులు ‘వారణేంద్రము’ అని ప్రథమయే వచ్చినది.

5. ఒక్కొక్కిచో జడంబు సప్తమికిం ప్రథమయునగు” (ప్రాథ-కారక-20). అనగా- ఒక్కొక్కిసారి జడవాచకము మీది సప్తమీవిభక్తికిని ప్రథమవిభక్తి వచ్చుచున్నదని అర్థము. ఉదా: వాహికమునాగబరగు తీర్థమాడి వేధా సమన్వితులగురురు (భార-ఆర-2ఆ). ఇచ్చబ ‘తీర్థమాడి’ అనగా ‘తీర్థమునందు ఆడి’ అని అర్థము. సూత్రమున ఒక్కొక్కచో అనుట చలన- ‘తీర్థమందాడి’ వంటి రూపములను ఉండవచ్చును.

6. “కాలాధ్యములకుం బ్రాయికంబుగా ప్రథమ యగు” (బాల-కారక-15). అనగా- కాలమును, మార్గమును చెప్పవలసివచ్చినపుడు తర్వాతములకు తరచుగా ప్రథమావిభక్తి అగునని అర్థము. ఉదా: కాలమునకు- వాడు నిన్నవచ్చే; రేపు పాముగై. అధ్యమునకు- వారు క్రోషము నడిచిరి; చీ రామాడ వోయిరి. ప్రాయికముగా అనుటచే-

‘వాడు నిన్నను వచ్చే; వారు క్రోశమును నడచిరి’ వంటి రూపములును ఉండవచ్చును.

7.“సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుశంబుగా నగు” (బాల-కారక 26). అనగా- సర్వనామముకాని సంఖ్యావాచకముకాని విశేషణముగా ఉన్నప్పుడు, విశేషణ విశేష్యములలో ఏది ముందుగా ప్రయోగింపబడునో దాని ద్వితీయకు ప్రథమ బహుశముగా అగునని అర్థము. ఈ విధి విశేషణ విశేష్యములు వ్యస్తములైనప్పుడు మాత్రమే వర్తించును. ఉదా: అన్నిగుట్టములకు- అన్నింటికి గుట్టములకు; గుట్టములు లక్ష్ము- గుట్టములకు లక్ష్ము. ఇట్లు- ప్రీలందఱకు- ప్రీలకందఱకు; అందఱుప్రీలకు- అందఱకు ప్రీలకు.

8. అ) “ఒకానొకచో విశేషణంబుల ఘోరీం బ్రథమ విభావ నగు” (బాల-కారక-27). అనగా- విశేష్యము పష్పంతమై యెన్నప్పుడు దాని విశేషణమును ఒక్కొక్కసారి విభావగా ప్రథమాంతమగును. ఉదా: సుగుణాభిరాముడు రామునకు జోహోరు ఒనర్చెద. ఈ విధి విభావ అనుటనే ప్రథమరాని పట్టమున ఘోరీయే యుండును. ఉదా: సుగుణాభిరామునకు జోహోరు ఒనర్చెద. వాస్తవమునకు -“విశేష్యంబునకుం బోలె విశేషణంబునకు లింగ విభక్తి వచనంబు లగు” (బాల-కారక-19) అను సూతము ప్రకారము నామవాచకము ఏ లింగము, ఏ విభక్తి, ఏ వచనమున ఉండునో, విశేషణమునకు కూడ అదే లింగము, అదే విభక్తి, అదే వచనము రావలయును. ప్రస్తుత సూతము దీనికి అపారము.

ఆ) “ఒక్కచో సమాసాంతర్గత విశేష్యంబులకు విశేషణంబుల ఘోరీని ప్రథమ చూపచ్చెడి” (ప్రాథ-కారక-21). అనగా- ఒక్కొక్కమారు సమాసమునందున్న విశేష్యముయెక్కు వ్యస్తవిశేషణము మీరి ఘోరీని ప్రథమావిభక్తి వచ్చుచున్నదని అర్థము. ఉదా: పార్కవప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పనిరి నీ కలంఘ్యము (భార-ఆర-5ఆ). ఈ ఉదాహరణమున ‘ధర్మసుతు’ అన్న విశేష్యము పష్పంతముగను, దాని విశేషణమైన ‘పార్కవప్రాగ్రసరుండు’ అన్నది ప్రథమాంతముగను ఉన్నవి. ఇట్లు- ఉత్సుల్లలోచను డా విష్ణుమూర్తితో (పారి-ఉ.భా.-5ఆ).

9. “కాన్నియెడల విశేషణంబుల ద్వితీయాదులకును ప్రథమ చూపచ్చెడి”

(ప్రాథ-కారక-22). అనగా- కొన్నివోట్లు విశేషణముల షష్ఠికి ప్రథమ యైనట్లు ద్వితీయాది విభక్తులకును ప్రథమ కల్పించుచున్నది. ఉదా: అహినబాహుబలసారఘనుల్ మధుకై బారిదై త్యపతులనెల్లి ద్రుశ్యదచె (నిర్వ-రామా-5ఆ). ఇచ్చుట ‘మధుకై బారి దై త్యపతులన్’ అనుననది ద్వితీయాంతముగను, దాని విశేషణము ‘అహిన బాహుబల సారఘనుల్’ అనునది ప్రథమాంతముగను ప్రయోగింపబడినది.

10. “క్రీయాన్వయంబున రెండు పదంబులకు స్వస్వామిసంబంధముగలవో సంబంధిపరము షష్ఠికి ద్వితీయయగు” (ప్రాథ-కారక-23). అనగా- క్రీయతో అన్వయము కలిగిన రెండు పదములు స్వస్వామి సంబంధము (స్వము అనగా తన సాత్మ; స్వామి అనగా ఆ సాత్మగలవాడు అని అర్థము) గలవైనవో సంబంధిపరముయొక్క షష్ఠికి బదులుగా ద్వితీయవచ్చునని అర్థము.

ఉదా: స్వసంబంధమున- నన్ను నతడు చెట్లబట్టిస్తున్ (భార-విరాట-2ఆ). ఇచ్చుట ‘అతడు నాయొక్క చెట్ల పట్టినవో’ అని యథర్థము. కానీ షష్ఠికి బదులు ద్వితీయ వచ్చి ‘నన్ను నతడు చెట్లబట్టినవ్వున్’ అనియైనది. స్వామిసంబంధమున- రాముతమ్ముం లపుం యిరుమూడమ్ముల జాపముం దునుము (జై మినీ-6ఆ). ఇచుట ‘రాముతమ్మున్వున్’ అనునది షష్ఠియందుండగా అతనికి సంబంధించిన ‘చాపమున్’ అనునది ద్వితీయతో కలదు.

11. “ఒక్కవో ద్వితీయాంత విధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయు నగు” (ప్రాథ-కారక-24). అనగా- విధేయవిశేషణము యొక్క ద్వితీయాపథకై బదులు ఒక్కుక్కుమారు ప్రథమ వచ్చునని అర్థము.

విధేయమును తెలుపు విశేషణము విధేయవిశేషణము. ఉద్దేశ్యమును తెలుపు విశేషణము ఉద్దేశ్య విశేషణము. ఉదా: ఎవ్వనిం బ్రాకట ధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణముఖ్యాపురోహితుండుగా జేకొనువారము (భార-ఆది-7 ఆ). ఇచ్చుట ‘పురోహితుండు’ అను విధేయ విశేషణము ప్రథమాంతముగనున్నది. దాని విశేషణములు- ‘ధర్మతత్త్వవిదు, బ్రాహ్మణ ముఖ్యాన్’ అను రెండును ద్వితీయాంతములుగా నున్నవి.

సూతమున ‘ఒక్కవో’ అనుటవలన ప్రథమ రానిపట్టమున ద్వితీయాంతముగనే ఉండునని భావము.

12. “కొన్నియెడల విధేయ విశేషణ మొండ బహువచనాంతంబయి విశేషణంబులు పెక్కింటి కన్యయ యోగ్యంబగు” (ప్రాథ-కారక-25). అనగా- ఏకవచనాంతములైన విశేషములు పెక్కలున్నప్పటికీ, విధేయవిశేషణము బహువచనాంతమై ఒక్కిచోటనే ఉండి అన్నింటితోను అన్యయించును. ఉదా: ఇది ద్వారాపథంబున కిరి విరర్పాపురమున కిది కోసలకిం దిది యుజ్జ్వలినికి దెరువులు (భార-ఆర-2-ఆ).

ఇట్లు బహువచనాంతము కాక, ఏకవచనాంతముగా ఉండవలయునన్నానో- ఇది ద్వారాపథంబునకు దెరువు, ఇది విరర్పాపురమునకు దెరువు, ఇది కోసలకు దెరువు, ఇది ఉజ్జ్వలినికి దెరువు అని ఉండవలయును.

13. “కొన్నియెడల విభక్తి పరిణామంబు గ్రావ్యంబు” (ప్రాథ-కారక-26). అనగా- కొన్నింటి ఒక్కిచెభక్తి, తరువాతవచ్చు పెక్కపరములతో అన్యయమును కలిగియుండును. ‘విభక్తిపరిణామము’ అనగా- ఒక్కిచెభక్తి మరొకవిభక్తీగా పరిణామించి, తత్కార్యమును నిర్వహించుట. ఉదా: ఈతనితో సాచేయనంగ మేలన (నిర్వ-3-ఆ). ఇచ్చుట ‘ఈతనితో సాచే’ యున్నప్పుడు సహార్థమున ‘తో’ పచ్చినది. కాని(ఈతనితో) మేలన’ అన్నప్పుడు నిర్మారణార్థమున ‘కంటే’ రావలయును. కానిముందున్న ‘తో’ ప్రత్యయమే, ‘మేలన’ అను పదముతో అన్యయించినప్పుడు ‘కంటే’ అనునద్దము నిమ్మయన్నది. అనగా తృతీయయే పంచమిగా పరిణామించినదని భావము. ఇది విభక్తిపరిణామ మనబడును.

14. “భవత్యర్థ వ్యవహారంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమయగు” (బాల-కారక-28). అనగా- అగు, అయిన వంటి భవత్యర్థ బోధకములచే విశేషమునుండి వేరుచేయబడిన విశేషణములకు ప్రథమయగును. ఉదా: విద్యాశాలియగు పురుమని సకలజనులు సన్మానించురు. ఇచ్చుట- ‘పురుషుని’ అన్న విశేషము ద్వీతీయావిభక్తీలో నుండగా, ‘విద్యాశాలి’ అను దానివిశేషణము ‘అగు’ అను పదముచే వేరుచేయబడినదై ప్రథమావిభక్తీయిందే యున్నది.

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు ఒకవిభక్తిబదులు మఱియుక విభక్తిపచ్చ రూపములను సోదాపారణముగా వివరించినారు.

VII. సమాస పరిచేష్టదము

1. సమాసము

‘సమాస’ పదమునకు మనుపు ‘సంక్లేష’ మనియు, ‘హమచందుడు ‘ఏకపద’ మనియు అర్థము చేపేనారు. మేరినీకోశము - ‘సమర్థనము, సంక్లేషము’ అను అర్థముల నిచ్చినది. హలాయుధభకోశమున ‘సమాహరి’ మనియు, సంక్లేష వ్యాకరణము ‘ఏకపదికరణ’ మనియు అర్థముల నిచ్చినవి. హాణియీయము - “సమర్థ: పదవిధి” (అష్ట-2-1-1) - అనగా సమర్థమైన పదవిధి అని నిర్వచించినది. ఈ అర్థముల నన్నింటినీ జాగ్రత్తగా పరిశీలించినచో అన్నింటి అర్థము ఒక్కటిగానే కనిపీంచును. సంక్లేషమన్నను, ఏకపదమన్నను, సమాహరమన్నను, ఏకపదికరణమన్నను పృథక్కరములకు ఏకపదవభాసమే ఉంటారము. నిర్వచించుటలో భేదము తప్ప, అభిప్రాయమున భేదము లేదు.

హాణియీయమున చెప్పిన నిర్వచనమున - సామర్థ్యమనగా ఏకార్థభావము. పృథక్కరములకు ఏకార్థభావము సామర్థ్యము. ఇది మరికొంత కచ్చితముగా చెప్పబడిన లక్షణము.

పై అర్థములుకాని, లక్షణములుకాని, సమాసమన్న పదమును జాగ్రత్తగా విచారించుటలన లభించినవే కాని, సూతనముగా తెచ్చిపెట్టినవికాదు. ‘సమ్’ అను ఉపసర్గతో కూడాను ‘అన్’ ధాతుపునకు భావార్థమున ‘ఫల్చ్’ ప్రత్యయము చేరుగా, ‘సమాస’ పదము సీద్ధించును. దానికి ‘చక్కగా కలిసి యుండుట’ అని అర్థము. అదే విషయము పైన అన్ని విధముల చెప్పబడినది.

తొలి తెలుగు వ్యాకరణమును ఖ్రాసిన కేళన - “మొదలిపదంబు విభక్తులంబుచ్చి మీది పదంబుతోడే సమ్యక్కంబు లగుటంజెసే సమాసంబులయ్యే” అని చెప్పినాడు. ఇచ్చట సమ్యక్కిని ఏకపదికరణమనియు, ఏకార్థభావమనియు చెప్పవచ్చును. విన్నుకోట పెద్దన కేళన మార్గమునే అనుసరించినాడు. అనంతుడు సమాసమును నిర్వచింపలేదు. గణపవరపుచేంకలకవి తన ‘ఆంధ్రకాముది’లో చెప్పినది అశాస్త్రియముగానున్నది. ఆయన “మొదటి పదము తురిది అక్షరమతో పెరసుడి మొదటియక్కరము గరియనరికించిన సమాసమంద్రు” - అని చెప్పినాడు. ఈ విషయము సంధి విషయమున సరిపోవునుకాని, సమాసమునకు కుదరదు.

సంస్కృతముననే కాక ద్రావిడబొషలలోను ఈ సమాసవిధి కన్నించును. అరవమున సమాసప్రక్రియ ఉన్నట్లు తొల్గొస్పీయమున చెప్పబడినది. అందులో సమాసమునకు 'తొగ్గ' అనునది సమాసార్థకముగా వాడబడినది. దానికి 'కూడు, చేరు' అనియు 'తొలగు, లోపించు' అనియు అర్థములు. అనగా పదములకలయిక, విభక్తిలోపము అను రెండును ఆద్రావిడ పదమున నున్నవి. తరువాతి వ్యక్తరలు సంస్కృతములోని వేళ్లనే ఉపయోగించి చెప్పినారు. కన్నడవ్యాకరణలు కూడ సంస్కృత ప్రణాళికనే గ్రహించినారు.

చిన్నయసూరి - “సమర్థంబులగు పదంబు లేకపదంబుల సమాసము” (బాల-సమాస-1) అని నిర్వచించినాడు. అనగా సామర్థ్యము కలిగిన భిన్న పదములు ఏకార్థమునంచుండుల సమాసము. ఇందలి ‘సామర్థ్యము’ - అను పదమును - “మృథగ్యాతంబులగు నద్రంబులకు ఏకార్థభావము సామర్థ్యము - పృథిక్పసిద్ధార్థంబులగు పదంబులకేకార్థంబునందు వృత్తి సామర్థ్యము” - అని వృత్తియందు చెప్పినాడు. వ్యక్తరణాప్రతి (ప్రకారము ఈ సామర్థ్యము - 2 విధములు).

1. వ్యవేళ్లసామర్థ్యము : ఏకవాక్యమునందు ఆకాంక్షను బట్టి వేర్పేరు పదములకు స్పృష్టమగు సంబంధము వ్యవేళ్లసామర్థ్యము. ఇది వాక్యవిషయికమైనది.
2. ఏకార్థభావసామర్థ్యము, వేరు వేరుగా ప్రసిద్ధములైన పదములకు ఏకార్థమునందు ఉనికి ఏకార్థభావ సామర్థ్యము. ఇది ప్రస్తుత విషయికము - అనగా సమాసమునకు సంబంధించినది. అందుచంన సూరి ఈ విషయమునే వృత్తియందు గ్రహించి వివరించినాడు.

సమాసమున సాధారణముగా రెండుకాని, అంతకన్న ఎక్కువ పదములుకానీ ఉండవలయును. కాని, ‘పితరులు’ వంటి కొన్ని ఏకశేషర్వంద్య సమాసములును కొన్ని ఉన్నవి.

సమాసమున విభక్తికి లోపము కలుగును. కాని విభక్తి లోపించని మనసిజుడు, వనేచరుడు, పంకేరుచము వంటి సమాసములును కొన్నికలశు.

సమాసములలోని చివరి పదమును బట్టి అది యేసమాసమౌ నిర్మారింపబడును. ఉదా: దారుణాఖండల శప్తముల్యము - అన్నప్రుదు దారుణమైన - ఆఖండలనియొక్క శప్తమైన వజ్రాయుధముతో - సమాసము అని చెప్పినప్పుడు, అది తృతీయాతత్పురుష సమాసమని నిర్మారించవలెను.

ఇవి సమాస లక్ష్మణములు!

2. సమాస విభజనము

(అ) స్వాల విభజనము

“సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్రఫేరంబుచే సమాసంబు తెవిథంబు” (బాల-సమాస-2) - సాంస్కృతికము, ఆచ్చికము, మిశ్రమము - అని సమాసములు 3 విధములు.

1. సాంస్కృతిక సమాసము : ఇది మరల 2 విధములు.

(ఎ) సిద్ధము - కేవల సంస్కృతశబ్దములతో ఏర్పడేన సమాసము. ఉదా, రాజాజ్ఞ - ఇందలి రెండు శబ్దములను సంస్కృత శబ్దములే!

రాజ + ఆజ్ఞ = రాజాజ్ఞ అని ఏర్పడే, ఆ తరువాత “నామంబుల తుది దీర్ఘంబునకు ప్రస్యంబగు” (బాల-తత్పమ- 54) అన్న సూతము ప్రకారము ‘రాజాజ్ఞ’ అని అయినది. ఇచట జరిగిన సంధియు సంస్కృతసంధియే (సవర్ణదీప్తసంధి). ఇచ్చై-తటాకోరకము, లక్ష్మీవల్లభాదు.

(బి) సాధ్యము - తత్పమ చదములతో నేర్పడేన సమాసము. ఉదా, రాజసాధ్య. ఇందలి రెండు శబ్దములను తత్పమ శబ్దములు. ఇచట జరిగిన సంధి తెలుగుసంధి (సుగాగమసంధి). ఇచ్చై- తటాకోరకము, లక్ష్మీవల్లభాదు.

2. ఆచ్చిక సమాసము: ఆచ్చిక శబ్దములతో ఏర్పడేన సమాసము. ఉదా: ఆచ్చియానతి- ఇందలి 2 శబ్దములను అచ్చుతెనుగుశబ్దములు. ఇచట జరిగిన సంధి తెలుగు సంధి(యడాగమము). ఇచ్చై- చెఱుపునీరు; సిరిచెలుపుడు.

3. మిశ్రమ సమాసము: తత్పమ - ఆచ్చిక శబ్దములతో ఏర్పడేనది మిశ్రసమాసము. ఉదా, రాజముదర - ఇందులో పూర్వశబ్దము తత్పమము, ఉత్తరశబ్దము ఆచ్చికము. ఇచ్చై- చెఱుపునురకము, సిరివల్లభాదు అన్నానిలో పూర్వపదములు ఆచ్చికములు, ఉత్తరపదములు తత్పమములు.

ఇది సమాసముల స్వాలవిభజన.

(ఆ) సూక్ష్మవిభజనము

“తత్పురుషము బహుప్రీహి ద్వయంద్వయంబులని సమాసంబుల్లం గ్రివిధంబులయియుండు” (బాల-సమాస-3-వృత్తి). అనగా - తత్పురుషము, బహుప్రీహి, ద్వయము అని సమాసములన్నియు 3 విధములు. అవి మూడును సామాన్యముగా ఉత్తర - అన్య - ఉభయప్రధానములై యుండును. అనగా - తత్పురుషము ఉత్తర పదార్థప్రధానమును, బహుప్రీహి అన్యపదార్థప్రధానమును, ద్వయము ఉభయ పదార్థప్రధానమును కలపియైయుండును. ఈ తత్పురుషాదులకు లక్షణము సామాన్యముగా సంపూర్ణతమున చెప్పబడేనదియే ఆగును (బాల-సమాస-3).

1. తత్పురుష సమాసము - ఇది వ్యధికరణమనియు, సమానాధికరణమనియు మరల రెండు రకములు.

(ఎ) వ్యధికరణము - ద్వితీయాది విభక్తులు మీద పరముతో సమసీంచుట వ్యధికరణము. దీనికి తత్పురుషమునియు నామాంతరము. ఉదా:

నెలతాల్పు - నెఱను ధరించువాడు (ద్వితీయ తత్పురుషము)

నెలతక్కువాడు - నెలచేత తక్కువాడు (తృతీయ తత్పురుషము)

దేవరమేలు - దేవరకొఱకు మేలు (చతుర్థి తత్పురుషము)

దొంగభయము - దొంగవలన భయము (పంచమీ తత్పురుషము)

రామునిబాణము - రాముని యెంక్కు బాణము (షష్ఠీ తత్పురుషము)

మాట నేర్చరి - మాటయందు నేర్చరి (సప్తమీ తత్పురుషము)

(బ) సమానాధికరణము - వ్యాఖ్యానబునకు వ్యాఖ్యానబుతోడ సమాసము సమానాధికరణము. దీనికి కర్మధారయమనియు పేరు. ఉదా: సరసపు వచనము; తెల్లిగుళ్ళము; మంచిరాజు.

ఇదియే సంశ్యాస్కూర్యకమైనవో ద్విగుపు అనబడును (సమాస - 3-వృత్తి). ఉదా: ముజ్జగులు, ముల్లోకములు.

2. బహుప్రీహి - అన్యపదార్థప్రధానమైనది బహుప్రీహి.

ఉదా: ముక్కుంటి - మూడు కన్నులు కలవాడు - కష్యరుడు.

చలివెలుగు - చల్లనైన వెలుగు కలవాడు - చంద్రుడు.

ఈసమాసములలో - పూర్వపదార్థమునకుగాని, ఉత్తరపదార్థమునకుగాని ప్రాధాన్యములేదు. ఆరెంబి కలయిక వలన కలుగుచున్న వేరొక పదార్థమునకు (ఈశ్వరుడు, చంద్రుడు) ప్రాధాన్యము కలుగుచున్నది. కనుక ఇవి అన్యపదార్థ ప్రాధాన్యములైనవి.

3. ద్వయంర్వము - ఉభయ పదార్థ ప్రాధాన్యమైనది ద్వయంర్వము. అనగా ఇంరలి పూర్వోత్తరపరములు రెంబికిని ప్రాధాన్యము ఉండున. ఉదా: తల్లిదండ్రులు; అన్నదమ్ములు.

సూత్రమున ప్రాయికముగా అని చెప్పుటవలన సంస్కృత లక్ష్మణమునకు సరిపడని సమాసములును కొన్ని గలవని సూచింపబడేనది. ఉదా: విగురుగేలు; జాంబిమోవి- వీనిలోని పూర్వపదమైన విశేషణము స్థానమున ఉపమాన పదమున్నది. అందువలన నిని ఉపమానపూర్వపరకర్మారయ సమాసములనబడును.

ఇట్లే ఉపమానోత్తరపర కర్మారయ సమాసములును కొన్ని గలపు. ఉదా: ముఖపద్మము; చరణకమలములు. వీనిలో విశేషణస్థానికమైన ఉత్తరపరము ఉపమాన పదమైయున్నది. అందువలన నిని ఉపమానోత్తరపర కర్మారయ సమాసములనబడును. కానీ ఇట్లే ఉపమానోత్తర పరకర్మారయ సమాసములకు 'పిపరీతములు' లేవని సూరి చెప్పియున్నాడు. అనగా - కమలచరణములు, పద్మముఖము - వంటివి ఉండవని తొక్కుర్వము.

“సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు” - అన్న వృత్తిలోని సూచనను బట్టి సంస్కృతములోని సిద్ధసమాసముల నన్నింటినీ గ్రోపవచ్చును. ఉదా: రాజపురుషుడు; నీలోత్సారము; పీతంబరుడు; రామలక్ష్మణులు.

“కేవల సంస్కృతభ్రము విక్రుతి శబ్దముతోడ సమసింపదు” - అన్న వృత్తిలోని వాక్యముచే - కేవల సంస్కృత శబ్దములు తత్ప్రమీకరణము చెందక తెలుగుశబ్దముతో సమసింపదు. అనగా - పూర్వపదము సంస్కృత శబ్దముగను, ఉత్తరపదము తెలుగుశబ్దముగను ఉంచి సమాసముచేయరాదు. అందువలన అనేకమాఱులు - అల్పరండు వంటి సమాసములు రుష్ణసమాసములని తెలియవలయును అని చెప్పినాడు సూరి. వీనినే ‘పైరి సమాసము’ లనియు అందురు. ఇట్లే సమాసములు చేయరాదు. కానీ కొన్నివైరిసమాసములు తోకమున బహుశ ప్రవారమును పొందియున్నవి. ఉదా: గర్జుగుడి - లింగకాయ- ఆదివారము- పుఢతప్పు. ఇవి అనివార్యములు.

ఇది సమాసముల సూట్టువిభజనము.

3. తత్పురుషము

ఉత్సర్పదార్థప్రాధాన్యము కలది తత్పురుషసమాసము. ఇది వ్యధికరణ మనియు, సమానాధికరణ మనియు మరల రెండు చిధములు.

1. ద్వితీయాది విభక్తులు మీది పదముతో సమసించుబ వ్యధికరణము.

ఉదా: నెలతాల్పు - నెలను ధరించువాడు (ద్వితీయా తత్పురుషము)

నెలతక్కువాడు - నెలచే తక్కువాడు (తథీయా తత్పురుషము)

దేవరమేలు - దేవరకొఱకు మేలు (చతుర్థీ తత్పురుషము)

రొంగభయము - రొంగవలన భయము (పంచమీ తత్పురుషము)

రాముని బాణము - రాముని యొక్క బాణము (షష్ఠీ తత్పురుషము)

మాటనేర్చరి - మాటయందు నేర్చరి (సప్తమీ తత్పురుషము).

2. షష్ఠీతత్పురుషంబులందు సగాగుంబు విభావనగు (శ్రీధ - సమాస-1).

అనగా - షష్ఠీతత్పురుష సమాసములలోని షష్ఠీంపదమునకు విభావగా సగాగు మగునని అర్థము. ఉదా: ఎలజవ్యనంబున విలసనంబు. ఇందులో - ఎలజవ్యనంబు యొక్క విలసనంబు అని యున్నప్పుడు, “సమాస విభక్తికి లోపంబగు” (బాల-సమాస-25) అను విధి ప్రకారము యొక్కకు లోపముకలిగి, ప్రస్తుత సూత్రము ప్రకారము సగాగుమము రాగా - ఎలజవ్యనంబున విలసనంబు’ అనియైనది. ఇట్లే - యోగక్షేమంబున తెఱగు (భార-ఉద్యో- 1ఐ); అరదంబున యురవడిక్కెన్ (నిర్వ -6ఐ).

ఈ విధి ‘విభావ’గా వచ్చుననులనేతనగాగుమము వికల్పముగానగును. సగాగుమము రానిచో - ఎలజవ్యనంబు విలసనంబు, యోగక్షేమంబు తెఱగు, అరదంబు నురవడిక్కెన్ - అని యుండును.

‘విభావ’ అనుటవలన ఇచ్చగల నిషేధమును చెప్పబడినది. అందువలన ఈ సగాగుమము ఉరంతములైన అమహాతులకు మాత్రమే కలుగును; తక్కునవానికి కలుగదు (బాల-శ్రీధ-వ్యాఖ్య-|| - పు.119).

3. “సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందు రచ్చబ్దంబుతోడసమసించు” (బాల-సమాస-8). అనగా - సంబంధార్థమున అన్ని శబ్దంబులును తత్త్వ శబ్దముతో సమసించును. ఉదా: నా వాడు - నాయది - ఇంటివాడు - ఇంటిది - రామునివాడు - రామునిది.

4. “యుమ్ముదస్యురాత్మార్థంబుల కుత్తరపరం బు పరంబగునప్పుడు దుగ్గాగమము విభావపగు” (బాల-సమాప-11). అనగౌ- యుమ్ముదస్యురములు (నీపు, మీరు), అస్యురథకములు (నేను, మేము), ఆత్మార్థకములు(తాను,తాము)- వీనికి ఉత్తర పరము పరమైనవో దుగ్గాగమము విభాషగానగును. ఉదా: నీదుకరుణ-నాదునేరిమి - తనదురూపు.

ఈవిధి పొక్కే మనుటవలన, దుగ్గాగమమురానివో - నీకరుణ, నానేరిమి, తన రూపు - అనియే యుండును.

5. “సమాపవిభ్రక్తికి లోపంబగు; లట్టునకుగారు” (బాల-సమాప-25). అనగౌ- సమాపమునందు పూర్వశబ్దము యొక్క విభ్రక్తికి లోపము కలుగును. కాని, ద్రీతీయాది విభక్తులకు బహువచనమున వచ్చు ఆగమలకారమునకు మాత్రము లోపమురాదు. ఉదా: రామునిబాణములు - ఇందులో - ‘రామునియొక్క బాణములు’ అన్నదానికి ప్రస్తుతసూటము చేత ‘యొక్క’కులోపము రాగా ‘రాముని బాణములు’ అని అయినది. ఇట్లే- గుణముల ప్రోక - ఇందులో కూడ గుణములయొక్క ప్రోక అన్నదాని లోని యొక్కకు లోపము రాగా ‘గుణములప్రోక’ అనియైనది. బహువచన ‘ల’కారమునకు లోపమురాదు.

6. “కొన్ని యెడల సప్తమీ తప్పురుషమునందు నవ్వకంబునగు” (ప్రాచ-సమాప-37). అనగౌ- కొన్ని యెడల సప్తమీతప్పురుషసమాపమున పూర్వపరమునకు చవ్వకమును కలుగును. ఉదా: కువలయంబునవారు (భార-ఆరి-2ఐ).

సూటమున ‘నవ్వకంబును’ అన్న సముచ్చయార్థకమువలన ‘అందు’ అను తప్పమీ ప్రత్యయమును రావచ్చునని వృత్తి యందు చెప్పినాడు. ఉదా: కువలయంబునందలివారు.

ఇట్లు బాల-ప్రాచవ్యాకరణకర్తలు తప్పురుషసమాపములలో కల్గిఉన్న విశేషరూపములను వివరించినారు.

4. కర్మధారయము

దీనికి సమానాధికరణమనియు వేరు. విశేషంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసము సమానాధికరణము. ఉదా: సరథపువచనము - తెల్లగుళ్లము-మంచిరాజు. ఇదియే సంభ్యాపూర్వకమైనవో ద్విగుప్త అనబడును. ఉదా: ముజ్జగములు - ముల్లోకములు.

1. “కర్మధారయంబు త్రిక స్త్రీసము ముగంతధాతుజవిశేషణ పూర్వపరంబై యుండు” (బాల-సమాస-5). అనగా- కర్మధారయ సమాసములోని పూర్వపరము త్రికముగాని, స్త్రీసముగాని, మువర్రూంతముగాని, ధాతుజ విశేషణముగాని అయియుండును.

(ఎ) త్రికముతో - ఆ ఈఏ యను సర్వామములు త్రికమనబడును (బాల సమాస-4). ఈ మూడు సర్వామములు పూర్వపరములుగా చేరుటవంచ కర్మధారయ సమాసము లేర్చడుచున్నావి. ఉదా: ఆచందము - ఈచిందము- ఏబ్యందము.

(బి) స్త్రీసములతో - ప్రథమైకలోపించిన శబ్దములు స్త్రీ సమములు. అవి పూర్వపరములైనప్పుడు ఉదా, వాడి మాట - పోడి పాట.

(సి) ముగంతములతో - మువర్రూంతపరములతో ఏర్పడు కర్మధారయశబ్దము లకు ఉదా: బెడీరపుటదీరము- బెడీరము + అదీరము - అన్నదానిలోని పూర్వశబ్దము మువర్రూంతము. “కర్మధారయంబుల మువర్రూంబునకుంబుంపులగు” (బాల-సంధి-32) అన్న సూతము ప్రకారము పూగాగమముకలిగి ‘బెడీరపు+అదీరము’ అని యిగును. తరువాత “కర్మధారయంబులందుత్తున కచ్చపరంబగునప్పుడు టుగాగమంబగు” (బాల-సంధి-28) అన్న సూతముచే టుగాగమమై ‘బెడీరపుటదీరము’ అని అయినది.

(డి) ధాతుజవిశేషణములతో - క్రియాపరములవలన ఏర్పడేన విశేషణములు ధాతుజవిశేషణములు (వచ్చిన - వచ్చుచున్న - వచ్చెడు - రాగల - రాని). అట్టేపరముతో ఏర్పడేన కర్మధారయ సమాసములకు ఉదా: మడేసెడు దడములు.

వృత్తిలో - “ఈ నియముచే - బల్లిరుడుమల్లుడు- కావలుడు రావణుడు - ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు” - అని సూరి చేపేయున్నాడు. వినిలోని పూర్వశబ్దము

డువ్వాంతము. ఇది త్రికముకాని, ప్రీసమముకాని, ముగంతముకాని, దాతుజవివేషణముకాని కాదు. కనుక ఉత్తర పదముతో సమసీంపక, వ్యస్తముగానే ఉండిపోవును.

2. (ఎ) కర్మధారయ సమాపమున ఉత్తరపదము లిరుదవాచకము కాని కులవాచకముకాని అయినప్పుడు, దాని పూర్వపదము రెండు అడ్డరములుకల సంజ్ఞా వాచకమైనవో, అది పులింగమైనను ప్రీ లింగమైనను, దాని చివరి అడ్డరమునకు దీర్ఘము బహుళముగావచ్చును (శ్రాధ-సమాప-2). ఈ విధి సాంప్రద్యుతిక-ఆచ్చిక-మిశ్రమాపము అన్వింటికిని వర్ణించును. ఉదా: రామారాష్ట్రి - సుబ్రాష్ట్రి-రామానాయడు-సుబ్రారెడ్డి- వీరాసెట్టీ-రామారావు-ఎణ్ణాపైగడ-చిన్నాదేవి.

ఈ విధి ‘బాహుళక’మనుటవలన - రామానాయడు - రామశాస్త్రి - వంచేవానిలో దీర్ఘము వైకల్పికము. అట్లే - కృష్ణశాస్త్రి వంచేవానికి దీర్ఘముకలుగదు.

(అ) “ఇటపూర్వపదంబు నల్యంబున కిల్యంబు బహుచంబుగనగు” (శ్రాధ-సమాప-3) - అనుటవలన వై సూత్రమువలన వచ్చిన అయిమునకు ఇల్యమును బహుళముగానగును. ఉదా : సుబ్రానాయుడు - సుబ్రినాయుడు; రామారెడ్డి - రామిరెడ్డి ; ఎల్లా సెట్టీ - ఎల్లిసెట్టీ.

ఇది - ‘బాహుళక’ మనుటవలన - రామిసెట్టీ - సుబ్రిసెట్టీ ఇత్యాదులలో ఇల్యము నిత్యము.

(పి) “కొన్ని యెడల నిచ్చే ననాపామా యాగమంబులగు” (శ్రాధ-సమాప-4). వై సూత్రమున (శ్రాధ-సమాప-2) చెప్పినట్లు రెండుక్కరములుకల పూర్వపదములకు చివర అన-అప-అమ-అయ్ - అనునవి ఆగమములగును. ఉదా: తిక్కునసోమయాజి- సన్మార్యుడు - కృష్ణ నాయడు - సన్మయభట్టు.

(ఒ) “పై యాగమంబులు కొన్నియెడల ద్వీప్యయుక్తంబులగు” (శ్రాధ-సమాప-5). వై సూత్రము ప్రకారము వచ్చిన - అన-అప- అమ-అయ్-అనువానికి కొన్నియెడల ద్వీప్యమును కలుగును. ఉదా: రామస్న సెట్టీ - తిమ్మప్పనాయుడు- కృష్ణమ్మపంతులు- మల్లయ్యశాస్త్రి.

3. “కర్మధారయం బియ్యది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసంబట్టయగు” (ప్రాథ-సమాప-6). అనగా- బిరుదాది పదములు ఉత్తరపదములుగా కలిగిన కర్మధారయ సమాసములు మిశ్రసమాసములే అయినను, వానికి ప్రక్రియ సిద్ధసమాసముల వలెనే అగును. ఉదా: రామరావు - కష్టరాయము. ప్రాథధారకరణకర్త చెప్పిన పైనియమములు కేవలము రెండక్కరములు పూర్వపదములుగా కలిగిన సమాసములకే చెప్పినాడు. కాని అంతకన్న ఎక్కువ అష్టరములు కలిగిన పూర్వపదములకును వర్తించుచున్నది. ఉదా: మోహనరావు - నారాయణరెడ్డి. అదంతములు కాని పదములపైను రావచ్చును - గురుమూర్తి నాయడు(బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య- ॥-పు.125).

4. “కొత్తారులు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడం బలె, రత్నమంబులతోడం గొన్నియెడల గర్జధారయంబగు” (ప్రాథ-సమాప-3). అనగా- బాల-సంధి-36వ సూతముచే నేర్చిడు కొత్తారుల ఆర్యులోశేషము లైన ‘కొ’మెలగసువి, దేశ్యశబ్దములతో సమసించినట్లు, కొన్నియెడల తత్పమి శబ్దములతోను సమసించును. ఉదా: కొంబులకలు (కొత్త+పులకలు) (ఉ.రామా-6ఆ); ముంగోపము (ముందు+కోపము)(ఉ.రామా-3ఆ); సగరాజ్యము (రామా-కిమ్పుంధ).

5. “గుణవచనంబులగు నల్లారులకుం గర్జధారయంబునందు నిగాగమంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-సమాప-12). అనగా- గుణవచనములైన నల్ల-తెల్లవంటి శబ్దములు పూర్వపదములై ఏర్పడిన కర్మధారయసమాసములలో, ఆ విశేషణములకు నిగాగమము బహుశముగా చేరును. ఉదా: నల్లని గుణ్ణము - నల్ల గుణ్ణము.

నల్ల-తెల్ల-పచ్చ-ఎట్లు-భామ-తియ్య-కమ్మ-పుల్ల-వంటి నల్లారులు.

ఇట్లు వచ్చిన నిగాగమమునకు పదములు పరమైనవో బిందువగను (ప్రాథ-సమాప-13). ఉదా: కమ్మదేనె-కమ్ముందేనె(నైపు.-2ఆ).

6. “తమ్ముగుణ్ణలు చిలుకుచొకరియిత్యారుల విశేష్యపూర్వపదకర్మధారయ సమాసంబులు” (ప్రాథ-సమాప-16). కర్మధారయసమాసములలో సాధారణముగా విశేషణము పూర్వపదముగను, విశేషము ఉత్తరపదముగను ఉండును. అట్లుకాక విశేషము పూర్వపదమై, విశేషణముత్తర పదములుగా నున్నవానికి ‘విశేష్య పూర్వపదకర్మధారయ సమాసము’ లని పేరు. ఉదా: తమ్ముగుణ్ణలు (భార-ఆర-7ఆ), చిలుకుచొకరి (శక.-2ఆ).

7. ఆ ఈ ఏ - అను సర్వనామములు త్రికమునబడును (బాల-సమాస-4). “త్రికంబుమీది యసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుశంబుగానగు” (బాల-సమాస-14). అనగా- ఆ ఈ ఏ అను మూడు సర్వనామములకు పరముగా అసంయుక్తహల్లున్నచో రానికి ద్విత్వము బహుశముగా నగును.

“ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీప్తంబునకు ప్రస్వంబగు”. అనగా - ద్విరుక్తమైన హల్లు పరమైనప్పుడు ఆచ్చికశబ్దము పై నున్న దీప్తము ప్రస్వమగును. ఉదా : ఆకస్య - అక్కిన్య; ఈకాలము - ఇక్కాలము; ఏలోకము - ఎల్లోకము.

ఈ ఏధి ‘బాహుశకము’ అనుటవలన ఈమైరేఫములకు వర్తించదు (వృత్తి). ఉదా: ఆరూపము - ఈశబ్దము - ఏషండము - ఆనుక్రమి-ఆహాయము.

8. “కృత ప్రస్వంబగు త్రికంబు మీది చోటు శబ్దంబు నోత్వంబునకు అప్యప్రస్వంబులు విభాషణగు” (బాల-సమాస-15). అనగా - త్రికము పై నున్న చోటు శబ్దమునకు పై సూత్రములచే (బాల-సమాస-4,13,14)- అచోటు-ఇచోటు- ఎచోటు వంటి రూపము లేర్జుడును. ప్రస్తుత సూత్రముచే రానికి అయిము వచ్చినప్పుడు - అచ్చు - ఇచ్చు- ఎచ్చు-అనియు అగును.

“అక్కిటాదుల జడ్డకు లోపంబు బహుశంబుగానగు” (బాల-ప్రకీర్తి-8) అను సూత్రముచే - అచు-అచోటు; ఇచు-ఇచోటు; ఎచు - ఎచోటు - అను రూపములును కలుగును.

ఈ చోటు శబ్దము ఔపవిభక్తిము కనుక, దాని అంతిమ టకారమును విభాషగా లోపంచును (బాల-సమాస-16). ఉదా: అచోటునున్నాడు - అచ్చోటనున్నాడు; ఒకచోటునుండి - ఒకచోటనుండి.

9. “ఆ యూత్యాదిఘటేతంబులు విశేషణోభయ పదకర్మధారయంబులు” (త్రిధి-సమాస-17). అనగా- ఆ, ఈ వంటి రెండేసి విశేషణములు పూర్వపదములుగా కలిగిన వానిని విశేషణోభయ పదకర్మధారయసమాసము లందురు. ఉదా: ఆ యూ నేరములు; ఈయాదేశంబననేల (మను-1ఏ); కొట్టిన తిట్టిన యాతడు (భోజ-6ఏ).

కొన్ని త్రిక్రియాజన్యవిశేషణ ఫుటీతములైన విశేషణోభయపదకర్మధారయ సమాసములు, సందర్భప్రచారములలో వ్యాఖ్యాతములై యుండియు విశేషములో సమసింఘము (ప్రాథ-సమాస-18). ఉదా: ఈ కన్నులు తెఱవని శిశు వేరీడొనరించే వీకు (భోజ-6ఆ).

10. “కొండాకనోసమాసంబులందు నామ్యదికసుమ్యముల మువ్రద్దంబులు పజ్వప్రణబులగు” (బాల-సమాస-19). అసగా - సమాసములందు పూర్వశబ్దములైన నామ్యముల మువ్రద్దమునకు పజ్వప్రణబు (లిందుపూర్వక పవర్ము), కనుమ్యముల మువ్రద్దమునకు పవర్మును ఆదేశముగును. ఉదా: నాపచేసు - పాపచేడు; కనుపపులు-జనుపనార.

నాము-పాము-ప్రేము-వేము-అమ్ము-ఎమ్ము-ఇవి నామ్యములు.

కనుము-ఇనుము-ఉడుము-ఎనుము-జనుము-మినుము-ఇత్యాదులు కనుమ్యములు.

11. “నిక్కులాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు” (బాల-సమాస-20). అసగా - నిక్కుల, కవ్యాడి మెరలైన సమాసములను ప్రయోగములలో సున్నట్లు గిహోంపవలెను. ఉదా: నిక్కుల (నిక్కుము+కల); కవ్యాడి (కవ+వడి).

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు కర్మధారయసమాసములేర్పడుచున్న ధానమును వివరించినారు.

5. ద్విగుహ

సంఖ్యావాచకశబ్దము పూర్వపదముగా కల కర్మధారయసమాసమునకే ద్విగుహసమాసముని పేరు. ఆ ద్విగుహసమాసములు తెలుగులో ఏర్పడుచున్న విధానమును బాల-ప్రాథవ్యాకరణములు వివరించినవి.

1. “సమాసాధికరణంబగు నుత్తర పదంబు పరంబగునపుడు మూడు శబ్దము దువర్ణంబునకు లోపంబును, మీరి హల్లునకు ద్వితంబునగు” (ప్రాథ-సమాస-17). అనగా- సమాసాధికరణ సమాసములోని మూడు శబ్దమునకు ఉత్సర్పించు పరమగునపుడు, దాని డువర్ణమునకు లోపమును, మీరి హల్లునకు ద్విత్యమును అగును. ఆ తరువాత - “ద్విత్యకుంబగు హల్లుపరంబగునపు ఆచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు ప్రస్వంబగు” (బాల-సమాస-13) అన్న సూత్రము ప్రకారము - మూడు + జగములు= ముజ్జగములు; మూడు + లోకములు = ముల్లోకములు. ఇవ్వట సమాసమైనవో - ముజ్జగములు, ముల్లోకములు వంటి రూపములేర్పడును. సమాసము కానివో - మూడు జగములు, మూడులోకములు వంటి రూపములే యుండును.

ఈ విధి ‘ముయ్యేడు’ వంటి సమాసములకు నిత్యమని - “ముయ్యేడ్వరులందు ప్రస్వద్విత్యములు నిత్యంబులు” (ప్రాథ-సమాస-10)- అని ప్రాథవాకరణ్యకర్త చెప్పియున్నాడు. ఉదా: ముయ్యేడు మాఱుల్ (భార-ఆది-1అ); ముమ్మడుగు (భార-ఆది-1అ).

2. “ద్విగుహన కేకవచనంబు ప్రాయుకంబుగానగు; మిశ్రంబునకుగాదు” (బాల-సమాస-18). అనగా- ద్విగుహసమాసములోని పూర్వోత్సర్పించులు రెండును ఆచ్చికములేయేనవో, ప్రాయుకముగా ఆ సమాసాంతమున బహువచనమునకు బదులు ఏకవచనము కచ్చును. ఇవ్వట ‘ప్రాయుకముగా’ అనుటవలన బహువచనమును యథాతథాముగా ఉండవచ్చునని భావము. ఉదా: ముచ్చిచ్చు-ముక్కెరు- ముప్పాతిక-ముత్రోవ. ఏకవచనమురానివో - ముచ్చిచ్చులు - ముక్కెరులు.

ఆ సమాసము మిశ్రసమాసమైనవో - అనగా ఒక పదము ఆచ్చికము, మరొక పదము తత్ప్రమము అయినవో, ఏకవచనము కాదు. ఉదా: మువ్విధములు - ముజ్జగములు. కాని కొన్ని ప్రాచీనావ్యాకరణములందు మిశ్ర ద్విగుహసమాసములను ఏకవచనాంతములుగా

సున్నవని చూపుచు ప్రాథమికరణకర్త - “ఒక్కిచో ద్విగుపు మిళింబేకవచనాంతంబునగు” (ప్రాథ-సమాస-20) అని బాలవ్యాకర్త తెప్పినదానిని సవరించినాడు. ఉదా: స్తోత్కృదిరిగి (ఉ.హరి.-6ఆ); ముల్లోకము దాసయేలగజి (హరి-1ఆ); ముమ్ముహర్షమునకు (జ్ఞ.-7ఆ).

3. “వారార్థకశబ్దంబు లద్విర్ధుంబులు తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకంబులగు” (ప్రాథ-సమాస-21). అనగా- వారార్థక శబ్దములు లద్విర్ధుకములు కానిచో తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకములై యుండును. ఉదా: ఒక తడవ - ఒక మాటు - ఒకసారి - రెండు తడవలు.

ద్విర్ధుకములైనచో సంఖ్యాపూర్వకములు కానక్కురలేదు. ఉదా: తేపతేపకు తడవతడవకు - మాటిమాటికి.

‘తఱచుగ’ సనుటచే - ద్విర్ధుకములుకానప్పుడును వానిని సంఖ్య వాచక విరహితములుగా ప్రయోగింపవచ్చును. ఉదా: తడవకు - మాటికి.

తడవ - తూరి - తేప - మాటు - సారి - వంచివి వారార్థకములు.

4. “ ఒకండ్యాదులు పరంబులగుచో , దఱచుగ సున్ బదికగు” (ప్రాథ-సమాస-22). ‘పది’ శబ్దమునకు ‘ఒకండు’వంటి సంఖ్యావాకములు పరమందున్నచో ‘ఛన్’ అనుసరితఱచుగా ఆగమముగా వచ్చును. ఉదాపరునొకండు(పది+ఛన్+ఒకండు). ఇచ్చే - పదుమూడు - పదునేను - పదునాటు.

సూర్యతమును ‘తఱచుగ’ అనుటవలన - ‘ఛన్’ ఆగమముగా రాని పదియాఇ పదాఱు వంటి రూపములును కలుగవచ్చునని వృత్తియందు వివరింపబడేనది.

5. “పదికిరెండేరు దొమ్ముదుల పరంబులగునప్పుడు బిందుపూర్వకడకారంబును, ద్విర్ధుక నివ్వరంబును, బిందుపును గ్రమంబగ దివ్వరంబునకగు” (ప్రాథ-సమాస-23). అనగా- ‘పది’ శబ్దమునకు రెండుశబ్దము పరమైనప్పుడు దాని చివరి దివ్వరమునకు బిందుపూర్వక డకారమును, ‘ఇరు’ అనుశబ్దము పరమగునప్పుడు ద్విర్ధుక నివ్వరమును, ‘తొమ్మిది’ శబ్దము పరమగునప్పుడు బిందుపును ఆదేశమగును.

ఉదా: పది+రెండు = పండ్ + రెండు = పండైండు.

పది + ఇర్దుఱు = పన్ని+ఇర్దుఱు = పన్నిఇర్దుఱు.

పది = తొమ్మిది = పం+తొమ్మిది = పంతొమ్మిది.

6. “పదియుత్తరపంచంబగువో నేను దొమ్ముల నుమ్ములకు బిందుపును, ఎని కెమును, ఏడునకు వర్ధవ్యాత్యయంబును, ఆపరుషంబునకు సరళంబును, క్రమంబుగునగు” (శ్రాంక-సమాప-24).

1. “పది’ ఉత్తరపరముగా నున్నప్పుడు - ఏను శబ్దము యొక్క సువర్ధమునకు బిందుపు ఆదేశమగును - ఏను + పది = ఏం+పది; దీర్ఘముచైన సాధ్యపూర్ణము ఉండరు కనుక- ఏ+పది; సరళదేశమురాగా - ఏబరి అని యగును.

2. పదికి పూర్వమున తొమ్మిది యున్నవో - బిందుపును సరళమును కలిగి - తొంబది అని యగును.

3. పదికి పూర్వమున ఎనిమిది ఉన్నవో - ‘ఎను’కుబరులు ‘ఎని’ వచ్చును- ఎనిమిది+పది= ఎను+పది. సరళమురాగా - ఎనుబడియని యగును.

4. పదికి పూర్వమున ఏడు ఉన్నవో - వర్ధవ్యాత్యయము కలుగును - ఏడు+పది = కుఏ+ పది; ఆపదారి స్వరమునకు సంధికలిగి - డె అనియు; ‘పదియుత్తరపంచంబగువో పూర్వపరంబు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు’ (శ్రాంక-సమాప-25) అను సూతము ప్రకారము - డె+పది అనియు; ‘ప్రాప్తప్రాస్వంబులగు మూడేల మీరి వర్ధంబులకు ద్విత్యంబు బహుశంబుగా నగు (శ్రాంక-శ్ఛ-100) అను సూతము ప్రకారము ‘టెబ్బది’ అనియు అగును.

7. “పది యుత్తరపంచంబగువో బూర్యపరంబు దీర్ఘయునకు ప్రస్వంబగు; కేకు రాదు” (శ్రాంక-సమాప-25). అనగా - పదిశబ్దము ఉత్తరపరముగా నున్నప్పుడు, పూర్వపరము యొక్క, దీర్ఘమునకు ప్రాస్వమగును. ‘ఏను’ శబ్దములోని ‘ఏ’కు మాత్రమురాదు. ఉదా: ముప్పరి- ముప్పండు; నలువది-నలువండు; ఏబది- ఏబండు.

8. “కాన్ని యెడల నీ సమాసపదంబులు యువర్ధ వ్యవహారంబులునగు” (శ్రాంక-సమాప-26). అనగా- కాన్నివోట్ల చైనై ద్విగుసమాసములోని పదములు ‘యు’ ప్రముచే వ్యవహారములును అనుగు. ఉదా: పదియు రెండేడులజ్ఞతహస (భార-ఆది- జా); పదియు నొక్కండు రుద్రుల బాఱవిడిచె(కాశి-7ఆ).

ఇట్లు బాలశ్రాంకవ్యాకరణక్రూలు ద్విగుసమాసములను నిరూపించినారు.

6. బహుప్రిహి

అన్య పదార్థప్రధానమైనది బహుప్రిహి.

ఉదా: ముక్కింటి - మూడు కన్నలు కలవాడు - ఈశ్వరుడు.
చలివెలుగు - చల్లనైన వెలుగు కలవాడు - చంద్రుడు.
చక్రపాణి - చక్రము చేతియందుకలవాడు - విష్ణువు.

ఈ సమాసములు రెండుపదముల కలయికమిలన ఏర్పడినవి (మూడు+కన్నలు; చలి+వెలుగు; చక్రము+పాణి). వీనిలో కొన్ని సమాసములైన పిరప, అంతమున కొన్ని మార్పులనొందినవి. కొన్నింటికి మార్పులు లేవు. ఏమైనను, వీనిలోని పూర్వపదమునకు గాని, ఉత్తర పదమునకుగాని అర్థప్రాధాన్యములేదు. ఆ రెండు పదముల కలయిక నలన ఆసమాసములు విశేషార్థబోధకములు (ఈశ్వరుడు, చంద్రుడు, విష్ణువు) అగుచున్నవి. అందువలన అన్యపదార్థ ప్రధానములైనవి.

ఇట్లే బహుప్రిహి సమాసము లేర్పడుచున్న విధానమును బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తృ వివరించినారు.

1. “ప్రీసమఫుటింబ యెకాన్కాకండ బహుప్రిహి చూపుక్కొడి” (బాల-సమాస-6). అనగా - బహుప్రిహి సమాసములలోని పూర్వోత్తర పదములు రెండును ప్రీసమములై యుండును. ఉదా: చలివెలుగు - వెవెలుగు - మోటలరి(మోటలగు ఎద్దు).

2. “బహుప్రిహి ని సమాసాంతకార్యాంబులుం గానంబడియేడి” (బాల-సమాస-22). అనగా - సమాసములందు సమాసాంతమున ఆగమాదేకాది కార్యములు కొన్ని జరుగునని అర్థము. ఉదా: ముక్కింటి - కడలిరాచాలి - నలువ - గట్టు విలుతుడు.

3. “బహుప్రిహి ని ప్రీచావ్యంబగుచోనుమానంబు మీరిమేనునకు బోడియగు (బాల-నమాన-23). అనగా - బహుప్రిహి నమానమున, పూర్వశబ్దము ఉపమానవాచకముగాను, ఉత్తరశబ్దము ‘మేను’ అనియు ఉండి, ఆ సమాసము ప్రీచావకమైనచో, ‘మేను’ శబ్దమునకు ‘బోడి’ అనునది ఆదేశమగును. ఉదా: అలరు బోడి (అలరు+మేను-పుప్పువంటి శరీరముగలప్రతి). ఇట్లే - ననబోడి - పూబోడి - విరిబోడి. ఇందిలి ‘అలరుబోడి’ అగు దానిని గ్రోంచి, ప్రాథవ్యాకర్త - “అలరుబోడి త్యాదులపమాన

పూర్వపద కర్మధారయంబులు” (ప్రాథ-సమాస-89) అని సపరించి చెప్పి బూనినాడు. అనగా- అలరుబోడి మొదలగునవి ఉపమానపూర్వపదకర్మధారయ సమాసములని ఆయన అభిప్రాయము. ఆయన - అలరు + పోడి - అని ఆసమాసమును విడదీసి, “ ఇట పోడి పరంబగు వో నెల్లెడం నుమ్మగు ” (వృత్తి) అని నుగాగమును విధించి, ద్రుతకార్యము జరిపి, ‘అలరుబోడి’ అనురూపమును సాధించినాడు. దీని లోని ‘పోడి’ శబ్దమునకు ‘మనోజ్ఞమైనది’ అని ఆర్థము నిచ్చినాడు.

పై సమాసములలోని ఉత్తరపదమును చిన్నయసారి ‘బోడి’ యని గోంపగా, ప్రాథవ్యాకర్త పోడి యని చెప్పుట గమనార్థము. దీనికి కారణము - [పొచీన కావ్యములలో - చిగురుంబోడి(కళా-3అ); తీయంబోడి(పాంచాలీ- 3 అ); పుపుంబోండ్లు(యయాతి. 1 అ)- వంటి ప్రయోగములలో పోడి శబ్దమునకు పూర్వమున బిందువుండుటయే అనవచ్చును. కాని సూరి ఇచ్చిన ఉదాహరణలలో బిందువు లేదు. కనుక ఆయన అభిప్రాయమున బోడి యనియే సృష్టమగును.

కండంతప్రీసమములకును సరళముల పరమగునప్పుడు నుగాగమము విధించబడేనది (బాల-సంధి-35). కనుక, ఆస్తాతము ప్రకారము ‘అలరుంబోడి, పూపుంబోడి’ వంటి రూపములను సాధించుటకు సూరివిధానము అవకాశము కల్గించుచున్నది. కాని - ‘విరబోడి’, ననబోడి’ వంటివానికి బిందువు కలుగుటకు అవకాశము లేదు కనుక సూరి అన్నింటికి సరిపడు నట్లు ‘బోడి’ పరమునే స్వీకరించినాడు. ప్రాథవ్యాకర్త - “ఇట పోడి పరంబగువో నెల్లెడలనుమ్మగు” అని నుగాగమమును విధించి పై రూపములను సాధించినాడు. అవసరమైన పదములను విధించి రూపసాధనమును నైప్పతరము చేయుటక్కు, సూరి అనుసరించిన విధానమే సముచ్చేతముగా నుస్సుది.

4. “కఱకంరుడు బహుపీపి” (ప్రాథ-సమాస-27). అనగా- కఱకంరుడు అనునది బహుపీపి సమాసమని ఆర్థము.

కఱకంరుడు - అన్న బహుపీపి సమాసమున పూర్వపదము ఆచ్చికము (శకటరేఖము ఆచ్చిక శబ్దములయందే కన్నించును). ఉత్తరశబ్దము తత్తముము. కనుకదీనిని అచ్చెరాబలపతి మిశ్రబహుపీపిగా చెప్పిన్నట్లు ప్రాథవ్యాకర్త చెప్పి, “కాని అది యట్లుగుట రష్టుటము” అని సృష్టపరిచినాడు. అందువలన ఆయన దానిని ‘గరకంరః’

అన్న సంస్కృత సమాసమునకు తద్వచర్యాచమని చెప్పినాడు. ఏమైనను ఆది బహుప్రీపీ అనియే ఆయన అభిప్రాయము.

కానీ అట్లు స్వ్యకరించినను ‘కఱకంటుడు’ అన్నదానికో శవ్యర్థమున్నది. ఆది తద్వచములలో ఉండదు. కనుక దానిని తద్వచమనుటకును వీలులేదు.

అందువలన చిన్నయసారి దానిన కఱకంటుడు అనియే గ్రహించి, ఇళ్ళావిరుద్ధమైనది కావున గ్రామ్యమని చెప్పినాడు. కానీ మహాకవులచే ప్రయోగింపబడేనది రాశున అనింద్యగ్రామ్యమని నాడు (బాల-సంజ్ఞ-23).

ఏమైనను ఈ ప్రయోగవిషయమున శ్రౌఢవ్యాకరణకర్త చెప్పిన దానికన్న సారి చేపునదే సముచితముగానున్నది.

ఇట్లు బాల-శ్రౌఢవ్యాకరణకర్తలు ఈ బహుప్రీపీ సమాసములను వివరించినారు.

7. ద్వంద్వము

ఉభయ పదార్థ ప్రధానమైనది ద్వంద్వసమాసము. ఇందలి పూర్వోత్తరపదములు రెంటికిని సమప్రాధాన్యముండును. ఉదా: తల్లిదండ్రులు - అన్నదమ్ములు.

1. “ఆచిక శబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు” (బాల-సమాస-7). అనగా- ద్వంద్వసమాసము సాధారణముగా పూర్వపదము ప్రీతిసమమును, ఉత్తరపదము ఆచికమును అయియుండును. ఉదా: అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరు కల్లెలు - ఆలుమగలు. వీనిని ఆచికద్వంద్వములందురు.

ఈ నియమమువలన - ‘మగడును బిడ్డలును - పల్లమును గళ్లమును’ అనునవి సమసింపవని వ్యత్పిలో చెప్పేనాడు. ఇవి రెండును ఆచికశబ్దములే అయినను పూర్వపదములు ప్రీతిసమములు కాపు కనుక సమసింపవు. సముచ్చయార్థకముతో కూర్చుబడి, వ్యవస్తముగనే యుండును.

2. “ద్వంద్వంబసందు బుకారంబునకు రఘ్రంబు విభావనగు” (బాల-సమాస-24). అనగా- ద్వంద్వసమాసములో పూర్వపదము వివరమన్న బువ్రంబునకు బదులు రఘ్రము విభావగా నగును. ఉదా: మాతృ+పితలు = మాత్రపితలు; మాంధాత్ర=రఘుస్కీతిశులు = మాంధాత్రరఘుస్కీతిశులు.

ఈ విధి విభావకనుక - మాత్రపితలు.

3. “కాన్ని యెడల మహాద్వంద్వంబునం బూర్యపరాంత్య స్వరంబునకు దీర్ఘంబును జాపట్టెదు” (శ్రాద-సమాస-28). అనగా- మహాద్వంబునకు దీర్ఘంబును జాపట్టెదు అనుమతించాలి. మహాతీవాచకములచేగాని, మహాతీవాచకములచేగాని ఏర్పడిన ద్వంద్వసమాసములలో పూర్వపదాంత్యస్వరమునకు కాన్ని యెడల దీర్ఘమును అగును. ఉదా: అన్నదమ్ములు (ఉ.హరి-4ఐ); అప్పచెల్లెందు నిర్వ.రామా. - 3ఐ); తల్లిదండ్రులు (భల్ల-4ఐ).

4. “ఒకానొకవో ద్వంద్వంబునం బూర్య పరంబు క్లీబసమంబగు; అగువో నా ము వర్ధంబునకు లోపంబగు (శ్రాద-సమాస-29). అనగా- సాధారణముగా ద్వంద్వసమాసములో పూర్వపదముప్రీతిసమమే అగును. ఒక్కొక్కొసారి అపూర్వ

పదము టీచిసమముగను ఉండవచ్చును. అప్పుడు దాని చివరిమువ్వర్షమునకు లోపము కలుగును. ఉదా: అందచందములు (అని.-5ఆ); వెచ్చసచ్చముల (వెం.పంచ.-1ఆ).

5. “ర్యంద్యం బ్రాహోవావక కృరంతశబ్దముటితం బేకువనాంతంబునగు” (ప్రాథ-సమాస-30). అనగా- అబ్రాహోవకములతో కాని, కృదంత శబ్దములతోగానీ ఏర్పడేన ర్యంద్యసమాసము ఏకవచాంతముగ కూడ నుండవచ్చును. ఉదా: కూడుగుడ్డ-కూరగాయ (జై.భార-4ఆ)- రచిదాపు (భోజ-2ఆ)- తాకురగులు (హరి-ఉ-5ఆ).

స్మాతములోని ‘సు’ అను సముచ్చయార్థకమువలన - కూడుగుడ్డలు - కూరగాయలు - దరిదాపులు -తాకురగులులు - అనియు నుండవచ్చును.

6. “భావద్వంద్యంబునం దొలిపదంబు ఉవ్వర్కంబునకు లోపంబగు” (ప్రాథ-సమాస-31). అనగా- భావార్థకశబ్దములతో నేర్పడేన ర్యంద్యసమాసమున పూర్వ పదము చివరనున్న ఉవ్వర్కమునకు లోపముకలుగును. ఉదా: ఔగములు (ఔఱ+కామి) (పరమయోగి -3ఆ) - చెల్లుచెల్లములు (చెల్లుల+చెల్లమి) (వెం.పంచ-1ఆ)- వచ్చురాములు (వచ్చుబ+రామి) (హాండు-4ఆ).

7. “ర్యంద్యంబునం బూర్యపదాంత్యావయవంబునకు లోపంబాండెనగు” (ప్రాథ-సమాస-32). అనగా - ఒక్కాక్రూసారి ద్వంద్యసమాసములోని పూర్వపద్యంత్య అవయమునకు లోపము వికల్పముగా నగును. ఉదా: పుట్టుగ్రూంకుగట్టు (పుట్టుగట్టు + క్రూంకుగట్టు) (యయాతి.-5ఆ); తొవదమై విందు (తొవవిందు + తమైవిందు) (రామా.-3ఆ); విస్కకన్నది (విస్కది+కన్నది)(విపు-2ఆ).

8. “ఒకానొకవో ర్యంద్యంబు మిక్రంబుగను, అందలి పూర్వపదంబు టీచి సమంబుగను గానంబడేయెడి” (ప్రాథ-సమాస-33). అనగా- టీచిసమమైన శబ్దము పూర్వపదముగా కలిగిన మిక్రద్వంద్య సమసమును ఒక్కి-వో కనిపించవచ్చును. ఉదా: అనసరమక్కాలలు (రామా - 2ఆ).

ఇట్లు బాల-ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు తెలుగులో ర్యంద్యసమాసములు కలుగుచున్న విధానములను వివరించినారు.

VIII. తద్దిత పరిచేషుదము

విభక్త్యంతములైన పదములపైన భావార్థము, స్వార్థము, మతుబ్రహ్మము, రఘ్వార్థములలో చేరెడు ప్రత్యయములను తద్దిత ప్రత్యయములందురు.

“తద్దిత ప్రత్యయములు పరంబగునపుడు పదంబుల డువ్వరకాదులకు లోపంబగు”(ప్రాథ-తద్దిత-1). అనగా - తద్దిత ప్రత్యయములు పరమైనపుడు పూర్వ పదాంతముననున్న విభక్తి ప్రత్యయములకు లోపము కలుగును.

1. భావార్థక ప్రత్యయములు

1. ఆ) “తన వర్ధకంబు త్వార్థంబునందగు”(బాల-తద్దిత-1)- త్వార్థమనగా భావము. “ప్రకృతిజన్యబోధంబునందు ప్రకారంబు భావంబు”- అనగా ప్రాతిపదికచే తెలుపబడు పదార్థమునందలి ధర్మము భావము. సంస్కృతమున ఇటీ భావార్థబోధసమున ‘త్వ’ప్రత్యయము చేరును(రామత్వం;శాతత్వం). ఈ ‘త్వ’ప్రత్యయము సంస్కృతమున నియర్థమున చేరునో, తెలుగున ఆ అర్దమున ‘తన’ప్రత్యయము చేరునని సూత్రార్థము. ఉదా: రాముని తనము- రాముతనము; హనుముని తనము; సీతతనము; గొప్పతనము; సన్మిదనము; జుల్లదనము.

ఆ) “తనవర్ధకంబు పరంబగునపుడు తచ్చబ్లార్థమునకు లోపంబువిభావనగు”(ప్రాథ-తద్దిత-2). అనగా- ఈ ‘తన’ప్రత్యయము పరమైనపుడు తచ్చబ్లార్థమునకు లోపము విభావానగును. ఉదా ఆకొన్నతనము - ఓర్ధవేనితనము(పెల్లక్కుతనాన-భీమ-2ఆ).

ఈవిధి విభావకనుక లోపముకలుగివిచో-ఆకొన్నవానితనము; ఓర్ధవేనితనము.

“ఇట విశేషం బుత్సగ్రంబునకు విభావను బాధకంబగు”(బాల-తద్దిత-2). ఈ తద్దిత పరిచేషుదమున ముందుముందు విశేషముగా విధింపబడు ప్రత్యయములు, కొన్ని సామాన్య ప్రత్యయములకు విభావగా బాధకములగును. అనగా- విశేషప్రత్యయములైన ‘న’ వంటివి ప్రత్యయములు చేరినప్పుడు (సన్మిదన-పెల్లన), సామాన్య ప్రత్యయములైన ‘తనము’ (సన్మిదనము-పెల్లదనము) రాదు. అని రానప్పుడు ‘తనము’ అనునదే చమ్మను.

2.అ) “చిన్నామలకు టేక వర్షకంబగు” (బాల-తద్దిత-3). చిన్న- కన్న- చుట్టుము- దొంగ- పేర- మిండ- లంజె- ఇత్యాదులు చిన్నామలు. వీనికి భావార్థమున టేకము’ అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: చిన్నటేకము- కన్నటేకము- చుట్టుటేకము- పేదటేకము.

ఆ) “ఉత్సంబున కత్యంబు టేకము పరంబగునపుడగు” (బాల-తద్దిత-4). ఈ ‘టేకము’ పరమగునపుడు పూర్వపదాంతమునందలి ఉత్సమునకు అత్యము వచ్చును. ఉదా: తోత్తటేకము (తోత్త + టేకము); వెజ్జటేకము (వెజ్జ + టేకము).

3. “ పేర్యాదుల కేమి వర్షకంబగు” (బాల- తద్దిత-5). పేరు- కదు- మ్రుచు- మేలు- చెలి- పోడి- పేడి- ఇత్యాదులు పేర్యాదులు. వీనికి భావార్థమున ‘ఇమి’ ప్రత్యయమువచ్చును. ఉదా: పేరిమి- కడిమి- ముచిమి- మేలిమి- చెలిమి- పోడిమి- పేడిమి.

4. “నవర్షకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు” (బాల-తద్దిత-6). నల్ల- తెల్ల- ఎళ్ళ-తియ్య-కమ్మ- తిన్న- చక్క- ప్రేక- ఇత్యాదులు నల్లాదులు. వీనికి భావార్థమున ‘న’వర్షకము వచ్చును. ఉదా: నల్లాన - తెల్లన- ఎళ్ళన- తియ్యన- కమ్మన- తిన్నన- చక్కన- ప్రేకన.

ఈ గుణవాచకములకు - బాల-తద్దిత-1 నసూతమున ‘తనము’ విధింపబడేవి. ప్రస్తుత సూతమున ‘న’వర్షకము విధింపబడేవి. ఈ ‘న’వర్షకము వచ్చినపుడు ‘తనము’ రాదు (బాల-తద్దిత-2).

5. “ఇక వర్షకం బగ్గలాదుల కగు” (బాల-తద్దిత-3). అగ్గలము- ఒమ్ము మొరలైనవి అగ్గలాదులు. వీటికి భావార్థమున ‘ఇక’వర్షకము కలుగును. ఉదా: అగ్గలిక- ఒమ్ముక(ఒమ్ము+ఇక=ఒమ్ముక)- ఇంది మువ్వలు శబ్దగథమైనదేకాని, ప్రత్యయాత్మకమైనది కాదు. కనుక అది లోపించదు.

6. “మగటిమ్మాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహంబులు” (బాల-తద్దిత-8). మగటిమి మొరలైన రూపములకు చేరిన ప్రత్యయములను ప్రయోగములను బట్టి తెలిసికావతశు. ఉదా: మగటిమి (మగ+టిమిజీ); మగఠము (మగ+ఠము); పేదటిమి (పేద+టిమి); కోటరము (కోడలు+టరము); చెలికారము (చెలి+కారము); సలపు (సల్ల+పు); పసుపు(పచ్చ+పు).

7. “కరవర్షకంబు నాయకశబ్దంబునకు భావంబునందగు” (ప్రిథి-తద్దిత-11). నాయక శబ్దమునకు భావార్థమున కర ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: నాయకరము (నాయక+కరము).

8. “కారవర్షకము చెలి సయములకు భావంబునందగు” (ప్రిథి-తద్దిత-13). ‘చెలి-సయము’ అను శబ్దములకు భావార్థమున ‘కారము’ అని కలుగును. ఉదా: చెలికారము- సయగారము (మృదుత్వము).

9. “టీమ్స్డెం బొండు సంత్యప్పురుబునకు భావంబునందగు” (ప్రిథి-తద్దిత-15).

‘ఒండు’ శబ్దము చివరి ఆక్షరమునకు బదులుగా ‘టీ’ అనునది భావార్థమున వచ్చును. ఉదా: ఒంటీ.

ఇవి భావార్థక ప్రత్యయములు.

2. స్వార్థ ప్రత్యయములు

‘ఇక, ఉక, కా, కత్తియ’ వంటి ప్రత్యయములు కొన్ని స్వార్థమున చేరుచున్నవి. అనగా అట్టి ప్రత్యయములు చేరుట వలన అర్థమున మార్చిపియు కలగదు.

1. “అరమరాదులకు స్వార్థంబునందిక వర్షకంబు” (బాల-తద్దిత-9). అరమరాదులు - నడవడి- పాత్రి- నివ్యాచి- మెలి- ఇత్యాదులు అరమరాదులు. వీనికి స్వార్థమున ‘ఇక’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: అరమరిక- అల్లిలిల్లిక- నడవడిక- పాత్రిక- నివ్యాచిక- మెలిక.

2. “ఉక వర్షకంబు చిఱుతాదులకు స్వార్థంబునందగు” (బాల-తద్దిత-10). చిఱుత- నెలత - పడతి- పాలతి- వెలది- ఇత్యాదులు చిఱుతాదులు. వీనికి స్వార్థమున ‘ఉక’ వర్షకమగును. ఉదా: చిఱుతుక- నెలతుక- పడతుక- పాలతుక- వెలదుక.

3. “కాకత్తియులు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జాపచైదు” (బాల-తద్దిత-13). పురుషలోధకమైన ‘కా’ ప్రత్యయమును, స్త్రీలోధకమైన ‘కత్తియ’ ప్రత్యయమునే కొన్ని శబ్దములమైన (మమబర్థముననే కాక) స్వార్థమునను చేరుచున్నవి. ఉదా: చెలికాడు- చెలికత్తియ; హగ్గడికాడు- హగ్గడికత్తియ.

4. “ఈ ప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు” (బాల-తర్దిత-16). ‘ఈ’ ప్రత్యయము కొన్ని పదములపైన (మతుబర్ధముననే కాక) స్వార్థమునను చేయుచున్నది. ఉదా: మొక్కలీ=పీరుడు; కల్లరీడు (కల్లరి).

5. “వేఱున కడ వర్ణకంబు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాథ-తర్దిత-6). ‘వేఱు’ అను పదమునకు స్వార్థమున ‘అడ’ వర్ణకమగును. ఉదా: వేఱడము.

6. “వెల్ల కడి వర్ణకంబు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాథ-తర్దిత-7). ‘వెల్ల’ అను పదమునకు ప్రాతిపదికారమున ‘అడి’ వర్ణకమగును. ఉదా: వెల్లడి.

7. “తెలివి విరివి వినికి లేపి రాపులకు స్వార్థంబునం రిడి వర్ణకంబగు” (ప్రాథ-తర్దిత-8). ‘తెలివి, విరివి, వినికి, లేపి, రాపు’ అనువానికి స్వార్థమున ‘ఇడి’ వర్ణకమగును. ఉదా: తెలివిడి- విరివిడి- వినికిడి- లేపిడి- రాపిడి.

8. “ఇచ్చవర్ణకం బింపు బిగు పోరులకు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాథ-తర్దిత-9). ‘ఇంపు, బిగు, పోరు’ లకు స్వార్థమున ‘ఇత’ వర్ణకమగును. ఉదా: ఇంపిచము- బిగిచము- పోరిచము..

9. “ఇరవర్ణకం బొప్పు తప్పు పెల్లులకు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాథ-తర్దిత-10): ‘బప్పు, తప్పు, పెల్లు’ లకు స్వార్థమున ‘ఇద’ వర్ణకమగును. ఉదా: బప్పిరచము- తప్పిరచము. ఇట్లే- క్రొవ్విరచు- చెట్లిరచు.

10. “స్వార్థమునం దిరి వర్ణకంబు వాపునకగు” (ప్రాథ-తర్దిత-11). ‘వాపు’ శబ్దమునకు స్వార్థమున ‘ఇరి’ వర్ణకమగును. ఉదా: వాపిరి.

11. “కారవర్ణకంబు నుడి కొలతలకు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాథ-తర్దిత-13). ‘నుడి, కొలత’ శబ్దములకు స్వార్థమున ‘కార’ వర్ణకమగును. ఉదా: నుడ్కారచు- కొలగారచు.

12. “చలిక మిరి వర్ణకంబు స్వార్థంబునందగు” (ప్రాథ-తర్దిత-14). ‘చలి’ అను శబ్దమునకు స్వార్థమున ‘మిరి’వర్ణకమగును. ఉదా: చలిమిరి.

ఇవి స్వార్థ ప్రత్యయములు.

3. మతుబద్ధక ప్రత్యయములు

సంప్రైత పరములపైన ‘మతువ్’ ప్రత్యయము ‘కలిగియుండువాడు- కలిగియుండునది’ అను అర్థమున కలుగుచున్నది. వీనికి మతుబద్ధములందురు. ఆ అర్థమున తెలుగున చేరు ప్రత్యయములు ఇందు చెప్పబడుచున్నవి.

1.అ) “కాకత్తియ వర్ణకంబులు పుంస్య ప్రీత్యంబుల మతుబద్ధంబునం దాలాదులకగు” (బాల-తర్దిత-11). ఆల- అడవము- ఒయారము- చెలిమి- తిండే- బేరము- విలు- సాగసు- ఇత్యాదులు ఆచాదులు. వీనికి మతుబద్ధమున పురుష ఖోధకములైనవో ‘కా’ ప్రత్యయమును, ప్రీబోధకమైనవో ‘కత్తియ’ ప్రత్యయమును కలుగును. ఉదా: అటకాడు- అటకత్తియ; అడవకాడు- అడవకత్తియ; బేరకాడు- బేరకత్తియ; వెలికాడు- వెలికత్తియ.

వీనిలోని ‘కత్తియ’కు బదులు ‘కత్తె’ అనునది- “ఇయకుమాఱుగా నామాంతంబున కెత్యంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-అచ్చిక-23) అన్న సూతము ప్రకారము రావచ్చును. అప్పుడు - అటకత్తియ- అటకత్తె; చెలికత్తియ- చెలికత్తె; సాగసు కత్తియ- సాగసుకత్తె.

అ) “కాకత్తియల కొరంబునకు గొరంబు కొండొకవో గానంబడియేడు” (బాల-తర్దిత-12). పైన చేపేన కా, కత్తియ ల క కారమునకు కొన్నియేడల గ’ కార మచ్చును. ఉదా: అందగాడు- అందగత్తియ; కొండగాడు- కొండగత్తియ; బేరగాడు- బేరగత్తియ.

2. “అటమచాదులకు మతుబద్ధంబునం దీవర్ణకంబు పుంస్యంబునంరగు” (బాల-తర్దిత-15). అటమటము- కన్నడము -కొండము- బూటకము- సుంకము- ఇత్యాదులు అటమచాదులు. వీనికి మతుబద్ధమున, పురుష వాచకమైనప్పుడు ‘శా’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: అటమటీడు- కన్నడీడు- కొండీడు- బూటకీడు- సుంకీడు.

3.అ) “అరివర్ణకంబు మతుబద్ధంబున జాలాదులకగు” (బాల-తర్దిత- 17). జాల- కల్లు- చదువు- జాదము -బక్కలై- తెరువు- నేర్చు- ఇత్యాదులు. వీనికి మతుబద్ధమున ‘అరి’ వర్ణకమగును. ఉదా: జాలరి - కల్లరి- చదువరి- జాదరి- బక్కరి- తెరువరి- నేర్చరి.

ఆ) “మతుబర్దంబునం దరివర్షకము పరంబగుసపుడు పూజ సాస్నముల కడయచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు” (ప్రాథ- తద్రీత-7)- మతుబర్దమున ‘అరి’ వర్షకము పరమగుసపుడు ‘పూజ’ శబ్దము చివరి అచ్చునకు దీర్ఘము వైకల్పికముగాను, ‘సాస్న’ శబ్దము చివరి అచ్చునకు దీర్ఘము నిత్యముగాను వచ్చును. ఉదా: పూజారి- పూజరి; సాస్నారి.

4. “ఇవర్షకం బోయారాదులకు మతుబర్దంబునందగు” (బాల-తద్రీత-15). ఓయారి- కడలు- చాగము- జోగము- లిత్తరము- బేహరము- మిటారము- ఇత్యాదులు ఓయారాదులు. దీనికి మతుబర్దమున ‘ఇ’ ప్రత్యయమగును. ఉదా: ఓయారి- కడలి- చాగి- జోగి- లిత్తరి- బేహరి- మిటారి.

5.ఆ) “తవర్షకంబు కుల వాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యంబగుసపుడు మతుబర్దంబునందగు” (బాల-తద్రీత-19). కులబోధకమైన స్త్రీవాచక శబ్దమునకు మతుబర్దమున ‘త’ వర్షకమగును. వాకి- బోయ- ప్రే- సాలె- ఇత్యాదులు కుల వాచకములు. ఉదా: చాకీత- బోయత- ప్రేత- సాలెత.

ఆ) “మతుబర్దంబునం జెంచునకు దవర్షకంబు పరంబగువో నిత్యంబునగు” (ప్రాథ- తద్రీత-4). కులవాచకమైన చెంచుశబ్దమునకు మతుబర్దమున ‘త’ వర్షకమగును. అప్పుడు దాని చివరి యచ్చునకు ఇత్యంబు కూడానగును. ఉదా: చెంవిత(చెంచు+ఇ+త)- (భాగ- 10స్క్రూ. పూ). దీనికి జాసపదుల పాటలలో దీర్ఘమును కన్నించును- చెంచీత.

ఇ) ఈ ‘త’ వర్షకము కుల వాచకములపైనే కాక, కొన్ని ఇశరపదముల పైనను కన్నించుచున్నది (బాల-తద్రీత-21). ఉదా: గుబ్బెత (యువతి); మిండత (విటి); ముట్టెత (రజస్వల).

6. “వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు మత్యబర్దంబునం రాణివర్షకంబగు” (బాల-తద్రీత-22). వగ- చిన్నె- కులుకు- వన్నె- రొచ్చికై- ఇత్యాదులు వగాదులు. ఇవి స్త్రీబోధకములై బహువచనాంతములుగా నున్నపుడు, దానికి ‘ఆణి’ ప్రత్యయమగును. ఉదా: వగలాణి(వగ+లు+ఆణి). ఇట్లే-చిన్నెలాణి- కులుకులాణి- వన్నెలాణి- రొచ్చులాణి.

7. “వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఖంస్వంబున మతుబర్దం బాకారంబగు” (బాల-తద్రీత-23). బహువచనాంతములైన వగాదుల పుంలింగబోధకములైనపుడు, మతుబర్దమున ‘త’ వర్షకమగును. ఉదా: వగలాడు(వగలు+లు+డుణి); ఇట్లే- చిన్నెలాడు- కులుకులాడు- వన్నెలాడు- రొచ్చులాడు.

8. “చెడుగు దుడుకు నిడుపులకుఁ బుంస్యంబున మతుబర్దం బకారంబగు” (ప్రాథ-తర్దిత-5). చెడుగు- దుడుకు- నిడుపు- అను శబ్దములు స్పంతింగోధకములైనప్పుడు మతుబర్దమున అ’ అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: చెడుగడు(చెడుగు+ఆ+డుబ్జీ=క్రూరుడు); దుడుకడు (ఉద్దతుడు); నిడుపడు (పాడుగువాడు).

9. “ముక్కులోనగువానికిం దరభావద్వ్యేతకంబయి మతుబర్దంబునం దిండివ్వరకంబగు” (బాల-తర్దిత-24). ముక్కు- వాలు- వెరపు- సిగ్గు- ఇత్యాదులకు తదభావద్వ్యేతకముగా మతుబర్దమున ‘ఇడి’ వర్ణకమగును. ఉదా: ముక్కుండి- వాలిండి- వెరవిడి- సిగ్గిండి.

ఈ: ‘ఇడి’ ప్రత్యయము ప్రీపురుషోభయవాచకము-ముక్కుండి అనగా ముక్కులేనివాడు/ ముక్కులేనిది.

10. “ఇర వర్ణకంబు క్రొప్పు బెట్టులకు మతుబర్దమునందగు” (ప్రాథ-తర్దిత-10). క్రొప్పు, బెట్టులకు మతుబర్దమున ‘ఇర’ వర్ణకమగును. ఉదా: క్రొప్పిందము- బెట్టీరము.

11. “అర్ధవేషంబుల వర్ణాంతరంబులను మహాత్మయోగంబుల నెఱుంగునది” (బాల-తర్దిత-28). ఇంకను వేరువేరర్థములను తెలుపు తర్దిత ప్రత్యయములను పెద్దల ప్రయోగములను బట్టి తెలిసోనవలెను.

అ) తాచీల్యమున (స్వభావమును తెలుపు అర్థమున) ‘మారి,పోతు’ ప్రత్యయముల వచ్చును. ఉదా: మంచమారి- తిండిపోతు.

ఆ) మతుబర్దమున ‘అ’ ప్రత్యయము- ఉదా: అడప (అడపము+ఆ=తాంబూలకరండవాఁసి).

ఇ) ‘పెండ్లీ’ శబ్దమునకు మతుబర్దమున ‘అము’ ప్రత్యయము- ఉదా: పెండ్లము (పెండ్లీ+అము).

ఇవి మతుబర్దక ప్రత్యయములు.

4. పరిమాణా- దఫ్ను-ప్రాచుర్యార్థకములు

పరిమాణా- దఫ్ను- ప్రాచుర్యార్థములను తెలుపు పదములపై కొన్ని తద్దిత ప్రత్యయములు కలుగుచున్నవి. అవి ఇందు వివరింపబడినవి.

1 అ) “మానార్థంబున కేకత్వంబునం దెదు వర్ణకంబగు” (బాల-తద్దిత-25). పరిమాణార్థక శబ్దము ఏకత్వబోధకమైనప్పుడు ‘ఎడు’ వర్ణకమగును. ఉదా: తూమెడు- ముంతెడు- పీసెడు- జానెడు- మూరెడు.

ఆ) “ఎడు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణంబు లోపించు” (బాల-తద్దిత-26). అనగా- పరిమాణార్థకమైన ‘ఎడు’ వర్ణకము పరమగునప్పుడు పూర్వపదాంతమున నున్న ‘లి’ వర్ణములోపించును. ఉదా: రోసెడు (దోసిలి+ఎడు). ఇట్లే- పిడికెడు- పుడిసెడు.

ఇ) “పరిమాణార్థంబునం బ్రథమైకవచనంబునంద యొడు వర్ణకంబగు” (శ్రీధ-తద్దిత-16). అనగా- పరిమాణార్థకమై, ప్రథమైకవచనమునందున్న శబ్దముపైననే ‘ఎడు’ వర్ణకముకలుగును. ఉదా: మూరెడు లోక- తూమెడు బియ్యము.

2 అ) “రఘూర్థంబున బంచీ కొలదులగు” (బాల- తద్దిత-27). అనగా- తోతును తెలుపుటకు సంస్కృతమున ఎచట ‘రఘున్’ ప్రత్యయము వచ్చునో (జానుదఫ్నుం), అచ్చు తెలుగున ‘బంచీ, కొలది’ అను ప్రత్యయములు వచ్చును ఉదా: మోకాలిబంచీ- మోకాలికొలది; తొమ్ముబంచీ- తొమ్ముకొలది.

ఆ) “దఫ్నూర్థంబునం దత్పమపరంబుల మీదను బంచీ కానంబడియేడీ” (శ్రీధ-తద్దిత-17). అనగా- పై ‘బంచీ’ ప్రత్యయము తత్పమపరములపైనను కన్నించుచున్నది. ఉదా: కబిబంచీ కాలవర్ (రామా-8అ).

3. “[ప్రాచుర్యార్థంబునం దెలుగుపదంబుల మీదను మయ్యటప్పయయము చూపటచ్చెడీ” (శ్రీధ-తద్దిత-18). అనగా- [ప్రాచుర్యార్థమును తెలుపు ‘మయ్యట’ అను సంస్కృత ప్రత్యయము, తెలుగు పదములపైనను కలుగుచున్నది. ఉదా: తన మయము (ఉ.హరి-3అ). తమ మయము (నిర్వ-6అ); [పోవుల మయము (హరి.- ఉ.-10అ).

ఇవి పరిమాణ-దఫ్ను- ప్రాచుర్యార్థక తద్దిత ప్రత్యయములు.

IX. క్రియా పరిచేష్టదము

1. క్రియానిరూపణము

క్రియా విభక్తులు చేరని ప్రాతిపదికరూపమును ధాతువందురు. అట్టే ధాతువునకు-

1. “వర్తమానంబున లట్టగు” (బాల-క్రియా-2). అనగా - ధాతువునకు వర్తమానార్థమున లట్టగును. వర్తమానమనగా ప్రారంభింపబడి పరిసమాప్తము కానిదని అర్థము.
2. “భూతంబున లట్టగు” (బాల-క్రియా-3). అనగా - భూతకాలమునందు ధాతువునకు లట్టగును. భూతమనగా విద్యమాన ధ్వంస ప్రతియోగి - ముందుండిలప్పటికి పుట్టకుండునది.
3. “భావిని ల్పట్టగు” (బాల - క్రియా - 4). అనగా - భవిష్యత్కాల ధాతువునకు ‘ల్పట్ట’ ప్రత్యయము కలుగును. భావియనగా విద్యమాన ప్రాగభావ ప్రతియోగి - అప్పటికి పుట్టకుండునది.
4. “తద్దర్శాదులందు లాట్టగు” (బాల-క్రియా-5). తద్దర్శాద్రమనగా ధాతువు యొక్క అర్థమున తెలుపునది. అనగా - ప్రత్యేకముగా ఏకాలమును సూచింపక అన్నికాలములకు బోధకమగురని భావము. సూత్రమున ‘తద్దర్శాదులు’ అని చెప్పుట వలన ‘అది’ పదముచేత - తచ్చీలము, సంభావన, సంప్రశ్నము, సాతత్యము, వర్తమానము, భావి, ఆశిస్మి మున్నగు వానిని కూడ గ్రహింపవలయును. తచ్చీలమనగా ధాతువు యొక్క స్వాభావము. సంభావనమనగా ఉపా. సంప్రశ్న మనగా ప్రశ్నా రూపి. సాతత్యమనగా ఎల్లప్పుడు ముండుట. వర్తమానముగా జరుగుచున్నది. భావి యనగా అప్పటికి పుట్టనిది. ఆశిస్మినగా దీవెన. ఇవికా శాపమును కూడ గ్రహింపవచ్చును. ఈ అర్థములలో లాట్టగును.
- 5 “అశి శ్వాస సంప్రార్థన విధులందు లాట్టగు” (బాల-క్రియా -6). అనగా ఆశిస్మి, శాపము, సంప్రార్థన, విధి (ఆజ్ఞాపించుట) అనువానిని బోధించు ధాతువులకు ‘లూట్’ ప్రత్యయ మగును.
6. “వ్యతిరేకంబున లజీ యగు” (బాల-క్రియా-7). అనగా వ్యతిరేకార్థక ధాతువునకు ‘లజీ’ ప్రత్యయమగును.

2. సమాపక క్రీయలు

ఎ) వద్దమానము (లట)

1. “ అకారంబునకు డు బ్రు వు రు ను ము శ్లై గు ” (బాల-క్రీయా-8). అనగా - వైన చెప్పిన లట్, లిట్, ల్యాట్, లాట్, లాట్, లజీ అను పడ్డిధ లకారములను బోధించు ధాతువులకు ‘డు -రు, వు-రు, ను-ము’ అను క్రీయా విభక్తులు ప్రథమ-మధ్యమ-ఉత్తమ పురుష బోధకములై చేరును. ఇవి క్రీయలపై చేరుని కాపున క్రీయావిభక్తులనియు, ప్రథమ - మధ్యమ - ఉత్తమ పురుషలపై చేరుని కాపున పురుష ప్రత్యయములనియు వ్యవహరింపబడును.

2. “ అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమ మధ్య మోత్తమంబులనంబిడును ” (బాల-క్రీయా-9). అనగా - వైన చెప్పిన పురుషప్రత్యయములలో ‘డు-రు’ అనునవి ప్రథమ పురుషక్రీయాపదములకును (కలడు కలరు), ‘వు-రు’ లు మధ్యమపురుషక్రీయా పదములకును (కలపు-కలరు), ‘ను-ము’లు ఉత్తమపురుషక్రీయా పదములకును (కలను-కలము) చివర చేరును.

3. “ వానిలో రు-ము లు బహువచనంబులు; పెఱ లేకవచనంబులు ” (బాల-క్రీయా-10). అనగా - వైన చెప్పిన ప్రత్యయములలో ‘రు-ము’ అనునవి బహుత్వమును బోధించునవి. మిగిలిన ‘డుచ్, వు,ను’ అనునవి ఏకత్వమును బోధించునవి.

4. “ నామ యుష్ణ దస్మృదర్ఢంబులందుం బ్రథమ మధ్య మోత్తమంబులగు ” (బాల-క్రీయా-11). అనగా - నామము కర్తగా సున్నప్పుడు దాని క్రీయను ప్రథమ పురుషయనియు, యుష్ణదర్ఢము కర్తయైనప్పుడు దాని క్రీయను మధ్యమపురుషయనియు, అస్మృదర్ఢము కర్తయైనప్పుడు దాని క్రీయను ఉత్తమ పురుష యనియు అందురు.

5. “ అమహర్షంబునందు డు బ్రులకు దుపు లగు; ఉన్నానుబంధంబుమీది దివియగు ” (బాల-క్రీయా-12). అనగా - అమహర్షును బోధించునప్పుడు డుజ్లైర్కమునకు బదులుగా ‘దు’ అనియు (కలదు), ‘రు’ వర్షర్కమునకు బదులుగా ‘వు’ అనియు (కలవు) అగును. ధాతువు వైన ‘ఉన్న’ అను అనుబంధము చేరినప్పుడు దానిమీది ఏకత్వమున ‘ది’ అనియు (వచ్చుచున్నది), బహుత్వమున ‘వి’ అనియు (వచ్చుచున్నవి) అగును.

6. అ) “ఉరంతంబునకు లభ్య పరంబగునపు దున్నానుబంధం బగు” (బాల-క్రియా-13). అనగా ఉరంతమైన ధాతువునకు లభ్య పరమగునపుడు ‘ఉన్న’ అను శబ్దము అనుప్రయుక్తమగును (చేయు +ఉన్న).

ఆ) “ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువ్వరకం బగు” (బాల-క్రియా-14). అనగా - ఉన్న అను శబ్దము పరమగునపుడు ధాతువునకు ‘మ’ ప్రత్యయము కలుగును (చేయు +మ+ఉన్న).

ఇ) “ దీవీతరంబగు డుశ్శు పరంబగునపుడున్నానుబంధంబునకు దీర్ఘంబగు” (బాల-క్రియా-15). అనగా - ‘దీ-వి’ అనునవికాక మిగిలిన పురుష ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ‘ఉన్న’ అను అనుబంధమునకు దీర్ఘమగును (చండు+మ+ఉన్న).

పీనిపై పురుష ప్రత్యయములు కలుగగా - వండుచున్నాడు - వండుచున్నారు - వంచి రూపములు కలుగును.

7. “ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు ఉండు ధాతువునకు లోపంబగు” (బాల-క్రియా-56). అనగా ‘ఉన్న’ అను శబ్దము పరమగునపుడు పూర్వమున్న ‘ఉండు’ అనుధాతు వంతటికేని లోపము కలుగునని అర్థము . ఇచ్చట ‘ఉండు’ శబ్దమునకు లోపముకలుగగా దానికి అనుబంధముగా విధింపబడేన మ’ ప్రత్యయమును లోపించును. కాగా - ఉన్న +ఆ+డు = ఉన్నాడు - అని అగును.

8. అ). “క్రియాఫలంబు కర్మగామి యగువో గొనుధాతు వనుప్రయుక్తంబగు” (బాల-క్రియా-52). అనగా- క్రియాఫలము కర్మకు చెందినవో, ధాతువునకు ‘కొను’ అనునది అనుప్రయుక్తమగును. ఇదియే ఆత్మనే పదార్థమని చెప్పబడును. ఉదా: వండుకొనుచున్నాడు.

ఇట్లు వర్తమానార్థక క్రియ లేర్పుడుచున్నవి.

చి). భూతము (లిట)

1. “లింగాల్యుం దుశ్శున కెను ను వర్ణకంబు లగు” (బాల-క్రియా-16). అనగా- భూతకాలమునందు (లిట) ధాతువునకు చేరు దుశ్శునకు బదులు ‘ను’ వర్ణకమును (వచ్చెను), తద్దర్మార్దులందు (లాట) చేరు దుశ్శునకు బదులు ‘ను’ వర్ణకమును (వచ్చును) కలుగును.

2. “భూతంబునం దిగాగమ ఊగు” (బాల-క్రియా-17). అనగా - భూతార్థకమైన ధాతువునకు ఇగాగమ మగును (ఉదా: వండితిని - వండితివి - వండిరి).

3. “లిల్ పుష్టి పరంబగు నపుడు తివ్వర్కం బగు” (బాల-క్రియా-18). అనగా - భూతకాలికమైన పుష్టి (పు - రు - ను - ము) పరమగునపుడు ధాతువునకు ‘తి’ వర్కరకమగును. ఉదా: వండితిని - వండితివి - వండితిరి.

4. “తిర్యగ్గడంబులు వాచ్యంబులగునపుడు లిడ్డాట్టుం ప్రథమ బహువచనంబున తేకవచనం బగు” (బాల-క్రియా-25). అనగా - తిర్యక్కులను జడములను క్రియా పదములు చెప్పినపుడు, లిల్ - లాట్టుల ప్రథమ పరువ బహువచనమునకు ఏకవచన మగునని అర్థము. ఉదా: చిలుకలు వలికెను - చిలుకలు వలుకును; మేఘములు గృజిల్లాను - మేఘములు గృజిల్లను.

5. అ) “ఇకార వుక్కంబులందలివి పరంబులగునో యాకు సకారంబగు” (బాల-క్రియా-54). అనగా - ఇకారము కాని ఎత్యము కాని పరమగునపుడు ధాతువుచివరి యకారమునకు సకారమగును. ఉదా: చేసిరి - చేసేను.

ఆ) “అగు పోపుల కడ్రాల కీర్యక్కంబులు పరంబులగునపుడు యకారంబగు” (బాల-క్రియా-99). అనగా - ఇత్యమును ఎత్యమును పరమగునపుడు అగు, పోపు అను ధాతువుల తుది యక్కరమునకు యకారము ఆదేశమగును. ఉదా: అయిరి - పోయిరి; పోయెను.

పీటో ఇకార ఎకారములకు పూర్వమందున్న యకారమునకు సకారము మచ్చుల లేదు. కారణము ఇది ప్రశ్నేకముగ విధింపబడిన యకారము.

ఇట్లు భూతకాలిక క్రియ లేర్పుడుచున్నవి.

స) భమిష్ట్ (లృట్)

1.అ) “కలజ్యసుబంధంబు లృట్ పరంబగునపు డగు” (బాల-క్రియా-19). అనగా లృట్ పరంబగునపుడు ధాతువునకు ‘కలజ్య’ అనునది అనుప్రయుక్తమగును - వండు + కలజ్య.

అ) “జీత్తు పరంబగునపు దుత్యంబున కత్యంబగు” (బాల-క్రీయా-20). ‘జీ’ అనునది ఇత్తుగా కలది జీత్తు. కలజీ శబ్దము జీత్తు కావున అది పరమైనపుడు ధాతుపు యొక్క ఉత్సవమునకు అత్యమగును - వండ +కల.

ఇ) “కలజీ పదుబిలు పరంబగునపుడు నుగాగమం బగు” (బాల-క్రీయా-21). అనగా - ‘కలజీ - పదుబి’ అను అనుబంధములు పరములగునపుడు నుగాగమ మగును. అప్పుడు ద్రుత కార్యము జరిగి - వండగలడు - వండగలరు; వండబడరు - వండఱడవు - అను రూపము లేరుడును.

ఇట్లు భవిష్యదర్శక క్రీయలు ఏర్పడుచున్నవి.

ఔ) తద్దర్మాదులు (లాట్టు)

1. “లాట్టు దుశ్శానకు ను వర్ణకంబగు” (బాల-క్రీయా-16). అనగా - లాట్టు పరంబగునపుడు దుశ్శానకు ‘ను’ అనునది ఆదేశమగును. ఉదా: వచ్చును; వండును.

2. “ లాట్టు రు శ్శు పరంబగు నపుడు రుగాగమంబగు” (బాల-క్రీయా-22). అనగా - తద్దర్మాదుకములగు రు-శ్శు-రు-ను-ము (రు శ్శు) పరమగునపుడు ధాతుపునకు ‘రు’ వర్ణకము ఆగమ మగును. ఉదా: ప్ర || వండురురు. మా వండురువు - వండురురు; - ఉ వండురును - వండురుము.

3. “ లాట్టు రు శ్శు పరంబగునపు దెరగాగమంబు నువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దెడు గెడిగాగమంబులును బహుభంబుగా నగు” (బాల-క్రీయా-23). అనగా - తద్దర్మాదులందు వచ్చు లాట్టునకు ను వర్ణకము పరమైనపుడు ఎడు గెడిగాగమములును, రుశ్శు పరమగునపుడు ఎదగాగమమును అనుగు. ఉదా: ప్ర || వండెడును - వండెణి - వండెరరు; మా వండెరవు - వండెరరు; ఉ వండెరను - వండెరము.

4. “ లిడ్డాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు” (బాల-క్రీయా-24). అనగా - భూత - తద్దర్మాదులందు మధ్యమ పురుషైకవచనమునకు వచ్చు ‘వ’ కారమునకు లోపంబు విభాషగా వచ్చును. ఉదా: వండెతి - వండెతివి; వండురు - వండురువు ; వండెరు - వండెరవు.

5. “తిర్యగ్గడంబులు వాచ్యంబులగునపుడు లిడ్డాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున కేకవచనంబగు” (బాల-క్రీయా-25). అనగా - తిర్యగ్గక్కులును జడములును

చెవ్ప బిడినపుడు లిట్, లాట్టుల ప్రథమపురుష బహువచనమునకు వీకవచనమగును. ఉదా: చిలుకలు వలికెను - చిలుకలు వలుకును - చిలుకలు వలికెడును; మేఘములు గర్జిలైను - మేఘములు గర్జిల్లను - మేఘములు గర్జిలైడును.

6. “తద్దర్మార్థక విశేషణం బసహాయతం ద్రికాలవాచి యగు” (ప్రాథ-క్రియా-1). అనగా - తద్దర్మార్థక ధాతుజ విశేషణము ఇతర పదముల సహాయము లేని యెడల మూడు కాలములను బోధించును. ఉదా: తద్దమాసము - వారి యనునయించు నీళకృష్ణతంతురాజి తతంత్రమవి (భార-ఆది-1ఆ) (అనునయించు = అనునయించున్న). భూతము - మార్గాండలనయుండు తొడకి మనకు జేయుచుండగములు (జై.భా-1ఆ) (చేయు = చేసిన) భవిష్యత్తు - జనమేజయు చేయు సర్వయాగమున (భార. -ఆది. 1ఆ) (చేయు = చేయగల).

7.అ) “తద్దర్మ భూత క్రియ లార్యార్ పరకంబులై ప్రశ్నార్థకంబులగు” (ప్రాథ-క్రియా-3). అనగా ఆర్యార్కములైన అయ్య, అమ్మ, అన్న వంటి పదములు పరమందున్నపుడు భూత తద్దర్మార్థక క్రియలు ప్రశ్నార్థకము లగునని అర్థము. ఉదా: పంచితయ్య (భార - సభా-1ఆ). దీనికి - పంచితివా? అని అర్థము. సన్మానితులై వర్తించురయ్య (భార-సభా.-1ఆ). దీనికి వర్తించుమన్నారా? అని అర్థము.

అ) “ఒక్కాకవో తద్దర్మక్రియ యార్యార్థపరకంబై వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబగు” (ప్రాథ-క్రియా-4). అనగా - ఒక్కాకవోట తద్దర్మార్థక క్రియ ఆర్యార్థ పరకమైనపుడు వ్యతిరేకార్థమును స్ఫురింపజేయు ప్రశ్నార్థకమగునని అర్థము. ఉదా: సురాంగస లెల్ల నిట్టి నీ చేతు మెత్తురమ్మ (మను - 3 ఆ). ఇప్పటి ‘మెత్తురా?’ అన్న ప్రశ్నవాచకమునకు ‘మెత్తురో’ అన్న వ్యతిరేకార్థము స్ఫురించును.

ఇట్లు తద్దర్మాదులు ఏర్పడుచున్నవి.

ఇ) ఆశీశ్వాప సంప్రార్థన విధులు (లాట్టు)

1. “లాట్టు డుఖ్మున తెడు త వర్షరంబులు ద్రుతాంతంబులగు” (బాల-క్రియా-26). అనగా- ఆశీశ్వాప సంప్రార్థన విధులందు వచ్చు దు - రు, ను- రు, ను- ము (డు స్ఫు)లకు బదులు ద్రుతాంతములైన ‘ఎడు’, ‘త ప్రత్యయములు కలుగును. ఉదా: ఆశీశ్విస్ము: మీకు మేలు కలిగేడును - మీకు మేలు కలుగుతను. శాపము: నీకు

రాక్షసత్వంబు గలిగెడును - నీకు రాక్షసత్వంబు గులుగుతను. సంప్రార్థనముః హరి గృహగాంచెడును - హరి నను గృహగాంచుతను.

2. “విధియందు లూట్టునకు మారగా నది యను తచ్చజ్ఞంబును ము నుగాగమంబు నగు” (బాల-క్రీయా-27). అనగా - విధియందు లూట్టునకు బద సుగాగము యుక్తమైన ‘అది’ అను శబ్దము కలుగును. ఉదా: మైత్రుడు నా నిర్దిష్ట కార్య చేయునది.

3. “ఎడు త ల త్రమతంబున కమ్మ పరంబగునపుడు మకారంబగు” (బా క్రీయా - 28). అనగా - ఆశీరాద్యర్థకములైన ‘ఎడు, త’ ల త్రమతమునకు అ పరమగునపుడు ‘మ’ కార మాదేశమగును. ఉదా: నీకు మేలు కలిగెడు మని (కలిగెడున్ + అనియె); నీకు మేలు కలుగుత మనియె (కలుగుతన్ + అనియె).

4. “లూట్టుర్ధ్వమ పు రు లకు ముడు జ్ఞ లగు” (బాల-క్రీయా-29). అన ఆశీరాద్యర్థకములందు వచ్చు లూట్ మధ్యమ పురుష ప్రత్యయములైన ‘పు-రు’ బదులు ‘ము-డుజ్ఞ’ అను వర్ణకములు వచ్చును. ఉదా: ఆశీస్సుః దీర్ఘాయువగుమ దీర్ఘాయుల రగుడు. జాపము: రాక్షసుడ వగుము - రాక్షసుల రగుడు. సంప్రార్థనమ నన్న రక్షింపుము - నన్న రక్షింపుడు. విధి : నా చెప్పిన పని చేయుము - నా చెప్పి పని చేయుడు.

5. “ ఉభయ ప్రార్థనంబున రుగాగమంబున కత్వంబగు” (బాల-క్రీయ 30). అనగా - ఉభయార్థకమైన ‘మనము’ అను దానికి ప్రార్థనార్థమున (బాల-క్రీయ 22 చే) ఆగమమయన ‘దు’ వర్ణము యొక్క ఉత్సమునకు అశ్వమగును. ఉ మనము వండురము.

6. అ) “మధ్యమ ముడుజ్ఞలు ముజ్ఞునా బడు” (బాల-క్రీయా-31). అ: లూట్ పరమగునపుడు మధ్యమ పురుషయందగు ‘పు-రు’లకు బదులు ‘ము-డు’ వచ్చును. అట్లు వచ్చిన ‘ము-డు’ లను రెంటెని కలిపి ‘ముజ్ఞ’ అనబడును.

ఆ) సంప్రార్థనంబుల ముజ్ఞన కదాదులు విభాష నన్నప్రయుక్తంబు ల/ (బాల-క్రీయా - 33). అనగా - సంప్రార్థనమునందు వచ్చు మధ్యమపురుష్ట ముడుజ్ఞలకు ‘అ-అ’ మొరలగునవి విభాషగా అనుప్రయుక్తములగును. ఉదా: వండు (అ) - వండుమా (అ) - వండుమి (ఇ) - వండుమీ(శ).

7. “ఎదాదు లనుప్రయుక్తంబులగునపుడు ముచ్చనకు వుజే రుజే యగు” (బాల-క్రియా-34). ‘ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, అమ్మ, అయ్య’ మున్నగునవి ఎదాదులు. ఇవి పరములగునపుడు మధ్యమస్యరుష మువ్వద్దమునకు వుజేయు, దుజ్జనకు రుజేయు నగు. వినకువె - వినకువే; వినకురె - వినకురే.

8. “[ప్రార్థనమునం రస్తయాంత క్రియాల మీద గద కదవు పూర్వాకంబు లన్నాదు లనుప్రయుక్తంబులగు” (ప్రాథ-క్రియా-9). అనగా - ప్రార్థనార్థమున అన్ ప్రత్యయాంతములైన క్రియారూపముల పైన ‘కద-కదవు’ అను పరములను పూర్వమందు కలిగిన ‘అన్న’ మొదలగు పరముల అనుప్రయుక్తము లగును. ఉదా: ప్రోవ గదన్న - ప్రోవగదవన్న; ప్రోవగదయ్య - ప్రోవగదవయ్య; ప్రోవగదమ్మ - ప్రోవగదమ్మ; ప్రోవగదే - ప్రోవగదవే.

ఇట్లు ఆశీ శ్శాప సంప్రార్థన విధి రూపము లేర్చడుచున్నవి.

ఎఫ) వ్యతిరేకము (లజి)

1. “వ్యతిరేకక్రియ అర్థశ్రయబోధకంబగు” (ప్రాథ-క్రియా-8). అనగా - వ్యతిరేకార్థవేన క్రియ భూత భవిష్యత్ కర్తృమాన కాలముల మూడేంబేని బోధించునది అగును. ఉదా: కర్తృమానము, హాఱడు చేచి రిక్కులకు (భాగ-8సెంటి) (హాఱడు = హాఱుచున్నవాడు కాదు). భూతము : తెక్కులు రావు పీల్లలకు (భాగ-7సెంటి) (రావు= కచ్చినవి కాపు). భవిష్యత్తు : “నలుని కాని నశినదశనేత్ర వరియంపదట్టె” (భార-ఆర-2ఏ) (వరియంపదు= వరియంచునది కాదు).

ఇక్కొడ - వ్యతిరేక క్రియ త్రికాలములకు బోధకముగానున్నది. అందువలన ‘అర్థశ్రయబోధకము’ అనుటకన్న, ‘కాలశ్రయబోధక’ మనుట సముచితము అన్న స్మార్ణి శ్రీ గారి అభిప్రాయము సముచితముగా నున్నది (బాల-ప్రాథ-వ్యాఖ్య-||-పు. 257).

2. “వ్యతిరేకంబున ముచ్చ పరంబగునపుడు కుజే యగు” (బాల-క్రియా-72). అనగా - వ్యతిరేకార్థకమున మధ్యమస్యరుష ప్రత్యయములైన ము డలు పరములైనపుడు దాతుపునకు కుజే యగును. ఉదా: నీవు వండకుము - మీరు వండకుడు.

ఇట్లు బాల-ప్రాథ వ్యాకరణకర్తలు సమాపక క్రియారూపములను వివరించినారు.

3. అసమాపక క్రీయలు

ఎ) భావార్థము

1. “ఉవర్షకంబు భావంబునందగు” (బాల- క్రీయ- 35). భావమునగా ధాతువు యొక్క అర్థము. అట్టే ధాత్యర్థమును బోధించునపుడు ‘ఉ’ వర్షక మగును. ఉదా: వండుబు- వండుబు- విసుబు- కనుబు.

2. “భావంబునం దనుప్రయుక్తంబగు కొనుబకున్ గోలు విభాష నగు” (ప్రాథ- క్రీయ- 17). అనగా- భావార్థమునందు అనుప్రయుక్తముయున ‘కొనుబ’ అనుదాని కంతచీకి బదులుగా ‘కోలు’ అనునది విభాషగా అగును. ఉదా: ఇచ్చుకోలు- ఇచ్చుకొనుబు; పుచ్చుకోలు- పుచ్చుకొనుబు.

3. “కొఱకు కంచె పాంచెలు పరంబులగునపుడు భావార్థక ఉవర్షకంబునకు లోపంబు విభాషనగు” (ప్రాథ- క్రీయ- 14). అనగా- కొఱకు, కంచె, పాంచె అనునవి పరమగునపుడు భావార్థకమైన ఉవర్షకమునకు లోపము విభాషగా అగును. ఉదా:- 1. దాని జూపు కొఱకునె కాదె యాయయ్యబట్టి తెచ్చుబు (కళ- 3ఏ)- (మాపుబకొఱకు). 2. పతి కలుగుకంచె సాఖ్యము సతులకు నొండొకటి కలదె(విక్- 6ఏ) - (కలుగుబు కంచె). 3. చీడవచ్చె నిట్టులంబుగజిచెయ్యి పాంచె (హరి.పూ- 7ఏ) - (పట్టుబపాంచె). పుట్టుమునా మాపుబకొఱకు- కలుగుబు కంచె- పట్టుబపాంచె.

4. “కజే వర్షకంబు పురార్థయోగంబున విభాషను భావంబునం రగు” (బాల- క్రీయ- 36). అనగా- మునుపు- ముందు మొదలైన అర్థములు కలవానితో కలిసియున్నపుడు ధాతువునకు ప్రత్యయము విభాషగా నగును. ఉదా: వండక మునుపు- వండుబకు మునుపు; చేయక మునుపు - చేయుబకు మునుపు.

మునుపు- ముందు- మున్ను- తొల్లి అనునవి పురార్థకములు.

5. “వ్యతిరేక భావమున మిజేయగు” (బాల- క్రీయ- 33). అనగా- వ్యతిరేకార్థక ధాతువునకు ‘మిజే’ అను ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: వండమి- పండమి.

6. “తె దు ఉ లు పరంబులగునపు డన్యాదుల ను స్తానంబున సున్నయు, నుండు డులోపంబును విభావనగు” (బాల-క్రియా-58). అనగా- ‘తె-దు-ఉ’ అనునవి పచరమగునపుడు ‘అను’ మొదలైనపాచి ‘ను’ వర్ణమునకు లోపమును విభావగా అగును. ఉదా: అందురు- అంబ; ఉందురు- ఉంబ. పక్కమునః అనుదురు- అనుబ; ఉందుదురు- ఉండుబ.

భ) క్ష్వరము

1. “సమానాశ్రయంబులం బూర్యకాలంబునం ది వర్ణకంబగు” (బాల-క్రియా-38). అనగా- ఏకాశ్రయములగు క్రియలలోపల ఏది పూర్యకాలికమగునో దానిని చెప్పు ధాతుపునకు ‘ఇ’ వర్ణకమగును. ఇరియే క్ష్వరమునబడును. ఉదా: వండి-పండి-విని-కని.

2. “ఒక్కొక్కనో భూతార్థ కాసమాపక క్రిథు హౌత్వరకంబు నగు” (ప్రశాంతి-క్రియా-15). అనగా- ఒక్కొక్కొక్కచోట ఈ క్ష్వరక క్రియ హౌతుపును కూడ బోధించునని అర్థము. ఉదా: రాహు కంఠము దెగి దేహము ధరణిబడీయె (భార-అది-2ఆ). ఇందులో ‘దేహము ధరణి బడుబ’ కు కారణము ‘రాహుకంఠము తెగుబ’. ఇక్కొడ ‘తెగుబవలన’ అన్న హౌత్వరమునకు బదులు ‘తెగి’ అను క్ష్వరకరూపమే వచ్చినది.

3. “కజే వ్యతిరేక క్ష్వరంబునం రగు” (బాల-క్రియా-39). అనగా- వ్యతిరేకార్థమును బోధించు క్ష్వరకమునకు ‘కజే’ ప్రత్యయమగును. ఉదా: వండక-పండక- కొట్టక- తిట్టక.

స) తుమర్థము

1. “తుమర్థ భావలక్షణములందు నుజే యగు” (బాల-క్రియా-40). సంస్కృతమున గంతుమ్- భోక్తుమ్ మొదలైన వానికి ‘తుమ్’ అను ప్రత్యయము కలుగుచున్నది. వానిని తుమర్థకములందురు. తెలుగులో ఇట్టేచోట్ల ధాతుపునకు ‘నుజే’ రాగా ‘పండను’ వంటి రూపము లగును.

అన్యక్రియకు లక్షణభూతమైన క్రియ భావలక్షణ మనబడును. అనగా - ఒక క్రియ యొక్క కాలమును గుర్తించుబడుకు మరొక క్రియ సహకరించునపుడు సహకరించినక్రియ లక్షణము; సహకారమునందిన క్రియ లక్ష్యము. ఉదా: చైత్రేయందు

వండ నతిథి వచ్చేను. ఈవాక్యమున - వండులు, వచ్చుట అను రెండు క్రియలున్నవి. వీనిలో ‘వచ్చుట’ అను క్రియ లక్ష్యము; ‘వండుట’ అను క్రియ లక్ష్యము. కాపున వండు అను ధాతువునకు ‘సుభే’ వర్ణకము కలిగి ‘వండును’ అని అయినది. ఉదా: తుమర్థము: చైత్రుండు వండను బోయేను. భావ లక్ష్యము: చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చేను.

ఛ) అన్నంతములు

‘అన్’ అంతమందుగల క్రియలు అన్నంతములు (వండన్ - పండన్).

1. “వ్యాపారోను గుళుత్వంబున సన్నంతక్రియలకు బాఱు ధాతు వసుప్రయుక్తంబగు” (క్రొఢ - క్రియ - 19). అనగా - వ్యాపారము యొక్కాలనుకూలంతను సూచించునపుడు అన్నంత క్రియలకు ‘పాశు’ అను ధాతువు అనుప్రయుక్తమగును. ఉదా: పండబాటేన పాల మెండబాటే - అనగా పండులకు అనుకూలముగా ఉన్న పాలము ఎండబాటేను అని అర్థము. అందువలన ‘ఏండన్’ అన్న అన్నంతరూపమునకు ‘పాశు’ ధాతువు అనుప్రయుక్తమైనది.

2. “తిగుమ ధాతువు సన్నంతరూపములు దివ్యః తివ ననియు” (క్రొఢ-క్రియ-20). అనగా - ‘తిగుమ’ అను ధాతువుపై ‘సుభే’ ప్రయోయము కలుగగా (క్రొఢ-క్రియ-10 చే) ‘తిగువన్’ అని యుగును. దానిలో పాటు ప్రస్తుతసూచముచే ‘తివ్యన్’ - తివ్యన్’ అను రూపములును ఏర్పడును. ఉదా: తివ్యన్ - ఎవ్వరికిని మోపెట్టును తివ్యను శక్యంబు కాని దృఢకార్యకమున్” (భార - ఆది-7 ఆ). తివన్ - “కొప్పు వట్టి తివం బోవ” (కహ - 3 ఆ).

ఇ) చేరద్దము

1. “చేరద్దంబునందు వ్యుత్తంబగు భావలక్ష్యంబునందు న వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు” (బాల - క్రియ - 41). అనగా - చేరద్దము నందును, భూతార్థక భావలక్ష్యమునందును ధాతువునకు ద్రుతాంతమైన ‘న’ వర్ణకము వచ్చును. ఉదా: చేరద్దము: వానలు గురిసినం బంటలు పండును. భూతార్థక భావలక్ష్యము: వాడు రమ్మనిన బోయితిని.

2. “చేదాద్వారకాంతంబైన యుండున కున్నాదేశంబు విభావనగు” (బాల-క్రియా-57). అనగా - చేద్రమునందును, భూతార్థక భావలక్షణమునందును ధాతుపునకు (బాల-క్రియా-41 చే) వచ్చిన ‘న’ వర్ణకముతో నున్న ‘ఉండు’ ధాతుపున కంటచికిని బదులు ‘ఉన్న’ అనునది విభావగా ఆదేశమగును. ఉదా: ఉన్నను - ఉండెనను.

ఎఫ్) ఆనంతర్యారము

ఆనంతరముయొచ్చి భావము ఆనంతర్యము.

1. “ఆనంతర్యంబున దు వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు” (బాల-క్రియా-42). అనగా - ఆనంతర్యారమున ధాతుపునకు ద్రుతాంతమైన దు వర్ణకము కలుగును. ఉదా: జాఖిలి తోతెంచుడుం గువలయంబులు వికసిస్తే.

2. “కొన్ని యెడల భావార్థక రూపము - ను శబ్ద పరకంబై యానంతర్యారథకంబయ్యోడి” (ప్రాథ-క్రియా-12). అనగా - కొన్నియెడల భావార్థకము (ఉ) కూడా ‘ఉ’ శబ్దమును చేర్చుకొని ఆనంతర్యారమును బోధించును. ఉదా: అనుచయు లుబ్బకుం డెబ్బయెన్ (బార-అర-5అ).

జ) శత్రువు

సంప్రీతమున ‘శత్రు’ ప్రత్యయము ఏ అర్థమున వచ్చునో దానిని శత్రువుని యందురు (గచ్చన్ - పీబన్). అనగా వర్తమానార్థమని భావము. అట్టి వానికి తెలుగున ‘చ’ ప్రత్యయము చేరును. ఈ శత్రువు అసమాపక క్రియారూపము.

1. “మవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున శత్రువంబునందగు” (బాల-క్రియా-43). అనగా - క్రియతో అన్వయించు శత్రుధాతుపునకు ద్రుతాంతమైన ‘చ’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: చూచుచుం బోపుచున్నాడు - చూచుచు బోయెను- చూచుచుం బోవగలదు.

ఇట్లు బాల - ప్రాథవ్యాకరణకర్తలు అసమాపక క్రియా రూపములను వివరించినారు.

4. ధాతుజ విశేషణములు

ధాతువులనుండి ఏర్పడిన విశేషణములు ధాతుజ విశేషణములు. ‘ఎడి - ఎడు-తల్లోపము - ఉన్న - కల-న-ని’ అను ఏడు ప్రత్యయములు చేరుటవలన తెలుగులో ధాతుజవిశేషణము లేరుడుచున్నవి.

1.(అ) “తృవ్రకార్థంబునం దెడి యెడు వన్నియ లగు” (బాల-క్రీయా - 44). సంస్కృతమునందు క్రిర్భవమున తృప్రత్యయము కలుగును (క్రిర్భు-భర్తు). అట్టి తృవ్రకార్థక ధాతువునకు ‘ఎడి-ఎడు’ అను ప్రత్యయములు కలుగును. ఉదా: ప్రహరించెడెవాడు - ప్రహరించెడువాడు (ప్రహర్త).

(అ) వానికి లోపంబు బహుశంబుగా నగు” (బాల-క్రీయా - 45). అనగా - పూర్వసూత్రమునే విధింపబడిన ‘ఎడి-ఎడు’ అను ప్రత్యయములకు లోపము బహుశముగా అగును. ఉదా: ప్రహరించువాడు (ప్రహర్త).

2. “ఉన్న కలఱిన వర్ణకంబులు భవత్ - భావి-శత్ప - క్త వరర్థంబులం రగు” (బాల-క్రీయా - 46). అనగా - వర్తమానార్థమున ఉన్న అను ప్రత్యయమును, భవిష్యతర్థమున ‘కలఱి’ అను ప్రత్యయమును, భాతార్థమున ‘న’ అను ప్రత్యయమును కలుగును. ఉదా: వండుచున్నవాడు - వండగలవాడు - వండిన వాడు.

3. “వ్యతిరేక తృవ్రకార్థమున నిజి యగు” (బాల-క్రీయా-47). అనగా- వ్యతిరేక తృవ్రకార్థక ధాతువునకు ‘నిజి’ యగును. ఉదా: వండనివాడు.

ఇట్లు తెలుగులో ధాతుజవిశేషణము లేరుడుచున్నవి.

5. ప్రేరణార్థకములు

ధాతువు ఏ అర్థమున బోధించునో, ఆ అర్థమును నిర్వహించుటకు వేరొకరిని ప్రేరించుట ‘ప్రేరణము’ అనబడును. తెలుగులో ప్రేరణార్థకము లేర్చు విధానము ఇందు వివరింపబడేనది.

ప్రేరణార్థకప్రత్యయములను చేర్చుటకు పూర్వము సంస్కృతధాతువులకును, కొన్ని తెలుగు ధాతువులకును ‘ఇంచు’గాగమము కలుగును. అందువలన ఇంచుగాగమమైనపుడు సంస్కృత ధాతువులలో కలుగు మార్పులు ముందుగా వివరింపబడేనవి.

‘ప్రక్క, వన్, భుక్క వంటి సంస్కృత ధాతువులను, ‘అంగిల - ఆఫుల - తిలక - పరిక’ వంటి తెలుగుధాతువులను తెలుగులో వాడవలెనన్నచో ‘ఇంచు’ అను ప్రత్యయమును చేర్చి తీరవలెను (బాల-క్రీయా-63). ఉదా: పచించు - వచించు - అంగిలించు - ఆఫులించు - తిలకించు మొదలైనవి. ‘ఇ - ఉ - బు’లు అంతమందున్న సంస్కృతక్రియలకు ‘ఇంచుకుర్చు’ పరమగునపుడు ధాతువులకు వరుసగా - ఆయు - ఆశు - ఆరు’ గాగమము లగును (బాల - క్రీయా - 64). ఉదా: జి - జయించు; నీ - నయించు; ద్రు - ద్రవించు.; ధృ - ధరించు; లూ - లవించు. కానీ ‘నిర్జి’కిని, నామ ధాతువులకును అయిగాగమము కలుగదు (బాల-క్రీయా-65). ఉదా: నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు.

లఘువు ఉపథగా కలిగిన సంస్కృత ధాతువులకు ఇంచుకుర్చు పరంబగునపుడు గుణమగును. అనగా ‘ఇ, ఉ, బు’ లకు వరుసగా ‘ఏ, ఇ, ఆర్’ అని అగును (బాల-క్రీయా-66). ఉదా: ఇ : థిర్డ్ - థేదించు; థిర్డ్ - థేదించు || ఉ: ఘుష్ - ఘోషించు; పుష్ - పోషించు || బు: - వృష్టి - వర్షించు; హృష్టి - హర్షించు.

‘స్పృష్టి’ ధాతువునకు గుణము విభాషగా నగును (బాల-క్రీయా-67). ఉదా: స్పృర్సించు - స్పృశించు.

‘రిఫ్, భుక్క, రుక్, కృష్ణ’ ధాతువులు లఘువథ కలిగినవైనను గుణము లేదు (బాల-క్రీయా-68). ఉదా: లిఖించు - భుజించు - రుచించు - కృషించు. కానీ బాల-

క్రియా - 50 చే 'ఇంచు' గాగమము కలిగి లిఖించు - లిఖియించు; భుజించు - భుజియించు వంటి రెండు రూపములును కలుగుచున్నవి.

'సృష్టి' ధాతువునకు నిర్మాణమును సద్రమున గుణము కలుగదు (బాల-క్రియా-69). ఉదా: చతుర్ముఖండు ప్రజలను సృజించె. కానీ ఆ ధాతువునకు 'వి' అను ఉపసద్గము చేర్చినప్పుడు గుణమగును. ఉదా: అతండు విషయంబుల విస్తృంచె.

ఇట్లేర్పుడైన క్రియా పదముల పై 'ఇంచు, చు, పు' అను ప్రేరణార్థకరూపములు చేరుచున్నవి.

1. "సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునం దించుక్కగు" (బాల-క్రియా-70). అనగా - అన్ని విధములైన ధాతువులకును ప్రేరణార్థమున 'ఇంచు' గాగమమగును. ఉదా: వచించు + ఇంచు; వండు+ఇంచు.

"[ప్రేరణంబునక్క] పరంబగువపుడు పకారంబు చకారమున కగు" (బాల-క్రియా-87). అనగా - [ప్రేరణార్థమున వచ్చు] 'ఇంచుక్క]' పరమందుండగా, ధాతువు యొక్క 'చ' కారమునకు 'ప'కార మగును. ఉదా: వచింపేంచు. ఇట్లే - పచింపేంచు - ఆపురింపేంచు.

కానీ, వండు- పండు- వంటి ధాతువులు, బాల-క్రియా -70 సూ.చే రావలసిన ఇంచు గాగమము లేకయే తెలుగున ప్రయోగింపబడును. అందువలన వానికి ప్రేరణంబుక్క మాత్రము చేరును. ఉదా: వండించు - పండించు.

2.(అ) " రంజాదుల యించుక్కకారంబునకు సచిందుంబున క ప్రేరణంబున దివ్యర్థకలకారంబగు" (బాల-క్రియా-71). అనగా - 'రంజీ' మున్నగు ధాతువులకు బాల-క్రియా-70 చే ఇంచుగాగమమై 'రంజించు' వంటి రూపము లేర్చడును. వానిలోని చిందుపూర్వకచకారమునకు (ంచు), అప్రేరణార్థమున దిర్యక్తలకారము వచ్చును. ఉదా: రంజిల్లు - భూసిల్లు - వర్షిల్లు-విలసిల్లు-రాజిల్లు.

అ). "ఇంచుక్కపరం బగువపుడు రంజాదుల యించుక్కనకు లోపంబగు" (బాల-క్రియా-72). అనగా - 'రంజీ' మున్నగు ధాతువులకు ప్రేరణార్థమున ఇంచుగాగమముకలుగా, బాల-క్రియా-70 చే స్వార్థమున కలిగిన 'ఇంచు' లోపించును.

ఉదా: రంజించు - భేదించు - సంధించు. ఇది - బాల-క్రియා-71 చే వచ్చిన 'రంజిల్లు భాసేల్లువంటి వానికి వర్తించదు.

3. అ) "చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్త న ల ద రాంతంబునకుం ప్రభేరణంబున బహుశంబుగానగు" (బాల-క్రియා-73). అనగా - అసంయుక్తములైన 'న-ల-డ-ర'లు అంతమందున్న ఆచ్చిక ధాతువులకు ప్రేరణార్థమున చుగాగమము బహుశముగా నగును. ఉదా: పూను - పూనుచు; తేలు - తేలుచు; విను - వినుచు.

ఈ విధి బహుశము కసుక - బాల-క్రియා-70 చే - పూనించు - తేలించు - వంటి రూపము లేర్చడును.

'విను' ధాతువునకు - బాల-క్రియා-78 చే - 'వినిపించు' అని అగును.

బహుశకముచే కొన్నింటికి చుగాగమము లేదు. ఉదా: అను - అనిపించు; తిను-తినిపించు; కసు-కనిపించు.

'కనిపించు' అనుదానికి దీర్ఘమును వచ్చును - కానిపించు.

అ) అట్లుపుగాగమంబు మాన్యాదులకగు" (బాల-క్రియා-74). ఈ మాత్రమున చెప్పినట్లు, 'మాను' మొదతైన ధాతువులకు 'పు' గాగమము బహుశముగా నగును. ఉదా: మాను - మానుచు - మానుపు; మను-మనుచు-మనుపు.

బహుశకము చేత - 'మను' ధాతువునకు ఇంచుగాగమముతో కూడిన ప్రేరణార్థకరూపము కలుగదు.

4. "చుక్కవర్షకంబు పరంబులగునపు డెల్వంబున కుత్యంబగు" (బాల-క్రియා-75). అనగా - ప్రేరణార్థకములయిన 'చు,పు' లు పరమైనప్పడు ధాతువు యొక్కి ఇత్యమునకు ఉత్యమగును. ఉదా: తెలుపు (తెలి+పు); కలుపు (కలి+పు); తడుపు (తడి+పు).

ఈ 'చు,పు'లు ఆగమములైనప్పుడు, బాల-క్రియා-76 చే వాని చివరి యక్కరము లోపించును. అప్పుడు - తెలి - కలి - తడి - వంటి రూపము లాగును. వానికి పుగాగమము పరమైనచో ఇత్యమున కుత్యము కలిగి - తెలియు - కలియు - తడియు - వంటి రూపము లేర్చడును.

5. “అట్లు చుక్కగాగమంబు లడంగ్వది మాయాప్రదులకగు; నగువో వాని కడప్రాలు లోపించు” (బాల-క్రీయ-76).

అడగు - కరగు-కలగు-సలగు-ఇత్యారులు అడంగ్వదులు.

మాయు - ఉడగు-కడచు-బిగియు- ఇత్యారులు మాయాప్రదులు.

వీనికి ప్రేరణార్థమున చుక్కగాగమములు బహుశముగా నగును. అప్పుడు వాని చివరి అక్షరము లోపించును.

ఆ). ప్రేరణేంచుక్క కలిగినవో - అడగించు - కరగించు-కలగించు-సలగించు.

చివరి అక్షరము లోపించునవో - అడచు (అడగు+చు). ఇట్లు - కరచు - కలచు, సలచు.

అ). మాయించు - ఉడగించు - కడపించు - బిగియించు.

చివరి అక్షరము లోపించినవో - మాపు - ఉడపు - కడపు. బాహుభకముచే కొన్నింటికి చుగాగమము ఒక్కటియు, కొన్నింటికి పుగాగమ ఒక్కటియు మాత్రమే కలుగును. ఉదా: విషుగు +చు = విషుచు - దీనికి పుగాగమ రూపము కలుగదు. ఇట్లు-మాపు, నేరుపు లకు పుగాగమము మాత్రమే కలుగును.

6. “ఇంచుక్కుక్కగమంబులు పరంబులగునపు డాగుమాదేశలోపంబులు పెక్క దెబంగులం గానంబడియేడి” (బాల-క్రీయ- 7). అనగా - ధాతునునకు ప్రేరణార్థమున ‘ఇంచు-చు-పు’ అనునవి ఆగమమైనప్పుడు డాగుమాదేశలోపములు పెక్క విధములుగా కనిపించును. ఉదా: అగు - కాపించు; పచ్చ - రాపించు - రొపించు; తెగు-త్రెంచు-త్రెంపు; చచ్చ - చంపు.

‘పోశు’నకు ‘పుచ్చు’ అగును. ఉదా: మోసపోశు - మోసపుచ్చు.

7. “అన్యారుల కించుక్క పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు; మానునకు విభాషనగు” (బాల-క్రీయ-78). అనగా - ‘అను - కను-తెను-విను’ వంటి వానికి ఇంచుక్క పరమగునపుడు పుగాగమ మగును. ఉదా: అనిపించు - కనిపించు-తినిపించు-వినిపించు.

మానునకు పుగాగమము విభాషగా నగును - మానిపించు - మానించు.

8. “అడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబగు; నప్పాదులకు విభావగా నగు” (బాల-క్రియా-79).

అడ్డము - ఓర-చిత్తము-పెల్ల - ఇత్యాదులు అడ్డాదులు. శీనికి ఇంచుక్కు పరమగునపుడు ‘గు’ వర్ణము ఆగమమగును. ఉదా: అడ్డగించు - ఓరగించు - చిత్తగించు-పెల్లగించు.

అప్పు - ఒప్పు-పల్లము-కోవ - ఇత్యాదులు అప్పాదులు. వీనికి ఇంచుక్కు పరమగునపుడు ‘గు’ గాగమమగును. ఉదా: అప్పగించు - ఒప్పగించు - పల్లగించు - కోపగించు.

9. “అడ్డొడు కూడుల డకారంబునకుం జాక్కు పరంబగునపుడు రేఖంబగు” (బాల-క్రియా-80). అనగా - ‘అడు-ఓడు-కూడు’ ల డకారంబునకు చుక్కు పరమగునపుడు రేఖము వచ్చును. ఉదా: ఆడు-అడెంచు-అరుచు; ఓడు-ఓడెంచు-ఇరుచు; కూడు-కూడెంచు - కూరును.

10. “చెడునకుం జాక్కుగాగమంబులును, ఔ కలఘురేఖంబు నగు” (బాల-క్రియా-81). అనగా - ‘చెడు’ నకు చుక్కు - పుగాగమములును, ‘డ’కారమునకు శకటరేఖమును అగును. ఉదా: చెఱుచు - చెఱుపు.

11. “పడునకుం జాక్కును, ఔ కలఘురేఖంబునగు” (బాల-క్రియా-82). అనగా - ‘పడు’ ధాతుపునకు ప్రేరణార్థమున ‘చు’ వర్ణము పరమగునపుడు ‘డ’ కారమునకు శకటరేఖమగును. ఉదా: పఱుచు.

12. “శబ్దపల్లవంబగుపడునకించుక్కు విభావనగు; నగుచోడాకు లఘురేఖంబగు” (బాల-క్రియా-83). అనగా - శబ్దపల్లవమున ఉత్తర పదముగానున్న ‘పడు’ నకు ఇంచుక్కు విభావగా నగును. అప్పుడు ‘డ’కారమునకు లఘురేఖ మాదేశమగును. ఉదా: వెలువడు - వెలువరించు ; చొప్పుడు-చొప్పరించు.

ఈచిధి విభావ కనుక - వెలువఱచు, చొప్పఱచు - అనియు నగును. విలశ్శణార్థముల నిచ్చు ధాతుపులకు ధాతువు లనుప్రయుక్తమగునపుడు ఏర్పడునవి శబ్దపల్లవములు. ఉదా: చను+తెంచు = చనుదెంచు (వచ్చు).

13. “ప్రేరణంబునం దించుక్కు మీద నించుక్కు లేదు” (బాల-క్రియా-84). అనగా - ప్రేరణార్థమున కలిగిన ఇంచుక్కుమీద మరొక ఇంచుక్కు కలగదు.

ఇట్లనుటవలన ప్రేరణార్థమున వచ్చు చుక్క, పుగాగమములపైన ఇంచుగాగమము కలుగుచుండనని తాత్పర్యము (వృత్తి). ఉదా: వచ్చు - వంపు-చంపించు; నోచ్చు - నొంచు-నొప్పించు.

14. “ప్రేరణంచుక్క పరంబగునపుడు పకారంబు చకారమునకగు” (బాల-క్రియా- 87). అనగా - ప్రేరణార్థకమయిన ఇంచుక్క పరమందుండగా ధాతువు యొక్క చకారమునకు పకారమగును. ఉదా: వచించు - వచింపించు; పిలుచు - పిలిపీంచు.

15. “ఆగమాన్య చకారంబుల కద్యిరుక్కంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు పవలగు” (బాల-క్రియా-88). అనగా ముత్తు పరమైనపున్నదు, ఆగమ చకారమునకు పకారమును, అన్యచకారమునకు చకారమును, ఆదేశముగా వచ్చును. ఉదా: ఆగమ చకారమునకు, వచింపదు - వచింపుము. అన్యచకారమునకు, పిలువదు - పిలువుము. కానీ కవిత్రయేశర ప్రయోగములలో మాత్రము ఇంచుక్క చకారమునకు పకారముకనించుబలేదు (ప్రాథ-క్రియా-16). ఉదా: ఎవ్వారిఁ బోరించని క్షణము (కళా-2ఆ); ఔహించ నొక నాల్గు (కళా-3ఆ).

16. “అన్నంత క్రియ చేయుయోగంబునం ప్రేరణార్థకంబగు” (ప్రాథ-క్రియా-18). అనగా నుజ్యంత ధాతువుపై ‘చేయు’ అనుసరి చేరి, ప్రేరణార్థకము నొసగును. ఉదా: చౌక్కుచు, జొక్కు చేయుచు (కళా-2ఆ) (జొక్కుచేయు = చౌక్కించు)

17. “ కరగు తలగు మెఱయ్యరు లంతర్మావిత ప్రేరణంబులు”(ప్రాథ-క్రియా-34). అనగా ‘కరగు - తలగు-మెఱయ్య’ మున్నగు ధాతువులు, ఇంచుగాదులు చేరకయే ప్రేరణార్థము నిచ్చును. ఉదా: బంగారమును కరగెను - అనగా ‘బంగారమును కరగించెను’ అనియే అడ్డము.

ఇట్ల బాల-ప్రాథవ్యక్తరణకర్తలు ప్రేరణార్థక క్రియలు ఏర్పడు విధానమును విచించినారు.

X. కృదంత పరిచేష్టదము

క్రియాపరిచేరమున- ధాతువునకు అనేక ప్రత్యయములు విధింపబడేనవి. అవి చేరుట వలన వివిధ విధములైన క్రియారూపము లేర్పడుచున్నవి. పినిలో- దుష్ట- రు-వు- రు-ను-ము అనునవి ప్రథమ- మధ్యమ- ఉత్తమ పురుష క్రియలసై చేరుచున్నవి. ఎడు- ఎడి- ఉన్న- కలజి- న- నిజి- వంటి ప్రత్యయములు చేరుటవలన- వండెడు- వండెడి- వండుచున్న- వండగల- వండిన- వండని వంటి విశేషణ రూపము లేర్పడుచున్నవి. ఇ- కజీ-సుజీ-డును- చును- వంటి ప్రత్యయములు చేరి- వండి- వండక- వండను- వండుడును- వండుచును వంటి అసమాపకక్రియారూపములేర్పడుచున్నవి. క్రియా పరిచేరములో విధింపబడేన సై ప్రత్యయములు కాక, ఈపరిచేరమున మరికొన్ని ప్రత్యయములు విధింపబడుచున్నవి. క్రియా పరిచేరములో చెప్పబడేన వానికన్న భిన్నములైన ప్రత్యయములను ‘కృత్తలు’ అందురు. ఏ యర్థమున ఏ కృత్తప్రత్యయములు కలగునో వ్యవహారమును బట్టి తెలిస్కానవలయునని సూరి కృదంత పరిచేర ప్రారంభమున (బాల-కృదంత-1) విశేషించినాడు.

కానీ, ఇవి పూర్వపరిచేరములోని అన్ని ధాతువులకును సామాన్యము విధింపబడేన ప్రత్యయముల వంటివికాపు. ఇవికొన్ని నిర్దిష్టధాతువులకు, నిర్దిష్టములంద మాత్రమే విధింపబడేనట్టివి.

మరొక విశేషము- కొన్నిధాతువులసైన విధింపబడేన ఈ కృదంత ప్రత్యయములు, అవి చేరి, వానిని విశేష్యములుగా మార్పుచున్నవి(మొలచు- మొలక).

అంతేకాక- ఇవి చేరుటవలన ధాతువు చివర కొన్ని మార్పులు చెయ్యుచున్నవి. అందువలననే సూరి- “ఇటం గృత్తిగతపేములు పరంబగునపుడు కగచయవలకు లోపంబగు” (బాల-కృదంత-2). అనగా- క-గ-త-ప-వ-ఇమి- అను ప్రత్యయములు పరములగునపుడు, ధాతువు చివరనున్న -క-గ-న-య-వ- అను వ్యర్థములకు లోపము కలగుచున్నది.

కృత్తప్రత్యయములను, అవి చేరుటవలన కలగుచున్న మార్పులును ఇట్లున్నవి:-

1. “కవ్ర్రకం బలుగ్యారులకగు” (బాల-కృదంత-3). అలుగు, ఎఱుగు, తునుగు, నడుచు వంటి ధాతువులకు ‘క’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: అలుగు- అలుక; ఎఱుగు- ఎఱుక; తునుగు- తునక; నడుచు- నడక; మొలచు- మొలక. వచ్చునకు రా అగును - రాక. క, పులు పరమగునపుడు కనునకు దీర్ఘము- కానిక- కాసుపు. కినియు, ముదియుల కుత్యంబగును- కినియు- కినుక; ముదియు- ముదుక.

2. “ఇమి వర్షకం బలుగ్యారులకగు” (బాల-కృదంత-4). కలుగు- కూరుచు- నేరుచు- తాలు- వంటి ధాతువులకు ‘ఇమి’ప్రత్యయము వచ్చును. ఉదా: కలుగు+ ఇమి= కలిమి (ఇబు-బాల-కృదంత- 2 చే ధాతువు చివరి అక్షరమునకు లోపము). కూరుచు- కూరిమి; నేరుచు- నేరిమి; తాలు- తాలిమి.

3. “తడ్వ్యాకంబు చేయ్యారులకగు” (బాల-కృదంత-5). చేయు- కూయు- గీయు- నేయు- మూయు- ప్రాయు -వంటివానికి ‘తడ్’ వర్షకము కలుగును. ఉదా: చేయు+తడ్=చేత (2వసూ. చే ధాతువు చివరి అక్షరమునకు లోపము). ఇంట్లు- కూత- గీత- నేత- మూత-ప్రాత.

4. “కువర్షకం బడంగ్యారులకగు” (బాల-కృదంత-6). అడగు- పెనగు- మెలగు- లోగు- వేగు- వంటివానికి‘కు’ వర్షకము కలుగును. ఉదా: అడకువ- పెనకువ- మెలకువ- లోగువ- వేకువ.

5. “బవర్షకం బాడ్యారులకగు; నగుచో సంతలోపంబగు” (బాల-కృదంత-7). ఆడు- ఉఱు- తేరు- పండు- పాడు- వండు- వంటివానికి ‘బ’ వర్షకమును. అప్పుడా ధాతువు చివరి అక్షరమునకు లోపము వచ్చును. ఉదా: ఆడు- ఆబ; ఉఱు- ఉబు; తేరు- తేబ; పండు- పంబ; పాడు- పాబ; వండు- వంబ.

ఈ ‘ఆబ’ శబ్దము అనుప్రయుక్తమైనపుడు ప్రాయికముగా అదిక్కీబసమమగును. ఉదా: కోలాటము- పోలాటము.

6. “టువర్షకంబు పడ్యారులకగు; నగుచో నవి యార్యక్కర జేషంబులయి దీర్ఘంబునొందు” (బాల- కృదంత-8). పడు- నెడు- కఱచు- పాడుచు- ప్రేయు-

వంటివానికి బువ్వుకమగును. ఉదా: వదు - పొటు; చెడు - చేటు; కఱు - కాటు; పాడు - పోటు; ప్రేయు - వేటు.

7. “ప వర్షకంబు తిరియ్యాదులకగు” (బాల-కృతం-9). తిరియు- పాలయు- మురియు- వంటివానికి ప వర్షకమగును. ఉదా: తిరిపము- పాలపము- మురిపము. కలియునకు అత్యము నగును- కలపము.

8. “డయ్యు రయ్యు నొచ్చు పుచ్చుల కివర్షంబగు; అగువో వాని కడహల్లులు పకారంబులగు” (ప్రాథ-కృతం-1). డయ్యు-రయ్యు- నొచ్చు-పుచ్చు- అనువానికి ‘ఇ’ వర్షకమగును. అప్పుడు వాని చివరి హల్లులు పకారమగును. ఉదా: డోప్పు- దప్పు- నొప్పు- పుప్పు.

9. “తవ్వకం బాపులించు లోనగువాని కగు” (బాల-కృతం-10). ఆపులించు- కుళ్చగించు- గిలిగించు- మొరలగువానికి ‘త’ వర్షకమగును. ఉదా: ఆపులించు- కుళ్చగించు- గిలిగించు.

10. “ పువర్షకంబు మాయ్యాదులకగు” (బాల-కృతం-11). మాయు- మేయు- కాచు- చాచు- తలచు- రాచు- మొరలగువానికి ‘పు’ వర్షకమగును. ఉదా: మాపు- మేపు- కాపు- చాపు- తలపు- రాపు.

“రాయున కిండి వర్షకంబునగు” (ప్రాథ- కృతం-2). ‘రాయు’న కు ‘పు’ వర్షకమేకాక ‘ఇండి’ వర్షకమును కలుగును. ఉదా: రాయుండి- రాపు.

11. “ఇకవర్షకం బంజ్యాదుల కగు” (బాల-కృతం-12). అంజు- అమరు- ఇప్పు- కూడు- కోరు- మొరలగువానికి ‘ఇక’ వర్షకమగును. ఉదా: అంజీక- అమరిక- ఇపీక- కూడీక- కోరిక.

12. “ఈర్పుబ్బు కందు దుప్పు వడ్డించుల కెన వర్షకంబగు; అగువో ఈర్పు ఉబ్బుల చకార బకారంబులు పకారంబులగు; వడ్డించు నించు లుప్తంబగు” (ప్రాథ- కృతం-3). ఈర్పు- ఉబ్బు- కందు- దుప్పు- వడ్డించు- అనువానికి ‘ఎన’ వర్షకమగును. అప్పుడు ‘ఈర్పు’లోని చకారమునకును ‘ఉబ్బు’లోని బకారమునకును ‘ప’ కారమగును. ఉదా: ఈర్పెన- ఉబ్బెన. మిగిలిన వాటికి ‘ఎన’ కలుగగా- కందెన- దుప్పెన. ‘వడ్డించు’ అనుదానికి ‘ఇంచు’ లోపము కలుగును- వడ్డన.

13. “పుర వ్రద్ధకంబు కాచు, దాచు, దాయ్యాదులకగు” (ప్రాథ-కృదంత- 4). కాచు- దాచు- దాయు- అనువానికి ‘పుర’ వ్రద్ధకమగును. ఉదా: కాపురము- దాటురము (దాచిన సామ్యు)- దాపురము (ప్రాప్తి).

14. “బడియేల్యాదుల కగు” (బాల-కృదంత-14). ఏలు-కట్టు-గిట్టు - చెల్లు - తీరు - పెట్టు - [మొక్క] - సాగు - మొదలైన వానికి ‘బడి’ వ్రద్ధకమగును. ఉదా: ఏలుబడి- కట్టుబడి- గిట్టుబడి- చెల్లుబడి- తీఱుబడి- పెట్టుబడి- మొక్కబడి- సాగుబడి.

15. “గడ చేర్యాదులకగు” (బాల-కృదంత-15). చేరు- తేఱు- మను- విడు- వంటివానికి ‘గడ’ వ్రద్ధకమగును. ఉదా: చేరుగడ- తేఱుగడ- మనుగడ- విడుగడ.

16. “ ఎక్కు దిగులకుం బ్రేరణార్థంబున మతివ్రద్ధకంబగు; అగువో నెగు ఎక్కున కాదేశంబు” (ప్రాథ-కృదంత-5). ఎక్కు- దిగు- అనుధాతువులకు [బ్రేరణార్థమున ‘మతి’ అను ప్రత్యయము కలుగును. అప్పుడు ‘ఎక్కు’ నకు ‘ఎగు’ అనునది ఆదేశమగును. ఉదా: ఎగుమతి- *దిగుమతి.

‘ఎగువ’ అనుసదియు ఇట్లేర్పుణినదే. అవుట ‘వ’ ప్రత్యయము కలిగినది.

17. “ఇకే కోర్యాదులకగు” (బాల-కృదంత-16). కోరు-పూను-పోలు-మను- వంటివానికి ‘ఇకే’వ్రద్ధకమగును. ఉదా: కోరికి - పూనికి - పోలికి - మనికి.

18. “పువ్రద్ధకంబు మన్యాదులకగు” (బాల-కృదంత-17). మను-కాచు- కొలుచు-చచ్చు-నిలుచు-పూచు-వంటివానికి ‘పు’వ్రద్ధకమగును. ఉదా: మనుపు-కాపు- కొలుపు-చాపు-నిలుపు-పూపు.

“పు వ్రద్ధకం బులియ్యాదుల కగు” (ప్రాథ-కృదంత-6). ‘ఉలియు’ మొదలగువానికి ‘పు’ వ్రద్ధకమగును. ఉదా: ఉలిపు (నలనము).

19. “అవ్రద్ధకంబు గీఅ్యాదులకగు” (బాల-కృదంత-18). గీఱు-ఉలు. ఎండు-కాయు-మీఱు-పాయు- మొదలగువానికి ‘అ’ వ్రద్ధకమగును. ఉదా: గీఅ-ఉలు. ఎండ-కాయ-మీట-పాయ.

20. “ఆక వ్యవర్థకంబు మాణ్యాదులకగు” (బాల-కృదంత-19). మాఱు-అమ్ము-అంపు-వంటేవానికి ‘ఆక’ ప్రత్యయము కలుగును. ఉదా: మాఱు-మాఱకము; అంపు-అంపకము. నండు ‘డ’కారంబునకు ‘ట’ కారమగును - వంటకము.

21. “ఢువ్వర్థకం బాడ్యాదులకగు; అగునపుడు వకారంబు చయలకగు” (బాల-కృదంత-20). ఆఱు-అమ్ము-అల్లు-ల్రోచు-రంచు-పైంచు-మాయు-వంటే వానికి ‘డు’ వ్యవర్థక మగును. అప్పుడు ధాతుపు చివరి చయలకు ‘ప’కారమగును. ఉదా: ఆఱుడు-అమ్ముడు-అల్లుడు-ల్రోపుడు-దంపుడు-పైంపుడు-మాపుడు.

22. “ఉవ్వర్థకం బడుక్యాదులకగు” (బాల-కృదంత-21). అడుకు -అంటు-మొరలగువానికి ‘ఉ’ వ్యవర్థకమగును. ఉదా: అడుకు (అడుకు+ఉ); అంటు (అంటు+ఉ). ఇట్లే - ఒప్పు - ఒఱుగు-ఒసగు.

23. “కామ వీమలకు వలివ్వర్థకంబగు” (క్రీధ-కృదంత-3). ‘కామ-వీమ’ శబ్దములకు ‘వలి’ వ్యవర్థకమగును. ఉదా: కావలి-వీమలి.

24. “వడే ప్రభృతు లిట్టెఅంగునలి” (బాల-కృదంత-22). ‘వడే’ మున్నగు ప్రత్యయములు కలుగు విధానమును మహాజనుల ప్రయోగములను ఇట్టి తెలిసికొనవలెను.

ఎ) వడే - కొలవడే (కొలత); గెలవడే(జయము); నడవడే.

స్యతిరేకంబునవచ్చినవో - లేవడే.

బ) వి - తనివి - తెలివి - విరివి.

సీ) అపు- తగ్గు - నగ్గు - ఉఱపు.

డ) ఇ - చేయి - ప్రాయి.

ఎ) కలి - వినుకలి.

కృదంత ప్రత్యయము లింకను ఉండవచ్చును. వానిని మహాజనుల ప్రయోగములనుబట్టి తెలిసికొనవలెను.

X I. వాక్య పరిచేష్టదము

బాలవ్యాకరణమున - అక్షరములు, వానిచే ఏర్పడుచున్న పదములు, వానిపైన చేరుచున్న విభక్తులు, ఆవిభక్తులు లోపంచుటవంస ఏర్పడుచున్న సమాసములు, క్రియలు, కృత-తర్తితములు వివరింపబడినవి. కానీ ఆవి అన్నియు కూర్చుబడిన, అర్థబోధకమగువాక్యము ఏర్పడు విధానము వివరింపబడలేదు. పై వాని అన్నింటి ప్రయోజనము వాక్యముగా నేర్చడి భావబోధకములగుటయే. అందువలన సంపూర్ణ భాషప్రకటనకు భాషలో ప్రధానమైనది వాక్యము. అట్టి వాక్యమును గురించి బాలవ్యాకరణమున లేకపోవుట లోపముగా భావించి, ప్రాథవ్యాకర్త ఈ ‘వాక్యప్రకరణము’ను కూడ తన ప్రాథవ్యాకరణమున చేపేయున్నాడు.

1. “వ్యాకమునా యోగ్యతాకాండ్య స్పాంతంబగు సర్ఫముగల యసత్తియుక్త పదముదాయంబు” (ప్రాథ-వాక్య-1) - వాక్యమనగా యోగ్యత, ఆకాండ్య ఆసత్తి అను లక్షణములుగల పదముల సముద్యము.

‘యోగ్యత’ అనగా - పదముల అర్థములకు పరస్పర సంబంధమున బాధకలుగకుండుట. ఉదా: నిప్పుచే తడుపుచున్నాడు - అన్నప్పుడు నిప్పు యొక్క లక్షణము తడుపుట కాదు. కనుక అన్యయమున బాధ కలుగును. కనుక ఆ వాక్యములోని పదములకు యోగ్యత లేదు.

‘ఆకాండ్య’ అనగా - నిలుపురలలేక పై పై పరాప్రముల మీదికి పోయెడు ఆదరము. అనగా ఒక పదము తక్కిన పదములను గూర్చి తెలిసికొనవలయునన్న ఆకాండ్యను కలిగింపవలెను. కనుక అది విసువారికి, ఇంకను తెలుసుకొనవలయునన్న ఆపేక్షారూపమైనది. ఉదా: గోవు గుట్టము - ‘ఇదిగోవు’ అన్నప్పుడు ‘ఏది గోవు’ అని ఆకాండ్య కలుగుటకు అవకాశమున్నది కానీ, ‘గోవు గుట్టము’ అన్నప్పుడు అట్టి అవకాశము లేదు. కనుక ఆ పదములకు ఆకాండ్య కుదరదు.

‘అసత్తి’ అనగా పదములవేరిక. అనగా - ఇప్పుడొక మాట చేపే, తరువాత ఎప్పుడో యోగ్యత - ఆకాండ్య గల పదములను చేపేనను ఆసత్తి లేకపోవును. పదములను వ్యవధానములేకుండ, చేర్చి పలుకుటవలన ఆసత్తి కలుగును. అట్లుకాక

‘దేవరత్తుడు’ అని నేడు చెప్పి, ‘పోవుచున్నాడు’ అని మఱునాడు చెప్పినచో అది వాక్యము కాదు. అచట ఆసత్తి యను లక్ష్మణము లోపించినది.

కనుక ‘యోగత్య - ఆకాంక్ష - ఆసత్తి’ అను మూడు లక్ష్మణములను కలిగినదే వాక్యము.

ఈ వాక్యము రెండు విధములుగా ఉండును - 1. క్రీయాస్వయము కలిగినవి. రాముడు రావణుని సంహరించెను - ఈ వాక్యములోని ‘రాముడు’ ‘రావణుడు’ అన్న రెండు పదములు ‘సంహరించెను’ అన్న క్రీయాపదముతో అస్వయము కలవియే. 2. క్రీయేతరాస్వయము కలిగినవి. ఉదా: రాముని తమ్ముడు లక్ష్మణుడు - ఈ వాక్యమున క్రీయాపదము లేక పోయినను, అర్థబోధనమున విప్రతిపత్తి లేదు (ప్రాథ-వాక్య-1-వృత్తి).

2. “పదమనగా బ్రయోగార్థంబు నన్నివ్యతంబు నేకంబు నర్థబోధకంబునైన వర్ణము లేక వర్ణసముదాయము (ప్రాథ-వాక్య-2). అనగా - ప్రయోగించుటకు అర్థవైనది, ఇతరపదములతో అస్వయములేనిరి, ఒక్కటియైనది, అర్థబోధకవైనది అయిన వర్ణము లేదా వర్ణసముదాయము.

ఎ) ప్రయోగాసర్వము - కేవల ప్రాతిధికములు ప్రయోగమునకు అన్నర్థములు. కనుక ‘ఖ-ఘట’ వంటివి వాక్యములు కాజాలవు.

బ) అన్నితము - “ఖంబు ఘంబంబున దోచెడి” - అన్నప్పుడు అది పరస్పరాస్వయముగల పదముదాయమగును. అట్టిసంబంధసూచకము లున్నంతవరకు దానిని పదము అనరాదు.

సి) అనేకము - “ఖంబును ఘంబంబును” - అన్నప్పుడు అందు ఒక్కటికాక రెండు పదములున్నవి. కనుక అనేక మనబడునుగాని, పదముకాదు.

డి) అనర్థబోధకము - “క-చ-ట-త-ప” అన్నప్పుడు అవి అర్థబోధకములుగా లేపు. కనుక పదములు కాజాలవు.

కావున - ప్రయోగార్థము, అన్నితము, ఏకము, అర్థబోధకవైనది అయినదే పదమనబడును.

3. “పదము లవి నామములు క్రీయ లవ్యయంబులని త్రచిధంబులు” (ప్రాథ-వాక్య-3). అనగా - పదములు - నామములు, క్రీయలు, అవ్యయములని

మూడు విధములు. వీనిలో - వస్తువాచకశబ్దములు నామములు. వ్యాపారమును బోధించునని క్రియలు. లింగ విభక్తి వచు శాస్త్రములు అవ్యయములు.

4. “పదములకు బరస్సరముగల సంబంధ మన్యయ మనంబడును” (ప్రాథ-వాక్య-4). అనగా- వాక్యములో వివిధ పదములకు గల పరస్పర సంబంధమును ‘అన్యయ’ మందురు.

5. “విషయబోధకము వాక్యము” (ప్రాథ-వాక్య-5). అనగా - తెలియ దగిన విషయమును బోధించునది వాక్యము.

6. “ఉద్దేశ్య విధేయ భిన్నంబు విషయంబు” (ప్రాథ-వాక్య-6). అనగా - విషయమున రెండంశములుండును. అని - 1. ఉద్దేశ్యము - అనగా ఉద్దేశించి చెప్పరగినది. అది వక్కువోతల కెరుపురికిని తెలియునది. 2. విధేయము - అనగా ఉద్దేశ్యమును బట్టి తెలియరగినది. అది వక్కకు మాత్రమే తెలియును.

7. సంపూర్ణ మనంపూర్ణమని వాక్యంబు ద్వివిధంబు” (ప్రాథ-వాక్య-7). అనగా- సంపూర్ణవాక్యమనియు, అసంపూర్ణవాక్యమనియు వాక్యము రెండు విధములు. సమాపక క్రియలు గలవాక్యము సంపూర్ణవాక్యము. అసమాపకక్రియలు గల వాక్యము అసంపూర్ణవాక్యము.

8. “వాక్యసముద్యము మహావాక్యము నాబడు; అయ్యది రామాయణాదికము” (ప్రాథ-వాక్య-8). అనగా- వాక్యముల యొక్క సమూహమును ‘మహావాక్య’మందురు. రామాయణాదిలలో ఎన్నో వాక్యములున్నందున దానిని ‘మహావాక్య’ మందురు. ఇచ్చట ‘మహావాక్య’మన్వది ‘మహాకావ్యము’ నకు పర్యాయముగా వాడబడినది. అంతేకాని-సుదీర్ఘముగా సున్నంత మాత్రమున దానిని మహావాక్య మనరాదని భావము.

9. “క్రియాన్వయ వాక్యంబులు కొన్ని వ్యంగ్యార్థ ద్వోతకంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-9). అనగా- క్రియలో అన్వయించు వాక్యములకొన్ని వ్యంగ్యార్థమును బోధించునని అభిప్రాయము. వ్యంగ్యార్థమనగా శబ్దములనే చెప్పబడు అర్థమునకు విరుద్ధవైన అర్థము. ఉదా: వాడు కచ్చనేని వీడువచ్చును - అని అన్నప్పుడు ‘వాడురానివో’ వీడును రాడు’ అన్న వ్యతిరేకార్థమును స్పృహించును.

10. “ఇట్లనియే, అనిన - భావ్యాపకథన ప్రారంభపరిషమాస్తులంగ్రమంబుగుగు” (ప్రాథ-వాక్య-10). అనగా- జరుగశోషు అర్థమును చెప్పునప్పుడు పూర్వవాక్య ప్రారంభమును ‘ఇట్లనియే, అనియును. ప్రారంభించిన వాక్యపరిషమాస్తే యందు ‘అని’ అనియు క్రమముగా అగును.

11. “కొన్ని యెడలం దారులు విశేషణంబు లధ్యాపోరంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-11). అనగా- కొన్ని సంరర్పములలో ‘ఆ-శా’ అను విశేషణములు ప్రయోగింపబడకపోయినప్పటికీ, వానిని అధ్యాపోరముచేసికొని అన్యయించుకొనవలెను. ఉదా: కలకంరికంచే కన్నిరోలికిన సరి యింట నుండ నొల్లిరునుమతి! - ఇందు ‘ఇంటన్’ అనగా ‘ఆ ఇంటియందు’ అని అన్యయించుకొనవలెను.

12. “కొన్ని యెడల సంబంధమనం బూర్జ్వవాక్యంబునందలి పదం బధ్యాపోరం బగు” (ప్రాథ-వాక్య-12). అనగా - సంబంధమును బట్టి కొన్నిచోట్ల పూర్వప్రయుక్తమైన పదములను తిరిగి గ్రహించవలయును. ఉదా:గొంతి సంకటపాటుఁ గోడలి బన్నంబు (భార-భీష్మ-2ఆ). ఇచట - గొంతి సంకటపాటును, ఆగొంతి కోడలి బన్నంబును- అని అన్యయించుకొనవలెను.

13. “స్వానవచ్ వాక్యంబున ధర్యచనంబు లధ్యాపోరంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-13). ‘ఎన-ఏని-ఏ-ఓ’ - వంటివి స్వానవచనములు. వీనితోకలసియున్న వాక్యమున, వానిని అధ్యాపోరము చేసికొనవలెను. ఉదా: ‘ఎత్తెఱగున ధర్మ క్రియ జిత్తంబున జేర్పవలయు జీవించుతటిన్’ (భార-ఆను-4ఆ). ఇందులో - ‘ఎత్తెఱగున’ అన్నచోట, ‘ఎత్తెఱగుననైన’ అని అధ్యాపోరము చేసికొనవలయును.

14. “కొన్ని యెడల కర్కుర్కుక్రియ లధ్యాపోర్యంబులగు” (ప్రాథ-వాక్య-14). కొన్ని సంరర్పములలో కర్కుని, కర్కుని, క్రీయకాని అధ్యాపోర్యముగును. ఉదా: కర్కు : నన్ను జూచి నగరె (భార-ఆర-2ఆ) - (జనులు నన్ను జూచి నగరె?)

కర్కు : దవదహనం బుద్గుతరుదాహము చేయుచునున్న జూచి (భార-ఆర-2) - (దాహముచేయుటను - అని అధ్యాపోరము చేయవలెను).

క్రియకు : ప్రా ఆక్రూడ నెవడున్నాడు? - జా రాముడు (రాముడున్నాడు - అని అధ్యాపోరము చేయవలెను).

15. “అనేక కర్తృక క్రియకు సమీపకర్త యొక్క లింగవచనంబులగు” (ప్రోఫె-వాక్య-15). అనేక కర్తలున్న క్రియకు, దాని సమీపకర్త యొక్క లింగవచనములు అగును. ఉదా: తమసేనలూ వారును విశ్రమించిరి (ఉ.హరి-4ఏ). ఇచ్చట - ‘విశ్రమించిరి’ అను క్రియకు ‘సేనలు, వారు’ అను రెండు కర్తలకలవు. వానిలో క్రియకు సమీపమున నున్న కర్త వారు’ అనునది కనుక, క్రియ ‘విశ్రమించిరి’ అని అయినది.

16. “కొన్ని యెడలం గాని క్రియా పూర్వకంబు పూర్వవిరుద్ధ తర్వాతకంబగు” (ప్రోఫె-వాక్య-19). అనగా - క్రియాపూర్వకమైన ‘కొని’ అను అవ్యయము, దానికి పూర్వమందున్న వాక్యభాగము యొక్క అర్థమునకు విరుద్ధమైన అర్థము నుత్తరభాగము నందున్నట్లు సూచించును. ఉదా: వాడువచ్చును గాని కార్యవ్యాసంగము చేత రాడాయెను.

17. “కొన్ని యెడల వ్యాసవాక్యమునకుముందు సంగ్రహవాక్యంబు నొండగు” (ప్రోఫె-వాక్య-20). అనగా - కొన్ని చోట్ల వ్యాసవాక్యమునకుముందు సంగ్రహవాక్యమును అగును. అది క్రోత సభిముఖుని చేసికొనుటకు ఉపకరించును. ఉదా: అయ్యా! యేను నీకుంటియంబునేసెదట? నీ హృదయేశ్వరియైన దమయంతి పాలికించో యి నీ గుణంబులు దానికి వ్యక్తించి చేస్తే యొక్క న్యుల నపేళ్ళింపక నీయందబద్ధయనురాగ యగు నట్లు చేసెద (భార-ఆర-2ఏ).

18. “కొన్ని యెడల వాక్యంబు వాక్యంతరగర్భంబునగు” (ప్రోఫె-వాక్య-21). అనగా - కొన్ని చోట్ల ఒక వాక్యమునడుమ మఱొక చిన్న వాక్యమును చేరియందువచ్చును. ఉదా: ఇందులకెంత కాలంబయ్య రానికారణం బేమి? (భార-ఆర-2ఏ). ఇందులో - “ఇందుంకు రానికారణంబేమి?” అనునది ప్రధానవాక్యము. “ఎంతకాలంబయ్య” అన్నారి వాక్యంతరము. అనయ్యకేశము కలుగునంత వరకు ఇట్లుండుట తప్పుకాదు.

19. “ పర్యంబులకు గులకంబగు” (ప్రోఫె-వాక్య-23). కులకమనగా పర్యమునకు పద్యంతరముతో నన్యయము (వృత్తి). అనగా ఒక పర్యములోని వాక్యభావము అపర్యముతో పరిసమాప్తికాక, తరువాతి పర్యముతో సమాప్తము కావచ్చును. ఇట్లు ఒక పర్యము, పద్యంతరముతో అన్యయము కలిగియున్నచో ‘కులకము’ అనబడును. ఉదా: “ తానొక పండు, చెచ్చేరన్ --- కొనివచ్చుడు” (భార-ఆరి-2ఏ - 198,199ప.)

ఇట్లు ప్రోఫెవ్యక్తిగతమాతృక వాక్యలక్షణములను వివరించినాడు.